

496

جريدة

4
1995

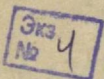

Ўзбекистон халқ рассоми Чингиз АҲМАРОВ
шогирдлари давраида. 80-йиллар.

Тўқсан

4

1995

Ижтимоий-сиёсий ва
бадний-безакли журнал

Журнал икки ойда
бир марта чиқади.

МУАССИС:

Ўзбекистон Республикаси
Маданият ишлари вазирли-
ги

Бош муҳаррир:

Тилаб МАҲМУДОВ.

Таҳрир ҳайъати:

Рустам АБДУЛЛАЕВ,
Абдумунин БОЙМАТОВ,
Жуманиёз ЖАББОРОВ,
Тоҳир МИРЖАЛИЛОВ,
Абдусафихон РАҲМОНОВ,
Михли САФАРОВ
(бош муҳаррир ўринбосари),
Шерали СОКИН
(масъул котиб),
Рустам ХУҲАЕВ,
Муҳсин ҚОДИРОВ,
Тухтасин ҒОФУРБЕКОВ,
Эркин ҲАЙИТБОЕВ.

Журнал 1925 йилдан
чиқа бошлаган.

Ислом КАРИМОВ:

«Бутун бизнинг олдимизда шундай тарихий
имконият пайдо бўлдики, биз босиб ўтган
йўлимишни танқидий баҳолаб, миллий
давлатчилигимиз негизларини аниқлаб, буюк
маданиятимиз томирларига, қадимий меросимиз
идизларига қайтиб, ўтмишимиздаги бой
анъаналарни янги жамият қурилишига татбиқ
этмоғимиз керак.

Биз барпо этаётган давлат, энг аввало,
умумжаҳон цивилизациясига, давлат қурилиши
соҳасида бошқа халқлар эришган
тажрибаларга, ижтимоий қадриятларга
асосланиши лозим.

Ватанимиз азалдан башарият тафаккур
хазинасига унутилмас ҳисса қўшиб келган.
Асрлар мобайнида халқимизнинг юксак
маънавият, адолатпарварлик, маърифатсеварлик
каби эзгу фазилатлари Шарқ фалсафаси ва
ислом дини таълимоти билан узвий равишда
ривожланди. Ва ўз навбатида бу фалсафий-
ахлоқий таълимотлар ҳам халқимиз даҳосидан
баҳра олиб бойиб борди.

Бизнинг келажаги буюк давлатимиз ана шу
фалсафага уйғун ҳолда, Хожа Аҳмад Яссавий,
Хожа Баҳоуддин Нақшбанд, Имом Бухорий,
Имом Термизий, Амир Темури, Мирзо Улугбек,
Алишер Навоий, Бобур Мирзо сингари
мутафаккир аждодларимизнинг доно
фикрларига уйғун ҳолда шаклланиши лозим.

Мен шу уйғунлик хусусида бир мисол
келтириб ўтмоқчиман. Муборак ҳадисларнинг
бирида шундай дейилади: «Одамларнинг
яхшиси — бу дунёни деб, охиратини ва охират
деб, бу дунёни тарк этмайдиган, бошқаларга
огирлиги тушмайдиган кишилардир».

Ўйлайманки, биз бутун барпо этаётган
жамиятимизнинг ижтимоий-маънавий
асосларини белгилашда мана шундай гояларга
суянсак, хато қилмаган бўламиз».

И.А.Каримовнинг 1995 йил 23 февралдаги
Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисида
сузлаган маърузасидан.

Муқованинг биринчи бетида:

Хушовоз хонанда Муҳаббат ҒОФУРОВА.

Машраб НУРИНБОЕВ тасвирга туширган.

МАМЛАКАТИМИЗДА миллий мустақиллик тобора мустаҳкамланиб боргани сари халқ, Ватан манфаатларини кузлаш асосий мақсадга айланиб қолди. «Ўзбекистон янги аср бошида» деган узоқ муддатта мўлжалланган, кенг қамровли ривожланиш дастури ҳар бир фуқаро, ҳар бир ватандошимизнинг бутунги ва келажақ манфаатлари йулида қайғуришини тақозо этмоқда.

Ҳар қандай жамият ёки мамлакат ўз демократик тараққиёти жараёнида инсон ва унинг манфаатларини ошқора тан олади, ҳуқуқий жиҳатдан уларни тасдиқлашга интилади. Амалий ҳаёт эса барча дастурларни, кўрсатмаларни таҳрир қилади, узининг ёзилган ва ёзилмаган қонуниятларини рўёбга чиқара боради.

Мамлакат озод, элу юрт мустақил бўлиб, миллат истиқлол ва истиқбол нурулари сари интилагач, Президентимиз айтганларидай: «Бугун биз қандай давлат қураямиз? Унинг сиёсий ва ижтимоий негизи, унинг қиёфаси қандай бўлиши керак? Янги демократик жамият шаклланишида унинг таъсири қандай бўлди?»— деган саволларга жавоб топиш, бу хусусда атрофидаги фикр юритиш зарурийати тутилади.

Мақсадимиз аниқ — эркин, очиқ, демократик, адолатли давлат қуроқчимиз. Бу муқаддас бурч ҳамда муқаддас вазифадир.

Давлат тизимизининг эркинлиги шундаки, у халқ томонидан маъқулланган ва қўллаб-қувватланаётган Конституциямиз асосида барпо этилмоқда. Давлатимиз эркинлиги халқимиз эркинлиги ва миллиятимиз озодлиги ифодасидир. Очиқ ва демократик давлатимиз негизи инсонни шарафлаш ва барча сиёсий, ижтимоий ва иқтисодий ислохотлар инсон манфаати ва саодатига қаратилганидир. Демократик ислохотлар бутун дунё халқлари куз ўнгида очиқ ва аниқ равишда олиб борилаётган. Бизнинг ички ва ташқи сиёсатимизда зиддият ва бир-бирини инкор этувчи жиҳатлар йўқ. Мамлакатлар ва халқлар билан олиб борилаётган очиқ сиёсатимиз халқимиз олдидagi демократик ислохотлар йўлининг очиқлигини ҳам кўрсатмоқда.

Тарихда адолатли жамият қуришга интилишлар жуда кўп бўлган. Ҳатто бу йўлда қон тукиш эвазига ижтимоий адолат ўрнатиш ҳоллари учрайди. Лекин давлат асосларида тортиб, унинг бошқарув тизимларига адолат руҳи билан сугорилмас экан, бу давлатнинг умри қисқа бўлади, чунки барча инсон ва жамият билан боғлиқ жараёнлар негизда адолат ҳамда инсонпарварлик гоялари ётиши зарур. Ўзбекистонда барпо этилаётган давлатчилик тизимини худди ана шу адолатли жамият қуришга қаратилган. Шунинг учун уни халқ қўллаб-қувватламоқда, давлатимиз кун сайин мустаҳкамланиб бормоқда. Халқ билан давлат, давлат билан фуқаролар ўртасидаги ижтимоий, иқтисодий, маънавий тафовутлар тобора йўқолиб бормоқда. Қачонки халқ давлат ва давлат идоралари фаолиятини ўз манфаатлари ҳимоячиси ва эзгу орзусини рўёбга чиқарувчи ижтимоий омил тарзида тушуниб етар экан, бундай давлатнинг умри узун ва истиқболли нурафшон бўлади.

Дунёда одамлар ўз миллати, кўриниши ёки жинсига қараб турли-туман бўлганидек, давлатлар ҳам мамлакат тарихи, миллат тақдири, маданияти, анъаналари, сиёсий-иқтисодий ва ижтимоий-маънавий даражасига қараб ҳар хил бўлади.

Давлат мураккаб ижтимоий-тарихий ҳодиса сифатида миллат тараққиётининг аниқ тарихий даврлари маҳсули ва натижасидир. Шунингдек, тарихда шундай давлатлар ҳам бўладики, унинг жараёнлари эволюцион йўл билан эмас, халқнинг давлатчилик тажрибаси ва анъаналарини четлаб ўтган ҳолда четдан киритилиши ҳам мумкин. Президентимиз Исрол Каримов совет социалистик давлатини ана шундай давлатларга мисол тарзида эслаб ўтади, чунки: «Бу давлатнинг шакли ва моҳияти халқимизнинг ахлоқий, маънавий ва руҳий

БҮЮК

ЙЎЛ

ЧОРРАҲАСИДА

қадриятларига тўғри келмайдиган, мос келмайдиган тизимга асосланган эди».

Бу давлатнинг моҳияти қуйидаги жиҳатларда яққол кузга ташланади:

— бу тузум ўз халқининг тарихини, руҳи ва урф-одатларини, ўз авлод-аждодларини билмайдиган манқуртларга таянар эди;

— эски совет тузумининг байроқларида ва шиорларида баён қилинган гоялар амалдаги ишларидан ниҳоятда узоқ эди;

— бу давлатнинг ижтимоий тизими билан халқ эҳтиёжлари ўртасида жарлик пайдо бўлган эди;

— инсоннинг моддий, маънавий ва миллий қадриятлари орқа уринга ўтиб қолган эди.

Бинобарин, миллатлар ва эллар манфаатидан йироқ бўлган совет давлатининг истиқболи қоронғи эди, пировардида у боши берк кучага кириб, ҳалок бўди.

Ана шундай давлат қолдиқлари бизга мерос бўлиб ўтган бир даврда «бизнинг оқимизда шундай тарихий имконият пайдо бўлдики, биз босиб ўтган йўлимизни танқидий баҳолаб, миллий давлатчилигимиз негизларини аниқлаб, буюк маданиятимиз томирларига, қадимий меросимиз илдизларига қайтиб, ўтмишимиздаги бой анъаналарни янги жамият қурилишига татбиқ этмоғимиз керак».

Ўзбекистонда барпо этилаётган давлат, энг аввало, жаҳон цивилизациясига, бошқа халқлар ижобий ва ижодий тажрибаларига, умуминсоний қадриятларга, адолатпарварлик ва маърифатпарварлик нури билан йўғрилган Шарқ фалсафаси ва ислом дини таълимоларига асосланмоқда. Ана шундай фалсафий-назарий ва ахлоқий илдизлардан ўсиб чиқадиган давлатимизнинг келажаги буюк эканлигига шак-шубҳа йўқ.

Давлат қурилишимизда деярли барча ривожланган мамлакатларнинг конституцияларида қайд этилган таъминотлардан ташқари, миллий замин, тафаккур тарзими мизга мос ва хоҳ бўлган анъаналар, хусусиятлар катта урин эталайди.

«Шарқда демократик жараёнларнинг қадимдан шаклланган узига хош ва узига мос хусусиятлари бор,— дейди Исрол Каримов.— Буни асло назардан қочириб бўлмайди. Яъни Шарқда демократик жараёнлар узвий равишда ва аста-секин тараққий топади. Бу соҳада инқилобий ўзгаришлар яшагга уринишлар гоят нохуш, ҳатто фожиали натижаларга олиб келади. Инқилобни гарб олимлари ҳам «Ижтимоий тараққиётнинг ибтидоий ва ёввойи шакли» деб атаганлар. Табиийки, бундай йўл бизга асло тўғри келмайди».

Жамиятни демократлаштириш жараёнида одамларнинг тафаккури, ижтимоий савияси билан демократик

узгаришлар даражаси ва суръатларининг бир-бирига қанчалик муштарак бўлиши жуда катта аҳамиятга эга.

Демократик жараёнларни четдан кiritиб бўлмайди, бу соҳада нусха кўчириш яхши натижалар бермайди, шунингдек, демократия ўз-ўзидан ва осонликча қарор топмайди. Бунинг учун тинимсиз ақлий ва jisмоний меҳнат қилиш талаб этилади.

Ўзбекистондаги демократик узгаришларда халқимиз миллий маданиятининг хос жиҳатлари ўз аксини топтоғи зарур, chunkи Шарқ халқлари тақдирдаги демократик узгаришларнинг ўзига хос хусусиятлари ва анъаналари мавжуд. «Шарқда демократия тушунчаси ҳам-жиҳатлик гоёси, жамоатчилик фикрининг устуворлиги заминиди шаклланади. Бизнинг мамлакатимизда демократик жараёнлар халқимизнинг қонунини ҳурмат қилиш, қонунига итоат этиш каби фазилатларига мос равишда ривожланиши зарур. Аҳолий, маънавий қадриятлар сиёсий муносабатларда ҳам устушлик касб этиши даркор» (И. А. КАРИМОВ).

Давлатчилик тизимизнинг ҳаётий барқарорлигига маҳалла ва қишлоқларимиздаги жамоа ва жамоатчилик руҳини мисол қилиб кўрсатиш мумкин. Тўй-маъракалар, ҳайиту ҳашарлар кўпчиликсиз, маҳалла аҳлиси ўтмайди. Ота-боболаримиздан мерос бўлиб келадиган жамоатчилик фикрининг устуворлиги, шахсий, oilавий, ижтимоий муаммоларни бамаслаҳат ҳал қилиш демократик isлохотлар йўлида катта маънавий таянч бўлиб хизмат қилади. Бундан ташқари, Ўзбекистонда шунчаки демократик жамият эмас, демократик одил жамият қуриломда, chunkи адолат ва ҳақиқатта интилиш халқимизнинг энг муҳим фазилатларидан бирidir. Бинобарин: «Адолат ва ҳақиқат гоёси ижтимоий ҳаётимизнинг барча соҳаларини қамраб олмоғи даркор. Адолат ва ҳақиқат гоёси, қонуinchilik фаолиятимизнинг замини, бош йўналиши бўлмоғи шарт. Давлатчилик ва фуқаролик муносабатлари, меҳнат ва уй-жой, нафақа ва солиқ, табиятни муҳофаза қилиш ва жиноятчиликка қарши курашиш масалалари, қўйинчи, ҳаётимизнинг ҳамма жаҳалари ана шу заминга таяниши зарур» (И. А. КАРИМОВ).

Республикаимизда жиноятчиликка қарши кураш чора-тадбирларини мисол қилиб оладиган бўлсак, Ўзбекистон Ички ишлар вазирлиги хизматчилари ва тергов органлари ходимларининг фидокорона меҳнатлари натижасида мамлакатимизда жиноятчилик тобора камайиб бормоқда, кўпгина жиноятларнинг одди олинмоқда, жиноят йўлига кирган ҳаромхўр ва имонсиз кишилар қаттиқ жазоланмоқда. Ҳуқуқий органларнинг қаттиққўллиги ва адолат билан иш юритишлари халқимизга маъқул бўлмоқда.

Давлатчилигимиз асосини инсонпарварлик ташкил этади. Одамларнинг тенгҳуқуқли ва ўз ижтимоий манфаат ҳамда бурчларини тулиқ англаб олишларига эришиш давлат тизимининг бош йўналишини ташкил этади. Демократик, адолатли жамиятнинг асосий вазифаси одамларнинг ўз қобилият ва ҳўтиёларини тўла намойён қилишлари ва рўёбга чиқаришлари учун зарур бўлган дастлабки тенг имкониятларни, шу жараёни вужудга келтирадиган ҳуқуқий механизмни яратиб беришдан ibорат. Шундан кейин инсоннинг жамиятдаги ўрни унинг салоҳиятига, меҳнат қилиш istаги-га, oқилу удабуронлигига боғлиқ бўлади.

Фуқаролик жамиятини қуришда халқнинг ижтимоий фаоллиги тобора ортиб боради, давлатчиликда ўзини ўзи бошқариш органлари янада такомиллашади. Кучли ижроия ҳокимиятини ташкил этишда малакали ва тажрибали, ташаббускор ва удабурон кадрларга эга бўлган бошқарув аппарати ниҳоятда зарурдир. Ўзбекистонда ана шундай бошқарув идоралари—анъанавий ҳокимликлар қайта тикланди.

Президентимиз таъкидлаганидек, бугунги кун тарққўтизмизнинг режа ва bosқичларини белгилаб олиш зарур:

— жамиятда сиёсий, миллатлараро, ижтимоий ва моддий тенгликни таъминловчи самарали тизимга асосланган қонулар қабул қилиш зарур;

— барча бутиндаги давлат идоралари фаолиятининг ҳуқуқий асоси бўлиб хизмат қиладиган қонулар тизимини барпо этиш лозим;

— иқтисодий, айниқса, сиёсий isлохотлар муваффақияти, аввало, бошқарув соҳасидаги кадрларни тайёрлаш даражасига, уларнинг бутунги узгаришларни амалга ошириш istаги ва laёқатига боғлиқ... Ўзини билимдон ва удабурон қилиб кўрсатадиган, амалда эса ҳеч нарсани ҳал қилмайдиган, ўз манфаатларини жамият манфаатларидан устуи қўядиган, эл-орт ичда обрў қозоломган шахсларга раҳбарлар орасида ўрни бўлмаслиги керак;

— ҳуқуқ органлари фаолиятининг қонуний негизини мустаҳкамлашимиз зарур;

— яқин келажақда фуқароларнинг сиёсий жараёнларда, давлатни бошқаришда қатнашувини таъминлайдиган ҳуқуқий асосларни такомиллаштиришга aloҳида эътибор бериш керак;

— қонуinchilik соҳасида асосий эътибор бошқарув органлари фаолиятини аниқ белгилаб қўйиш, зуравонлик ва ўзбошимчиликка барҳам беришга қаратилмоғи лозим;

— иқтисодий ва сиёсий соҳалардаги барча isлохотларимизнинг пиروвард мақсади юртимизда яшаётган барча фуқаролар учун муносиб ҳаёт шароитларини ташкил қилиб беришдан ibоратдир. Айнан шунинг учун ҳам маънавий жиҳатдан мукамал ривожланган инсонни тарбиялаш, таълим ва маорифни юксалтириш, миллий уйғониш гоёсини рўёбга чиқарадиган янги авлодни voyта етказиш давлатимизнинг энг муҳим вазифаларидан бири бўлиб қолади;

— жамиятимизнинг маънавий қиёфасини белгилаб берадиган барча ижодий меҳнат соҳалари ҳам қонуи ҳимоясида бўлиши зарур. Жамиятнинг бирёқлама, технократик ривожланиш салоҳиятини пасайтириб юбориш, ogир ижтимоий, маънавий ва сиёсий йўқотишларга олиб келиши мумкин;

— иқтисодий ва ижтимоий муаммоларнинг самарали ҳал этилиши пиروвард натижада инсон ҳуқуқларини таъминлашнинг моддий кафолатини яратишга олиб келади... Инсон ва давлат ўртасидаги муносабатларда инсон манфаатлари устувор бўлиши керак.

Қуришиб турибдики, Ўзбекистонда демократик адолатли жамият барпо этиш, биринчи навбатда, инсон бахт-саодати, эркин меҳнат ва ижодиётини назарда тутади. Бундай жамият пойдевори мустаҳкамланган сари унинг истиқбол саройини бунёд этувчилар ҳам тобора кенгайиб боради. Одамларимизда келажақка ишонч кучаяди, ҳуқуқий маданият даражаси ортади, бинобарин, инсоннинг ўз инсоний иқтидор ва салоҳиятларини жамият манфаати томон буриб юбориш тўйғуси кучаяди. Эркин жамият эркин тафаккур юритувчи, миллий гурури баланд одамларни voyта еткази-ди.

ЎЗИНИ-ЎЗИ БОШҚАРИШ — ДЕМОКРАТИЯ ИФОДАСИ

Ўзбекистон Республикасининг мустақиллиги ижтимоий ҳаётининг ҳамма жабҳаларида ўз таъсирини кўрсатмоқда. Мустақиллик натижасида қабул қилинган Конституциямизда купгина масалалар каби ҳокимият масаласи ҳам Ўзбекистон шартлигига мослаб, унинг миллий урф-одатлари эътиборга олинди, ўзига хос равишда ҳал қилинди.

Ҳокимият масаласи азалдан муҳим, мураккаб ва муаммоли масалалардан бўлиб, уни қайси давлатда қандай ҳал қилинганлиги шу мамлакатнинг демократик ёки нодемократик хусусиятини кўрсатувчи асосий шартлардан бўлиб келган. «Демократия» деган сўзнинг ўзи «халқ ҳокимияти» деган маънони билдиришини эсга олсак, ҳокимият бевосита демократия билан чамбарчас bogлиқ масала эканлигига яна бир бор ишонч ҳосил қиламиз. Узоқ вақт давомида бизда ҳокимият аввал ишчи-деҳқонники, кейинроқ меҳнаткашларники, сўнгра эса халққа тегишли деб келиндию, аслида халқ ҳокимиятдан четда бўлди. Ҳокимиятнинг халққа тегишлилиги уларнинг сўзловларида расмий иштироки билан, баъзи кишиларнинг ҳеч нарсани ҳал қила олмаси ҳам тегишли органларга сайланиши билан ёки айрим ҳужжат (қонун) лойиҳалари муҳокамасида йўлигагина иштироки билан чегараланарди, ҳолос.

Ўзбекистон ўз мустақиллигига эришгач, ана шу расмийчиликка барҳам беришга киришилди. Конституциямизда, халқ-давлат ҳокимиятининг бирдан-бир манбаидир, деб белгилаб қўйилди (7-модда). Агар шу билан чекланиса, аҳвол ўзгармай қолар эди. Чунки Конституция ва қонулардаги нормалар қанчалик кучли, адолатли бўлмасин, уларнинг етарлича ишлаш механизми бўлмаса, оддий қогоздан фарқи бўлмайди. Шунинг учун ана шу конституциявий қоидални ишлатиш, ҳаётга татбиқ қилиш йўллари белгиланди.

Ўзбекистон халқи ҳокимиятини амалга оширишда турли воситалардан фойдаланди, шулардан бири фуқароларнинг ўзини-ўзини бошқариш органларидир. Конституцияда биринчи марта фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари тизими

мустақкамланди, яъни улар давлат органлари тизимидан ажратилди. Шу нарсанинг ўзи уларга бўлган эътиборни, ишончни кучайтириб, шу билан бирга бу органларнинг масъулиятини оширади. Конституциянинг 105-моддасида қайд қилинишича: «Шаҳарда, қишлоқ ва овуларда, шунингдек, улар таркибидagi маҳаллаларда ҳамда шаҳарлардаги маҳаллаларда фуқароларнинг йигинлари ўзини-ўзи бошқариш органлари бўлиб, улар икки ярим йил муддатга раисни (оқсоқолни) ва унинг маслаҳатчиларини сайлайди».

Ўзини-ўзи бошқариш органларини сайлаш тартиби, фаолиятини ташкил этиш ҳамда ваколат доираси қонун билан белгиланади. Шу конституциявий қоида кўрсатмасидан келиб чиқиб, 1993 йил 2 сентябрда «Фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари туғрисида» қонун қабул қилинди.

Бу қонун ўзини-ўзи бошқариш органларининг ташкил бўлиши, фаолияти ва ваколатларини тартибга солиш билан бирга, уларнинг вазифаларини ҳам белгилаб берди. Биз ушбу мақолада фақат уларнинг ташкил бўлиш тартиби ва вазифалари устида тўхтамоқчимиз.

Оддий қилиб айтсак, бу органлар ҳокимиятнинг энг кўп йўли бўлиндир, агар халқ депутатлар орқали ҳокимиятни амалга оширишда билвосита (вакиллари орқали) иштирок этса, бу орган ўз фаолияти билан бевосита иштирок этади.

Фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари ҳудудий принцип буйича тузилади. Бу ҳудудларни фуқароларнинг тақлифига қура, туман ёки шаҳар ҳокими белгилайди, кейинчалик эса халқ депутатлари Кенгаши томонидан тасдиқланади. Йигинлар ишида 18 ёшга етган ҳамма фуқаролар иштирок этиш ҳуқуқига эга. Фуқаролар йигини раис (оқсоқол), тегишли халқ депутатлари Кенгаши ёки Ҳоким билан келишиб чақирилади. Йигин Кенгаш, ҳокимият ёки шу ерда яшаётган 18 ёшга етган аҳолининг учдан бир қисми ташаббус билан ҳам чақирилиши мумкин. Йигин чақиритиш им-

конияти бўлмаганда фуқаролар вакилларининг йигилиши ўтказилади. Бунда вакиллик меъёрлари тегишли Кенгаш ёки ҳоким томонидан белгиланади. Фуқаролар йигини (йигилиши) 2,5 йил муддатга раис (оқсоқол) ва унинг маслаҳатчиларини сайлайди. Улар доимий ишловчи орган ҳисобланади. Раис, унинг маслаҳатчилари туман ёки шаҳар ҳокими билан келишилиб сайланади.

Фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари энг кўп сонли органлардир. 1994 йилнинг 1 декабригача бўлган маълумотга қараганда, қишлоқ, овул, шаҳарчаларда ва улардаги маҳаллаларда 10771 фуқаролар йигинлари ва шаҳарлардаги 2136 маҳалла фуқаро йигинларида оқсоқоллар ва уларнинг маслаҳатчилари сайланди. Демак, республикада жами 12907 та фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари тузилган. Кўп қаватли уйларда ҳам 200 дан ортқ маҳалла ташкил қилинганлиги, айниқса, қувонарли ҳолдир. Чунки кейинги пайтларда кўп қаватли уйлардаги ҳаёт ўз ҳолига ташлаб қўйилган эди. Айниқса, бу ёшлар тарбиясига салбий таъсир кўрсатмоқда эди. Бу уйларда маҳаллалар тузилиши эса, тарбияни яхши йўлга қўйиш, фуқаролар онгига қадриятларимизни сингдириш имконини беради ва оқибат-натижада, аҳолининг ватанпарварлик туйғусини кучайтиришда катта роль ўйнаши мумкин.

Фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органларига қўлаб вазифалар юкланган бўлиб, улардан энг асосийлари:

— давлат ва жамият ишларини бошқаришда фуқароларга кўмаклашиш;

— фуқароларнинг турмуш шартини яхшилашга кўмаклашиш;

— қонун ва бошқа давлат органларининг ҳужжатларини бажаришда давлат органларига ёрдамлаштириш. Кўриниб турибдики, ўзини-ўзи бошқариш органлари давлат органлари билан фуқаролар ўртасида богловчи ролни ўйнайди.

1994 йил 25 декабрда бўлиб ўтган маҳаллий Кенгашларга

сайлов даврида, фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари сайлов қонунларида белгиланган депутатликка номзод кўрсатиш ҳуқуқидан фавол фойдаланди. Улар томонидан кўрсатилаган кўлаб номзодлар ҳозирги кунда маҳаллий вакиллик органларига сайланиб, уларнинг ишида қатнашмоқда. Фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органларининг вазифаси қонунда кўрсатилган вазифалар билангина чекланмайди. Уларнинг ваколат доирасига янгиянги вазифалар бериб борилади.

1994 йил 23 августдаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Қам таъминланган оилаларни ижтимоий ҳимоялашни кучайтиришга оид тадбирлар тўғрисида»ги Фармони билан фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органларига қам таъминланган оилаларга моддий ёрдам бериш учун махсус жамғармалар ташкил этиш вазифаси юкланди. Бу Фармон ўзини-ўзи бошқариш органларига фақат вазифа юклаб қолмасдан, уларнинг ваколатини ҳам кенгайтирди, яъни: уларга юридик шахс ҳуқуқи берилиб, жамғарма банкларида махсус ҳисоб варақаларини очишга рухсат этилди.

Фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари қам таъминланган аҳолига моддий ёрдам беришда Республика «Маҳалла» хайрия жамғармаси салмоқли урин эгалламоқда. Шу мақсадда утган йили биргина жамғарма бошқарувининг ўзи 200 га яқин шахс ва оилаларга 41 минг 189 сўмлик ёрдам кўрсатган. Республика буйича эса 260 мингга яқин оила ва шахсларга моддий ёрдам кўрсатилган. 1994 йил 23 августдаги Президент Фармонида асосан, жамғарма раёсатининг қарори билан 100 минг сўм маблағ ажратилган.

Ҳозирги иқтисодий қийинчилик шароитида аҳолини иш билан, озиқ-овқат, кундалик турмуш маҳсулотлари билан таъминлашда ҳам ўзини-ўзи бошқариш органлари кўринарли иш олиб бормоқдалар. Масалан, Самарқанд вилоятида маҳаллалар томонидан ташкил қилинган кичик корхоналарда 3000 нафарга яқин аёллар, ёшлар меҳнат қилмоқда. Қашқадарё вилоятида олиб борилаётган ишлар ҳам диққатга сазовордир. Қарши шаҳридаги «Қорликбоғот» маҳалласида маҳалла оқсоқоли ташаббуси билан ташкил қилин-

ган зардушлик устaxonаси кенгайиб, кичик корхонага айланган. Қарши шаҳридаги «Гушан» маҳалласида атлас тўқиш чеҳи, Китоб, Шаҳрисабз шаҳарларининг айрим маҳаллаларида кулолчилик чеҳлари очилиб, шу ернинг аҳолисини иш билан таъминламоқда. Бу корхоналарда аҳоли учун зарур маҳсулотлар ишлаб чиқилимоқда ва шу билан бирга, ўзини-ўзи бошқариш органларининг молиявий қудрати кучайиб бормоқда, бу эса қам таъминланганларга ёрдамни кўпайтириш имкониятини беради.

Фуқаролар ўзини-ўзи бошқариш органлари ҳамма жойда фуқаролар йиғини, раис (оқсоқол) деб аталсада, уларнинг вазифаларида фарқлар мавжуд. Шаҳарча, қишлоқ ва овуларда давлат ҳокимияти органлари ташкил қилинмаганлиги учун уларнинг ўзини-ўзи бошқариш органларининг вазифаси ваколати маҳаллаларда тузиладиган ўзини-ўзи бошқариш органларининг вазифасига нисбатан анча кенг. Шаҳарча, қишлоқ ва овулардаги ўзини-ўзи бошқариш органлари айрим давлат органларига тегишли вазифаларни ҳам бажаради. Масалан, улар ер муносабатларида, сувдан фойдаланиш муносабатларида тегишли ҳуқуқлардан фойдаланади, ундан ташқари бу органлар айрим нотариял ҳатратларни, фуқаролик ҳолати актларини қайд қилиш органларининг баъзи ишларини ҳам бажарадики, бундай ҳуқуқларга маҳаллалардаги ўзини-ўзи бошқариш органлари эга эмас.

Хулоса қилиб айтсак, фуқароларни ўзини-ўзи бошқаришнинг ҳозирги кундаги тизими барпо этилиши ва уларнинг давлат органлари тизимидан ажратилиши, республика ҳаётида катта ижобий воқеадир. Лекин шу билан чегараланмаслик керак. Доимий равишда бу органлар фаолиятини такомиллаштириш, имкони борича улар ишига давлат органларининг аралашуви-га чек қўйиш мақсадга мувофиқдир, бу ўзини-ўзи бошқариш органларининг мустақиллигини, обрў-эътиборини кучайтиради. Шунинг учун хорижий мамлакатлар тажрибасини чуқур урганиш ва бизга маъқул келадиган жиҳатларини қўлаш фойдадан холи бўлмайди.

Илмнинг офати — эсдан чиқармоқлик ва илмга рағбати бўлмаган кишиларга ўргатиб, уни зое кетказмоқликдир.

Кизларни турмушга чиқариш тўғрисида оналари билан маслаҳатлашнглар.

Мунофиқлик белгиси учтадир: ёлгон сузлаш, ваъдасининг устидан чиқмаслик ва омонатга хиёнат қилиш.

Чақирилган жойгагина бориш.

Нафақа ва садақа беришда аввал ўзингдан бошла. Агар бирор нарса ортса, аҳли аёлинига бер. Яна бирор нарса ортиб қолса, қариндошларингга бер. Улардан ҳам ортса бошқаларга бер.

Ҳалол ва рухсат этилган нарсалар ичида Тангрига хуш келмайдигани — талоқдир.

Одамлар ичида Тантрига ёқимсизроги — ашаддий душманлик қилувчидир.

Бидъат-хурофотга берилган одам то уларни тарк этмагунча, унинг қилган савобли ишларини Тангри қабул қилмайди

Ҳар бир қавмнинг қиз фарзандидан тутилган бола ҳам шу қавмга мансубдир.

Қора танил халқларни ҳам дўст тутаверинглар, зеро улардан учтаси жаннат аҳлининг уаулааридан бўладур: 1. Луқмоний Ҳаким. 2. Нажоший. 3. Муаззин Билал Ҳабаший.

Тангридан қўрқинг. Яхши ва хайрли ишларнинг бирортасини кичик санаманг, сув сўраган кишининг идишига челақдан сув қўйиб бериш билан ёки бирдорангизни очик юз билан қарши олиш билан бўлсада, эзгулик қилинг. Кибр юзасидан иштонини узайтириб қийишляқдан сақлаинг. Тангри кибрин ёмон кўради. Агар сизни бирор киши ҳақоратласа ва сизда йуқ айблар билан айбласа, уни унда бор айблар билан айбламанг, уни қўяверинг, шунда гуноҳи унга, савоби сизга бўлур. Ҳеч кимни ҳақоратламанг!

Тангридан қўрқинглар ва фарзандларингизга бир хил меҳрда бўлинг! (Уларга кийим ва таомларни баробар тақсимланглар).

ҲАДИСИ ШАРИФдан

«ТОМОША» ТАКЛИФ ЭТАДИ...

Республикамыз мустақил одимлаётганига ҳам тўртинчи йил тўлди. Шукурлар бўлсинки, мустақиллик шарофати билан миллий анъаналаримиз, қадриятларимиз, урф-одатларимиз қайтадан тикланипти. Бу ёшлар тарбиясида ҳам катта аҳамиятга эга. Шундай қадриятларимизни тиклашга уз ҳиссасини қўшиб келаётган маданий муассасаларимиздан бири — «Томоша» болалар фольклор-театр студиясидир. Бу студия ташкил этилганига унчалик кўп вақт бўлгани йўқ, аммо шунга қарамай, жамоа ёшларга миллий қадриятларимизни сингдиришда талай ишларни амалга ошириб келяпти. Жамоатчи мухбиримиз «Томоша» болалар фольклор-театр студиясининг бадий раҳбари Нодира Қурбонова билан учрашиб, унга бир неча саволлар берди.

— Сиз бошчилик қилаётган жамоанинг мухлислари кўп. Бунинг боиси нимада?

— Биласизми, ҳар бир жамоа ўз услуби билан бошқаларидан фарқ қилиб туради. Менимча, гуруҳимизнинг эл назарига тушишига сабаб, унинг янги йўли бўлса керак. Биз шугулланидиган санъат жанрлари халқ оғзаки ижоди, фольклор асарларига асосланган. Фольклор — бу улмас ижод. Биз инқилобга қадар Туркистонда машҳур бўлган «сайёр» труппалар ишини тиклаётимиз. Студиямизда ижро этилаётган ҳар бир жанр халқ тилига, дилига яқин бўлганлиги учун ҳам томошабинлар даста ижросидаги куй ва қўшиқларни, сахна безакларини севиб томоша қиладилар.

— Студияга қачон ва ким асос солган?

— Студиямиз 1988 йил ташкил қилинган. Бироқ бу гоя менда анча илгарироқ тугилган эди. М.Уйгур номи театр ва рассомлик олийгоҳининг режиссёрлик бўлимида ўқиб юрган кезларида, ҳар ҳолда катта ўқув даргоҳига келишдан аввал бу ихтисос бўйича тушунча, кўникма, амалий тажриба бўлиши зарурлигини бошдан кечирдим. Илгирчи топишарман, янги йил киз синовдаги қисқа вақт мобайнида узидаги бор қобилияти қирраларини очиб бера олмас ҳам керак. Негаки, у шу синовга тайёр эмас, ҳатто айримларида тасаввур ҳам бўлмаслиги мумкин. Шунда менда ёш талантлар билан ишлаш ва уларнинг имконияти даражаларини очилишини ягона йўли «Ёш актёрлар мактаби»ни ташкил этиш, деган фикр тугилди. Мактабнинг иш режасида келгусида актёр ёки актриса бўлман деб юрган қобилиятли ёшлар билан ишлаш, уларга бу касб сир-асрорларини ўргатиш асосий мақсад қилиб қўйилган ва, уйлалманки, бунга қисман бўлса ҳам бажара бошладик. Студияга келган хонандами, соҳнадами барчасини қабул қиламиз ва машғулотлар давомида уларни қобилиятига қараб ажратамиз. Масалан, қўшиқ айтиш қобилияти бўлса, дастуриямиздаги қўшиқларни ўрганишга даъват этамиз. Агарда унда актёр бўлиш истаги бўлса, актёрлик маҳорати талабидан келиб чиққан ҳолда шугулланамиз.

Илк машғулотларимизни жойимиз йўқлиги сабабли уйда ўтказиб юрганмиз. Яқин кунларчага у ер-бу ерларда машғулот олиб бориб юрдик. Албатта, бир оз қийналдик, чунки қатнашчилар сони кундан-кунга ортиб бори, энди уйда машғулотлар ўтказишнинг иложи қолмади. Лекин менинг «Туркистон» саройида иш бошлашм, Фаррух Зокировнинг бағри кенглиги, «Нодира опа, узингиз қаерда бўлсангиз, болаларингиз ҳам шу ерда бўсин» — деб машғулот ўтказиш учун хона ажратиб, шароит яратиб берганлиги аини муддао бўлди.

Талаб бор, лекин эътибор йўқ. Аммо шунча сарсон-саргардонликлардан сўнг, болалар орасида ҳам худди катта санъаткорлар сингари: «Ҳақиқий санъат фидойиси бўлам», — деганларигина қолар экан. Демокўчманки, мана шу синовларнинг узиёқ саргани саракка, пучагини пучакка ажратади.

— Студиянгизда санъат билан бир қаторда таълим-тарбиявий ишлар ҳам олиб бориладими?

— Студиямиз аъзолари мактаб ёшидагилар бўлганлиги учун ҳам уларни таълим-тарбия жараёнидан ажратмаслигимиз керак. Шунинг учун ҳам уларнинг санъатни қабул қилишлари, тушунишлари, маданиятли, маърифатли кишилар бўлиб етишишларини назарда тутиб, этика-эстетикага эътибор беряпмиз, урф-одатлар асосида машғулотлар ўтказиб борамиз. Бу ишларнинг ҳаммаси бизнинг иш режамиздан ўрин олган. «Тарбия қўндалиги» деган соатимиз бор.

Натижаларимизга келсак, ёш хонанда Достон Убайдуллаев студиямизда тарбияланган. Яна туртта иштирокчимиз М.Уйгур номидаги театр ва рассомлик олийгоҳида тахсил олишмоқда. Ҳар гал устозлар билан учрашганимизда, улар ҳақида ижобий фикрлар эшитяпмиз. Ирода Йўлдошева эса Ҳамза номи мусиқа билим юртида ўқилишни давом эттирмоқда. У фольклор йўлидан боришти... Энг асосийси, студияда иштирок этаётган болалар санъат ҳақида чуқур тушунчага эга бўлишди. Иккинчидан, майли, улар келгусида санъаткор бўлишмасин, ҳеч бўлмаса санъат аҳлининг меҳнатини улуғлай билишсин, қадрлашсин урганишди, англаб етишди. Учинчидан эса, улар ўтказилаётган фестивалларда иштирок этишлари туфайли дунё маданиятидан воқиф бўладилар. Бу эса ўз миллий маданиятимизга уларнинг муносабатини ўзгартиради. Яъни уни қадрлашсин ургандилар. Бу эса бизнинг асосий мақсадларимиздан бири.

— Энди бевосита суҳбатимизни студиянинг концерт қийшларига қаратсак.

— Эсимда бор, 1990 йил Туркменистон пойтахти Ашхобода ўтказилган фестивалда иштирок этиб, ўз дастуриямизни намойиш этган эдик. Уша йил дастуриямиздан ўрин олган — санамачоқлар, болалар уйинлари, топишмоқлар, қизикчилик санъати жанрлари билан бир қаторда «Шарқ бозори», Г.Ғулום асарига асосланган эса «Афанди ўлмайдиган бўлди» (сценарий Исоқ Тожионов) каби болалар миллий фольклор санъатини намойиш этганмиз. Кейинчалик 1991 йилининг январида Москвада ўтказилган фестивалда қатнашдик. Бу анжуманда нафақат бизнинг собиқ СССР, балки Оврўпо давлатларидан ҳам (Англия, Франция, Испания ва бошқа) болалар дасталари иштирок этишган эди. Яна уша йилнинг апрель ойида

«Томоша» фольклор-театр студияси қатнашчилари.

Голландияда бўлиб ўтган «Табиатни сақлаб қолайлик» деган шиор остида ўтказилган фестивалда иштирок этиш шарафига муяссар бўлганди. Мана шу каби фестивалларда студиямиз ўз дастурлари орқали миллий маданиятимизни бутун жаҳонга кўз-кўз қилди десам, янглишмаган бўламан.

— Шу кунларда ҳаммани ташвишлантираётган муаммолардан бири иқтисод масаласидир. Студиянинг иқтисодий томонларига ҳам тўхталмай ўтсангиз.

— Студиямиз ўз чиқишлари билан республикамизда кенг нишонлиб келинаётган Мустақиллик байрами ҳамда Наврўз сайилларида иштирок этиб, икки-уч сидра кийим қилиб олди. Ётишмовчиликларимиз ҳам йўқ эмас. Студиямиз ўз номи билан театр студияси. Энг аввало машғулот ўтказиш учун махсус хоналар керак, хона учун эса бино керак бўлади. Ҳар ҳолда иштирокчиларимиз сонини кўпаймоқда.

Иш услубимиз «Сайёра» труппаси шаклида бўлганлиги учун ҳам халқ орасида тез-тез чиқишлар қилиб туришимиз зарур, chunkи, ҳар бир хатти-ҳаракатини халқдан оламиз. Бунинг учун эса транспорт масаласи ҳал қилинмаган. Штат масаласига келадиган бўлсак, бирорта ҳам штатимиз йўқ. Ваҳоланки, иш олиб бориш учун директор керак, менежер керак. Уларга бериладиган маошнинг ўзи йўқ. Албатта, улар бўлса, студия ишини янада яхшироқ тарғиб қилишга эришардик. Болаларга миллий musiқа чолгу асбобларини ўргатиш ниятидамиз. Уларни олиш учун эса маблағимиз йўқ. Аммо шунча муаммолари билан ҳам студия фаолияти тўхтаб қолгани йўқ. Аксинча, кундан-кунга уларнинг қирралари, қобилиятлари очилмоқда.

— Сизларда студияга янги иштирокчиларини қабул қилиш қандай кечади? Синов биланми ё?..

— «Студияга қатнашаман» деб келган ҳар бир ўқувчини қабул қилаверамиз. Юқорида айтиб ўтганимдек транспорт масаласи ҳал қилинмаганлиги сабабли, айрим узоқ туманлардан, шаҳар четидан келадиган иштирокчиларимиз бир-икки машғулотдан сўнг кетиб қолишади. Йўл ҳаракатидан ота-оналари хавотирланиб рухсат беришмаса керак. Айримлари, «ойнаи жаҳон»да чиқишга қизиқиб ҳам келишади. Энг муҳими болаларнинг бўш вақтини яхши ўтказишга ҳаракат қиламиз.

— «Томоша» фольклор-театр студияси бўлганлиги учун фольклор асарларнинг бугунги кун талқини ҳақида ҳам фикрларингизни билмоқчи эдик.

— Чамамда, республикамиздаги фольклор даста-

лари бир-биридан осонгина нусха кўчириш йўлига ўтиб олишган. Ҳозир замонавий талаб, деган гап бор. Қолаверса, бугунги томошабин бошқа, уларнинг дунёқараши, билими, онги бошқа. Шулардан келиб чиққан ҳолда ҳар бир дастаннинг ўз ижро йўли бўлиши керак. Фольклор дасталари фаолиятини ҳам профессионал даражага кўтаришнинг вақти келди, деб уйлайман. Бу борада Сурхондарё вилоятининг Бойсун туманидаги «Шалолла» фольклор жамоаси ишини ўрнак қилиб кўрсатсак бўлади. Уларда худди шу талабларга барҳам берилган. Шунинг учун ҳам бу даста чиқишларини томошабин сабрсизлик билан кутади ва зерикмасдан томоша қилади. Улар ҳар бир чиқишларида нимадир янгилик қўшадилар.

— Шу кунларда қандай асарлар устида ишляяпсизлар?

— «Чувара қайнайди», «Томдан тараша тушиди» каби фольклор асарлари устида ишляяпмиз. А.Обиджон севган шoirларимиздан ҳисобланади. Биз ҳар гал янги дастур устида ишлаганимизда, албатта у кишининг ижодига мурожаат қиламиз. Болаларга классика ўргатиш ниятидир ҳам бор. М.Улуғбек таваллудининг 600 йиллиги муносабати билан Самарқанда ўтказилган байрам тантаналарида, Наврўз байрамида иштирок этдик. Бунда уша қудратли сув, олов, қуёш маъбудаларига мурожаат қилиб, саҳнавий парчалар намойиш қилдик. Бундан ташқари, композитор Д.Омонуллоева билан ҳамкорликда «Алиф-бо» номи янги дастур асосида ҳам иш бошладик. Ҳали олдимизда ният қилинган, қўзланган мақсадларимиз кўп.

Уйлайманки, студиямиз аъзолари ўз олдиларига қўйган мақсадларини амалга оширишда ва унга эришишда ҳар қандай машаққатни енгиб ўтадилар.

Нодира опа билан ўтказган суҳбатимдан сўнг юртбошимиз И.Каримовнинг «Савоб ишни ҳар ким қилиши керак, савоб ишни ҳар кун қилиш керак» дея қилган даъваткорона сўзлари беихтиёр ёдимга тушди. Нодира опа ва уларга ўхшаш заҳматқаш, эл маърифатини, маданиятини ўйлайдиган фидойи кимсалар бор экан, миллат санъати, маданияти, қадриятлари, жаҳон халқлари кўз ўнгиде ҳар гал янада гузаарок, мазмунлироқ намоён бўлаверади.

Суҳбатдош: Сайёра МАҲМУДОВА.

КУТУБХОНА — НУРХОНА

Аҳолининг китобга бўлган эҳтиёжини қондиришда кутубхоналар катта аҳамият касб этади. Биргина Тошкент вилоятидаги кутубхоналар йилга 770 минг китобхон талабини қондиради. Бу эса вилоят аҳолисининг 33,5 фоизини ташкил этади. Уртача ҳар бир китобхон бир йилда 21,5 та китоб ўқийди. Китобхонларнинг ёш, миллат, малака, ижтимоий келиб чиқиши ҳамда билимдонлик даражалари гоёат хилма-хилдир. Бинобарин, вилоят кутубхоналарида ўрта аҳолиб ўқувчилари, ёшлар, талабалар, ишчилар, ўқувчилар, тиббиёт ходимлари, қишлоқ хўжалиги ходимлари ва ишлаб чиқариш мутахассислари, нафақахўрларнинг устуворлиги яққол сезилади. Мазкур китобхонлар гуруҳининг талабини қондирадиган адабиётлар фақатгина мавзу, касб хусусиятларига кўра эмас, айни чоғда нашрларнинг полиграфик имкониятлари, безак хусусиятларидан ҳам келиб чиқиб белгиланмоқда.

Вилоят «Турон» илмий-универсал кутубхонасида мунтазам равишда китобхонларнинг таркиби таҳлил қилинади, китобхонлик гуруҳлари бўйича картотекалар мавжуд. Булар эса ўз навбатида китобхон гуруҳларига табақалашган тарзда хизмат кўрсатишга ёрдам беради ҳамда китобхонлар талабларини мутаносиб тарзда таъминлашга имкон яратаяди.

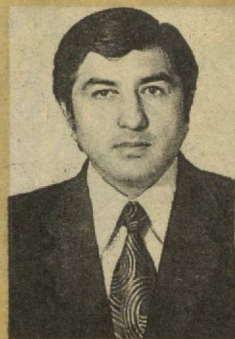
Вилоят кутубхоналарида китобхонларнинг эҳтиёжларини қондириш учун турли шакл ва усуллардан, хусусан, анкета тарқатиб, китобхон формулярини таҳлил қилиш, давра

суҳбатлари уюштириш, тезкор сўровномалар уюштириш кабилардан мунтазам фойдаланилади. Бу ишлар Ангрен, Чирчиқ, Оҳангарон шаҳарлари, Оҳангарон, Ўрта Чирчиқ, Қибрай туманларининг марказлашган кутубхоналар тизимида фаол олиб борилмоқда.

Китобхонларнинг қизиқишларини ўрганиш масалалари билан вилоят «Турон» илмий-универсал кутубхонасининг илмий тадқиқотчилик бўлими ҳам шуғулланмоқда. 1994 йилда бўлим томонидан «Ўқувчиларнинг синфдан ташқари ўқишлари» ва «Раҳбар ходимларнинг ўқув доираси» мавзусида тадқиқотлар олиб борилди. Тадқиқотлар сўровнома тарқатиш йўли билан амалга оширилди. Биринчи тадқиқотда 203 сўровномага, иккинчисида эса 82 сўровномага жавоблар олинди.

Тадқиқотларнинг ана шу тури бағоят муҳим соҳа кишилари ўртасида кутубхоналарнинг аҳамиятини яққол намойиш этади. Мактаб ўқувчиларининг 45,5 ва раҳбар ходимларнинг 75,3 фоизи ўз кутубхоналарига эга ва айни пайтда улар оммавий кутубхоналаримизнинг ҳам фаол китобхонлари эканлиги аниқланди. Улар кутубхоналарнинг ўзларини қизиқтирган маълумотларни оладиган, мулоқот қиладиган муассаса эканлигини эътироф этдилар.

Агар аввал нашр ҳамда кутубхоналар китоб жамғармаларини шакллантириш масалаларида «хўжайинчилик» нуқтаи назари амал қилган бўлса, эндиликда китоб жамғармаларини жамлашда энг асосий эътибор китобхон эҳтиёжларини қондиришга қа-

ратилмоқда. Бунинг учун китобхонларнинг қондирилмаган талаблари қайд этилмоқда, юқорида таъкидланган тадқиқотлар амалга оширилмоқда.

Сўнгги йилларда китобхонларнинг бадий адабиётларга эҳтиёжлари анча-мунча ортди, ҳатто сўровнома тарқатилганлар ичидан қишлоқ хўжалик соҳасидаги раҳбар ходимларнинг 46,8 фоизи ва шаҳардаги раҳбар ходимларнинг 70 фоизи бадий адабиётга қизиқишлари ортганлиги аниқланди. Шулардан 32,1 фоизи туманларда ва 24 фоизи шаҳарларда фантастик асарларга мойиллик кўрсатганлар.

Вилоят кутубхонасида ўтказиладиган китобхон талабини ҳисобга олиш шунинг кўрсатмоқдаки, асосий китобхонлар гуруҳини ташкил этувчи талабалар доираси ниҳоятда кенг.

Кутубхоналарда китобхонлар учун барча шароитларни яратиб беришга ҳаракат қилинмоқда. 1994 йилнинг ўзиде вилоятдаги 36 кутубхона яхши биноларга қўчирилди, 66 тасида жорий, 6 тасида тулиқ таъмирлаш ишлари олиб борилди. 12 та кутубхонада иситиш тармоқлари ва томлар таъмирланди, 4 кутубхонада иситиш тармоғи қўрилди. Лекин шунга қарамай, ҳали кўп-лаб кутубхоналаримиз ўз ша-

роитларини яхшилашга муҳтож. Ҳозирги кунда вилоятдаги 129 та кутубхона таъмирланишни талаб қилади. 13 кутубхона эса шикастланган биноларда жойлашган, 408 кутубхона умуман иситилмайди. Бу ҳол ҳам китобхоналар талаб ва эҳтиёжларини қондириш ва мавжуд китоб фондларини сақлашга путур етказмоқда.

Кутубхоналарнинг замонавий техника жиҳозлари билан яхши таъминланганлиги ҳам китобхон талабларини ҳар томонлама қондиришга тўсқинлик қилмоқда. Вилоятдаги кутубхоналарнинг атиги 10 фойизига телефонлаштирилган, бу эса ўз навбатида ички китоб алмашуви тизими ишига зарар келтиради. Алоқа хизматининг қимматлашиб кетганлиги ва уни тўлашга кутубхоналарда маблағ йўқлиги кутубхоналараро абонемент ишини қийинлаштириб қўйди. Китоблардан, рўзнома ва ойнома мақолаларидан нусха кўчирувчи аппаратлар, микрофильмларни ўқийдиган аппаратлар билан биронта ҳам кутубхона таъминланмаган. Фақатгина 15 та марказлашган кутубхоналар тармоғи ўз транспортига эга. Қолган кутубхона тармоқлари транспорт воситаси йўқлиги сабабли янги китобларни олиб келишда ва узоқда жойлашган аҳоли пунктлари-га кўчма кутубхона хизмати кўрсатишда қийналмоқдалар.

Илмий-таълимий ва махсус адабиётларнинг нашриётлар томонидан кам чиқарилиши кутубхоналар жамғармасига ҳам жиддий зарар етказмоқда. Китоб жамғармалари қисқармоқда. Бу шароитда эса аввалдан мавжуд китоб фондларининг аҳамияти ортмоқда.

Уларни сақлашга эътибор кучаймоқда. Шу боис бир гуруҳ марказий кутубхоналар системасидаги ходимларга китоб фондларининг катта-кичиклигига қараб Маданият ишлари вазирлиги томонидан белгиланган кўрсатмалар асосида ҳақ тўланмоқда. Айни чоғда бу соҳада ҳам китоб фондларини сақлаш ва ҳисобдан чиқариш бўйича кўрсатмалар

нинг йўқлиги, кутубхоналардан фойдаланишнинг янги усуллари жорий этилмаётганлиги ишимизга жиддий халақит бермоқда.

Бугунги кунда бозор шароитида кутубхоналарни, китоб фондларини ўз мақом ва вазифаларига кўра мувофиқ равишда сақлаб қолиш мумкинми деган муаммо кўндаланг бўлмоқда. Яқин ва узоқ хориждаги китоб савдоси ташкилотлари бизга, асосан маиший, кўнгил очар характердаги, саргузашт, фантастик ва олди-қочди китобларни олиб келмоқда. Бундан эса китобхоналар жиддий зарар кўрмоқдалар. Яқин хориждаги матбуот намуналарининг келмаётганлиги, уларга обуна-нинг қимматлиги ёки мутлақо йўқлиги келгуси илм-фан тараққиётига таъсир этмоқда. Шу билан бирга, мавжуд фондларни сақлаш ва уларга бошқа адабиётлар кам тушаётгани сабабли узоқроқ мuddат сифатли ҳолда ушлаб туриш кўпинча моддий техникавий сарф-харажатларни ҳам талаб қилмоқда. Уларни сақлаш ва оз бўлса-да, мунтазам келиб турган янги нашрларни жойлаштириш муаммоси ҳам деярли барча кутубхоналар учун катта қийинчиликлар туғдирмоқда. Бу аҳволда кутубхоналаримиз тизими инқирозга учраши табиийдир. Ана шу мушкул ҳолатдан қутулиш асосий йўллари эса кутубхона, китобхон ва нашриёт ишларининг мувофиқлашишига жуда кўп жиҳатдан боғлиқдир.

Мақсад ва маслакларимиздаги муштарақлик мустақил республиканинг келажақ маърифати ва билимдон, илгор, замонавий фуқароларининг шаклланиши биздан ана шундай ҳамжиҳатлик ва батартиб иш юритишни талаб қилмоқда.

Зоҳид СОЛИҲОВ,
Тошкент вилояти Маданият ишлари бошқармаси бошлиғи.

Икки кишига Тангри қиёмат кўни раҳмат назари билан боқмайди.

1. Қариндош-урутидан узилиб кетган кишига. 2. Ёмон кўшнига.

...

Икки киши бир кишидан яхши, уч киши икки кишидан яхши, тўрт киши уч кишидан яхши, кўпчилик билан бирга бўлинлар. Тангри умматларимни фақат тўғри йўлда боришликка бирлаштиради.

...

Ҳалоқатта олиб борувчи етти хил гуноҳдан сақланинлар. 1. Тангрига ширк келтирмоқ. 2. Сехр ишлари билан шуғулланмоқ. 3. Бировни ноҳақ уадирмоқ. 4. Суухурилик. 5. Етимлар молини емоқ. 6. Ватан мудофааси учун бўлаётган урушдан қочмоқ. 7. Эрли, мўмина, ифбатли аёлларни фоҳиша деб ҳақоратламоқ.

...

Одамларни юзига уришдан сақланинлар.

...

Ароқдан сақланинлар, чунки у барча ёмонликларнинг қалитидир.

...

Қайси бирингизга Тангри бир касб сабабли риқъ етказиб турган бўлса, уша касбнинг ўзи ўзгармагунча шу касбни ташламанг.

...

Савобли иш қилганингизда хурсанд бўсангиз, гуноҳ иш қилганингизда эса хафа бўсангиз, демак, сиз ҳақиқий мўминдирсиз.

...

Бирор кишидан «Одамлар бузилиб кетди», деган гапни эшитсангиз, билинги, уша одамнинг ўзи бузилгандир.

...

Қўшнларингиз сизни яхши одам дейишадиган бўлса, демак, сиз ахлисииз. Агар улар сизни ёмон одам дейишадиган бўлса, демак, сиз ёмон одамдирсиз.

...

Мендан ривоят қилинган бирор ҳадиси эшитганларингизда дилларингизга таниш, бадалларингизга таъсир қиладиган ва ақлларингизга ситадиган бўлса, демак, у менинг айтган ҳадисимдир. Аммо эшитган ҳадисларингиз бунинг аксидек бўлса, демак, у менинг айтган ҳадисим эмасдир.

ҲАДИСИ ШАРИФдан.

Мамлакатимизнинг миллий давлат мустақиллигини мустаҳкамлаш, истиқболимизнинг кенг қўламадаги истиқболли таъминлаш, маънавий қадриятларимизни тарғиб қилиш, мадааний меросимизни тиклаш ва бошқа масалаларни ҳал этишда мадааний-маърифий муассасаларнинг ходимлари ҳам баракали фаолият кўрсатмоқдалар.

Бутунги куннинг долзарб вазифаларидан бири йирик маданият муассасалари мавжуд бўлган марказлардан йироқда жойлашган, республикаимиз аҳолисининг 60 фоизидан ортиги истиқомат қиладиган қишлоқ жойларида миллий-тарихий турмуш тарзимизни, халқимиз урф-одатларини, анъаналарини, кишиларнинг фикрлаш тарзини инobatта олган ҳолда маданиятни ривожлантириш, қишлоқ аҳолисига сифатли мадааний хизмат кўрсатишни ташкил этишдир.

Айнан шуларни инobatта олиб, Ўзбекистон Республикаси Маданият ишлари вазирлиги қишлоқ аҳолисига мадааний хизмат кўрсатиш тизимини такомиллаштириш устида изланишлар олиб бораётти. Булар қишлоқ жойларидаги оз сонли мадааний-маърифий муассасалар ва маънавий муаммолари билан шугулланувчи бошқа ташкилотлар фаолиятини мувофиқлаштириш, самарали мадааний хизмат кўрсатиш орқали аҳолининг бўш вақтини унумли ўтказишни уюштириш ҳамда шу мақсадлар учун турли маҳкамалар тарафидан сарфланадиган бюджет маблағларини ҳужалик ҳисобида ишлаовчи муассасалар маблағлари билан марказлаштириш имкониятларини излашдир. Шу йўл билан қишлоқ мадааний муассасалари фаолиятига иқтисодий ислохотларни жорий этиш мумкинлиги инobatта олиниб, қишлоқ жойларида маънавий масалалари билан шугулланувчи муассасаларнинг аҳолига мадааний хизмат кўрсатиш фаолиятини бошқариш услубининг янги усулини акс эттирувчи «Қишлоқ мадааний маркази» Низом лойиҳаси ишлаб чиқилди. Ушбу Низом Ўзбекистон Республикаси Маданият ишлари вазирлиги ҳайъати томонидан тасдиқланди.

Маданият ишлари вазирлиги, Халқ ижоди ва мадааний-маърифий ишлари республика услубият маркази ва Фарғона вилоят маданият ишлари бошқармаси олиб борган ташкилий ишлар якунига кўра, вилоятнинг Охунбобоев тумани ҳокимининг махсус қарорига мувофиқ, таъриба сифатида Гиштмон қишлоғида ташкил этилган янги марказ фаолиятининг дастлабки натижалари вазирлик тарафидан синчиклаб ўрганилди ва республика бўйича кенг оммалаштиришга тавсия этилди. Қорақалпоғистон Республикаси Маданият ишлари вазирлиги ва вилоятлар Маданият ишлари бошқармаларига мазкур Қишлоқ маданият марказининг янгича бошқарув усулидаги иқтисодий ислохотларга имконият ва самарали натижага бераётган фаолиятини ҳудудларда тарғиб қилиш ҳамда зарур шароитлар мавжуд бўлган қишлоқ Кенгашлари ҳузурида шундай марказлар ташкил этиш вазифалари топширилди.

Қишлоқ маданият марказини ташкил этиш жараёнида туман ҳокимлиги томонидан марказ ишини муваффақиятли бошлаш учун зарур бўлган барча шароитлар яратиб берилди. Гиштмон қишлоғидаги маданият уйининг биноси қўриб битказилди ва Қишлоқ маданият марказининг негизи сифатида фойдаланиш учун топширилди. Давлат банкнинг маҳаллий бўлимида марказнинг махсус жо-

ҚИШЛОҚ МАДАНИЙ МАРКАЗЛАРИ ФАОЛИЯТИ

рий ҳисоби очилди. Даставвал Қишлоқ маданият марказига Қумтепа қишлоқ Кенгаши ҳудудида фаолият кўрсатаётган мадааний уйи, 4 та фермер ҳужалиги, 4 та кичик қорхона, пахта тозалаш пункти, марказий бозор, 9 та савдо муассасаси ва 6 та маҳалла қўмитаси ихтиёрий равишда киритилди. Марказ Низомига мувофиқ, давлат бюджетида бўлмаган ташкилот ва муассасаларнинг мадааний-маиший тадбирларга сарфланадиган умумий йиллик даромадининг камиди 5 фоизи Қишлоқ маданият марказининг махсус жорий ҳисобига ўтказилди. Таърибанинг муваффақиятини таъминлаш мақсадида тумандаги барча йирик ташкилотлар ва муассасалар марказни ҳомийликка олишлари туман ҳокими томонидан тавсия этилди.

Қишлоқ маданият марказини очиш бўйича барча тайёргарлик ишлари 1993 йил сентябрь ойида ниҳоясига етказилди ва республика маданият ходимларининг Гиштмон қишлоғида 24-26 сентябрь кунлари бўлиб ўтган сайёр семинар машғулотлари доирасида республикада биринчи Қишлоқ маданият марказининг тантанали очилиш маросими бўлиб ўтди.

Мазкур қишлоқ маданият маркази бир йиллик фаолият натижаларининг таҳлили кўрсатишича, шу қисқа вақт ичида қишлоқ аҳолисига мадааний хизмат кўрсатиш савиясини ошириш ва аҳолининг бўш вақтларини унумли, сермазун ўтказишни ташкил этиш борасида сезиларли муваффақиятларга эришилди.

Фақат 1993 йилнинг охириги уч ойи давомида Қишлоқ маданият марказининг раҳбарияти, мутахассислари ва фаоллари иштирокида бир неча никоҳ тўйлари, «Истиқдолнинг муборак, ҳур Ўзбекистон» мавзuidaги адабий кеча, шоира Нодирабегим таваллудининг 200 йиллигига бағишланиб, маданият уйи ва кутубхоналар шохобчалари томонидан таш-

кил этилган портрет-кеча, Заҳириддин Муҳаммад Бобур таваллудининг 510 йиллиги муносабати билан «Андижоним қолди менинг» мавзусидаги мусиқаи композиция, Хожа Аҳмад Яссавий таваллудининг 900 йиллигига бағишланган адабий кеча, «Миллий қадриятларимиз — ҳаётимиз кўрки» мавзусидаги қишлоқ меҳнаткашлари билан учрашувлар, «Яхши дам — меҳнатга ҳамдам» туркумидаги аҳолининг дам олиш кечалари, қишлоқ маданият уйи ҳузуридаги «Меҳриғиё» бадий ҳаваскорлик дастасининг концерт дастурлари ва бошқа қизиқари тадбирлар амалга оширилади.

1994 йилда Қишлоқ маданият марказининг аҳолига маданий хизмат кўрсатиш фаолияти янада ривожланиб, йил бошидан бошлаб қишлоқ меҳнаткашлари ва ёшлар учун ҳар ойда мунтазам равишда 2-3 марта театрлаштирилган байрам ва дам олиш кечалари ташкил этилмоқда.

Қишлоқ маданият маркази қошида бутунги кунда бир неча бадий ҳаваскорлик тўғрақлари фаолият кўрсатмоқда, уларда 150 нафардан ортиқ иштирокчилар бор. «Меҳриғиё» хотин-қизлар фольклор-этнографик бадий жамоаси, қизиқчилар ва драма тўғраги қишлоқ аҳолисига фаол хизмат кўрсатмоқда. Бу тўғрақлар ва бадий жамоалар халқимизнинг унутилаёзган урф-одатлари, анъаналари, байрамлари ва уларда ижро этиладиган халқ қўшиқларини тиклаб, шу асосда махсус дастурлар тайёрлаб аҳолига ўз санъатларини намойиш этмоқдалар. Қишлоқ маданият маркази Кенгаши аҳолининг талаб ва истакларини мунтазам равишда ўрганиб, меҳнаткашларнинг бўш вақтларини унумли ва сермазмун ўтказиш учун хилма-хил мавзудаги оммавий тадбирларни белгилаб, марказ фаолиятига аниқ режа асосида раҳбарлик қилмоқда. Мазкур кенгаш марказнинг барча тадбирларга сарфлашни режалаштирилган маблағлардан тўғри ва мақсадга мувофиқ равишда фойдаланишини таъминлайди ва назорат қилиб боради.

Қишлоқ маданият маркази тайёрлаётган ва ўтказётган маданий тадбирларда иштирок этган мутахассислар фикрига қараганда, улар юқори самара бериб, қишлоқ аҳолисининг маънавий эҳтиёжларини қондириш, миллий қадриятларимизни тиклаш, аҳолининг ишдан бўш вақтларини кўнгилли ўтказишлари, ёш авлодни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш, шонли тарихимизни асл ҳолича уларга етказиш, истиқлолимизнинг туб моҳиятини англаб етишларида эришишни таъминламоқда.

Қишлоқ кенгаши каби йирик бўлмаган ҳудудда маданият ва маърифат соҳасида олиб бориладиган ишларни ташкилчи, молиявий, моддий-техник ва услубий жиҳатлардан мувофиқлаштириш мақсадида Қишлоқ маданият марказини барпо этиш бўйича ўтказилган бир йиллик тажриба ва унинг натижалари — қишлоқ жойларида маданий-маърифий ишларни бошқарув борасида самарали фаолият кўрсатиши мумкин бўлган, янгича идора этиш модели вужудга келганлигидан далолат беради. Бу фикр Қорақалпоғистон Республикаси Маданият ишлари вазирлигининг ҳайъат йиғилишида, Андижон, Наманган, Қашқадарё, Самарқанд, Тошкент, Жиззах вилоятлари Маданият ишлари бошқармаларининг 1993-94 йиллар давомида ўтказилган Кенгашларида ҳам таъкидлаб ўтилди.

Қишлоқ маданият марказининг тузилиш тамойиллари, Низом ва ўтказилаётган тадбирлари тўғрисидаги хабарлар, маълумотлар ва мақолалар бир неча марта республика ва вилоятлар оммавий ахборот воситаларида ўзбек ва рус тилларида нашр этилди.

Натижада Қишлоқ маданият марказини барпо

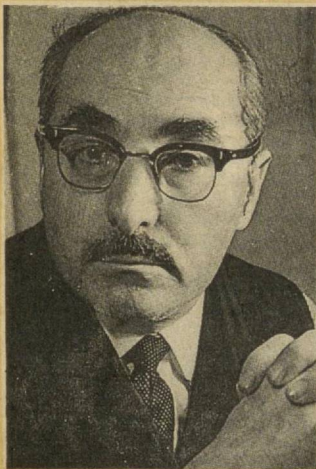
этиш тажрибаси республика миқёсида кенг оммалаштирилади ва 1994 йили октябр ойида бўлиб ўтган вазирик ҳайъатининг мажлисида марказнинг бир йиллик иш фаолияти яна бир бор таҳлил этилди. Ҳайъат аъзолари ва мажлисда қатнашган Охунбобоев тумани ҳокими М. Аҳмадхўжаев ҳамда барча мутахассислар «Қишлоқ маданият маркази фаолиятини бир овоздан юқори баҳоладилар. Ҳайъат қарорига биноан Қорақалпоғистон Республикаси Маданият ишлари вазирлигига ва барча вилоятлар Маданият ишлари бошқармаларига Ёштом Қишлоқ маданият марказининг тузилиши ва фаолияти билан боғлиқ бўлган масалаларни ўрганиш ва шундай марказлар ташкил этиш имконияти бўлган барча ҳудудларда барпо қилишга киришиш вазифаси юклатилди.

Вилоятлардан олинган маълумотларга қараганда, бутунги кунда Охунбобоев тумани ҳокими қабул қилган қарорга биноан, шу тумanning «Катта Болтақул» фуқаролар йиғинида худди шундай Қишлоқ маданият маркази ташкил этилган.

Фарғона вилояти ҳокимияти 1995 йил февраль ойида Охунбобоев туманидаги Қўмтепа Қишлоқ маданият маркази тажрибасини вилоят бўйича жорий этиш тўғрисида қарор қабул қилди. Қарорга мувофиқ, 1995 йил охирига қадар вилоятда 55 та Қишлоқ маданият маркази фойдаланишга топширилади.

Булардан ташқари, «Қишлоқ маданият марказлари» ҳозирги вақтда Самарқанд вилоятининг Иштихон тумани Митан шаҳарчасида, Пахтачи туманининг Хумор, Қашқадарё вилояти Ғузор туманининг Гулшан ва Косон туманининг Обидида қишлоқ Кенгашлари ҳудудида ҳам фаолият кўрсатмоқда. Наманган вилоятида 3 та қишлоқ маданият маркази барпо этилди. Булар Поп туманидаги Санг, Наманган туманидаги Раҳматов номидаги ва Косонсой туманидаги Чиндовул қишлоқларидаги марказлардир. Чиндовулда республикамизнинг барча қишлоқ ҳудудлари учун намуна бўла оладиган даражадаги қурилиш ишлари олиб борилган. Келажақда қишлоқларимиз марказини худди мана шу ердагидек аҳолининг барча талаб ва эҳтиёжларига жавоб берадиган, туб маънодаги маданият марказларига айлантириш вазифаси республикамиздаги туман ҳокимиятлари, маданият ходимлари ва мутахассислари зиммасидадир. Мазкур қишлоқ маданият марказини қуриш ҳам уни фойдаланишга топширишда вилоят ва туман ҳокимликларининг, маҳаллий қурувчилар ва бошқа соҳа мутахассисларининг, қолаверса, маданият ходимларининг ҳиссаси катта бўлди. Келажақда бу маданият марказининг ҳақиқий маънавий ўчоғига айланишида, аҳолининг кундалик ижтимоий эҳтиёжларини қондириш йўлида ҳали қилинадиган ишларини кўп. Вазирлигимиз ва вилоят маданият ишлари бошқармаси бу борада мавжуд имкониятларни ишга солади.

Ўзбекистон Республикаси Маданият ишлари вазирлиги ва барча Маданият ишлари бошқармалари қишлоқ аҳолисига маданий хизмат кўрсатиш савиясини ошириш, қўшимча самара берувчи янги иш усулларини жорий этиш, ўзбек халқининг анъанавий маданияти ва маърифатини тиклаш ва ривожлантириш, мустақил давлатимизнинг яратилаётган янги мафкурасини тарғиб қилиш каби долзарб вазифаларни ҳал этишда қишлоқ маданият марказлари муҳим урин тутишини инобатга олган ҳолда мавжуд марказларнинг иш фаолиятини ва янги марказлар ташкил этиш борасидаги тайёргарлик ишларини доимий эътиборда тутадилар.

БОЛАЛИК ЧОҒЛАРИМ

Жанубий Урал тоғлари этагида жойлашган Троицк шаҳрини татар ва қozoқлар «Труски» ёки «Троиски» деб аташган. Бу ер Екатерина замонида рус давлатини боқинлардан сақлаш учун кичик бир овул ўрнида қад ростлаган бўлиб, кейинроқ Россия, Урта Осиё ва қozoқ халқларининг савдосотиқ алоқалари ва маданият марказига айланган. Мен, Абдурахмон ҳожи Аҳмаров ўгли Чингиз 1912 йили шу шаҳарда тутидим.

Троицк муслмонлари саккиз маҳаллада яшаптар, татар, қozoқ, бошқир ва ўзбеклардан иборат эди. Маҳаллаар имомларнинг номлари билан аталиб, бизнинг ҳовимиз Абдурахмон мулла (Раҳмонқулов) маҳалласида жойлашган эди.

Шаҳар ҳовимиздаги уй икки қават қилиб қурилган бўлиб, боғимиз, кичкинагина полизимиз, отхона, мурча (ҳаммом), пичан турадиган бостирмамыз, от, ситир, қўйларимиз ҳамда фойтонимиз бор эди. Шаҳардан тўққиз чақирим наридаги дарё бўйида жойлашган ёзги ҳовимизга шу ердан қатнардик.

Меҳрибон онам Соҳиба болалари (ун бир фарзанд буланмиз) бор меҳр-муҳаббатини сарф этиб, атрофимизда парвона эди. Унинг ҳаёт қонуни — рўзгор юритиш, болаларни тарбиялаш, одам қилиш булган.

Уйимизда бобомиз Мифтоҳиддиндан қолган кутубхона жуда бой бўлиб, унда кўп қудёзма ва тошбосма, турк ва татар тилидаги китоблар, озарбайжон газета-журналлари бор эди. Мен буларни ҳамиша титкилар эдим. «Мулла Насриддин» журналини ўқиш ва суратларини кўчиришни яхши қўлардим. Опаларим эса шеър-хонлиқ қўлишар, пианино чалиб қўшиқ айтишар, спектакллар қўйишар эди. Уша пайтда спектакллар қўйиб, адабий кечалар ташкил этиш хонадонларда одат булган.

Отамиз ҳожи бўлишларига қарамасдан опаларимни аввал Ижбубида жойлашган машҳур қизлар мактабига, кейин Троицк қизлар гимназия-

сига ўқишга киритган эди. Улар рус муаллимасининг уйига қатнаб, мусикадан (пианино чалиш бўйича) сабоқ ҳам олар эдилар.

Мен одамнинг шаҳримиздаги болалар богчасига қатнадим, сўнг етти ёшимда акаларим ўқитган мактабнинг биринчи синфига бора бошладим.

Дадамнинг айтишича, уша пайтларда Троицк муслмонлар муҳти икки, бир-бирига қарама-қарши — «қадимлар» ва «жадидлар»га бўлинган бўлиб, улар ўртасида кескин кураш борар эди. Жадидлар «Жамияти хайрия», «Нажот» кутубхонаси атрофида уюшган бўлсалар, қадимлар исломда булмаган ҳамма халқни кофир ҳисоблаб, Оврупо ҳамда рус маданиятини қатъиян инкор этар, рус меҳнаткашларини ҳам қоризм билан битта деб ҳисоблар ва, имкони борича улардан узоқ бўлишга ҳаракат қилар эдилар. Катта бойлар, катта савдогарлар асосан жадидлар тарафидан, озгина қисми эса қадимлар тарафдори эди. Троицк жадидларининг ақсари қисми рус халқи билан дўстлик ўрнатишни инкор қилмай, умуман Оврупо халқлари маданиятини ўрганишган, дадамиз Абдурахмон ҳожи Аҳмаров эса жадидларнинг мактаблар ташкил қилиб, кутубхоналар очиб юрган фаолларидан ва раҳбарларидан биттаси булган.

Бу вақтларда дадам Троицк шаҳрининг катта бойларидан бири Гали Уразаевнинг ширкатига хизмат қилган. Москва, Петербург, Оренбург, Нижний Новгород, Қозон, Яқин Шарқ мамлакатларини бойнинг иш юритувчиси сифатида бир эмас, бир неча бор кезиб чиққан. Саёҳатда отамиз фирма учун фойда келтирадиган шартномалар тузиш билангина чекланмай, уша мамлакатлардаги илгор тоғлар, прогрессив ҳодисотлар билан қизиққан, маданият арбоблари, зиёлилар билан алоқа боғлаган.

1915-16 йилларда отамиз бойнинг фирмасидан ажралиб чиқиб, хизмат ширкати очади. Орадан бир оз ўтгач, бу ширкат ҳам бекилади. Шундан сўнг отам кичик бир босмахона очишга эришади; мактаб ва мадрасани ислоҳ қилиб, таълим-тарбияни кенгайтириш мақсадида, маълум муддат уйимизда қизлар курси очади. Бу курслар кейинроқ Троицкда очилган биринчи муслмон қизлар мактабига асос бўлди. «Жамияти хайрия» ва қат-

Чингиз АХМАРОВ

ЭСДАЛИКЛАР

Ч. Аҳмадов янги эскизлари олдиди.

та бойлар ёрдамида «Суюмбека» номли мактаб ташкил қилиниб, бу маскан учун Русиянинг турли шаҳарларидан муаллимлар чақирилган. Каттақўрғондан Моҳира Латиф, Москвадан Марьям Церкасова, Петербургдан Руқия Юнусова, Германияда ўқиган Гулнор Бабинская, Қозондан Зайтуна Мавлудовалар келиб, қизларга дунёвий фанлардан дарс ўтганлар. Бу мактаблар фаолияти 1917 йилга қадар давом этиб, кейин совет маорифи таркибига қўшилиб кетди.

Уйимиздаги китоблар жавонида олим Элизе Рюкенинг расмлар билан безатилган «Ер ва инсонлар» деган кўп жилдаги чиройли китоблари бор эди. Бу китобларда XIX аср охириларидagi жутрофия, этнография, тарихта боғлиқ кўп маълумотлар бўлиб, мен бу китоблардаги расмларни томоша қилишни яхши кўраддим. Яна Брокгауз-Ефроннинг кўп томлик «Энциклопедик лугат» жилдалари ҳам бор бўлиб, دادамиз биз, болаларга тегманг, катта бўлганда ўқийсиз демас, бармоқини ҳўламасдан, саҳифаларни йиртмасдан, тийилмай қарашга рухсат берор, қуриб булгандан кейин эса, яна ўз жойига қўйиллишини қатъий талаб қилар эди.

Бир вақт, байламман, тугилган куним эдим, немис ёзувчиси Гауффнинг расми «Маленький Мук» деган катта китобини сова қилладим. Опаларимдан бири эртак мазмунини сўзлаб берди ва мен бу китобни чин дилдан яхши қуриб қолдим. Расмларини Дмитрий Митрохин деган расм сошлаган экан. Тасодифи қарантки, бу китоб 6-7 ёшда сова қилинган бўлса, орадан 60 йил ўтгач, расмининг ўзига дуч келдим. Москвадаги расмолар ташкилотининг бир йилинида мен билан ҳамқатор ўтирган чоЛ Дмитрий Митрохин бўлиб, оқ мўйловли, кўзойнақ таққан, ҳисобчиларга ўхшаб кетадиган бу одамга узоқ тикилиб, кузатиб ўтирдим (Маж-

лис ва йитилларда ҳўломим эшитмаганни сабабли, олатда кўпроқ расм чи-зиш ё ҳайаллар билан банд бўламан). Аммо ўшанда унга тапиришга негадир журтат қилмадим. Расмларидан, болалигимда гўзал иллюстрациялардан илҳомлиб, мен ҳам расм сов бўламан деганларимни тапирсам, қари расмсо-ни хўрсдан қилган бўлар эдим, аф-сусли, индамадим.

Бизларга ёшимизга муносиб китоб-лар сова қилишар, буларнинг кўпи асосан расми эди. Эсимда, бир кунги биз — тўрт ака-укага бир хил китоб сова қилишди. Китоблар баравар бўли-либ, бир саҳифадаги расм кейинги саҳифада давом этарди. Бир расмда кўЛ киргоғида зузаётган урак, ик-кинчисида, қамишзор ичидаги ўрдак-ни мўЛжалаб писиб келётган тулки тасвирланган эди.

Китобни тезда қуриб чиқдим, у менга ёқди. Аммо ундаги баъзи расм-лар ёқмади. ДарҳўЛ ўзимча тузатиш-ча киришдим — қамишлар ичидаги «попук»ларнинг ҳаммасини бир бош-дан «тузатиб» чиқдим-да, катталарга кўргаздим. Улар кўтганимдай мени мактамадилар, аксинча: «Китобни бу-зибсан, нега бундай қилдинг?» — деб танбех бера бошладилар. Мен китоб-ни тузатиш учун шундай қилганимни айтайм-у, аммо қилган ишим ўзимга алам қилиб, акаларим билан алмаш-тириб олиш учун жанжал кўтардим. Катта акам юввошроқ эди, у китоб-ни менга бера қолди...

Бу — менинг графика соҳасидаги биринчи ишим эди.

1917-1918 йил воқеалари, граждaн-лар урушининг бориши Троицқда ҳам сезилар эди. Шу сабабли отамиз биз, болаларни тинчроқ деб Қозогистонга — Фотиа холамлaрининг ўтaрларига жунатдилар. Биз Қозогистон дaлaла-ри, ўтовларда — гўзал табиат қўчоғи-да яшаб, Троицк бир оз тинчлагач, уйга қайтдик.

Шундай қилиб, мен мактабининг ик-кинчи, учинчи, тўртинчи синфларида ўқидим. Рус тилини қизлар гимна-зияси муаллимаси Таисия Петровна-дан, жутрофия, арифметика, она тили дарсларини Отнабеев деган муал-лимдан уйларига қатнаб ўқидим ва 1925 йили ибтидоий мактабининг бе-шинчи синфига қатнай бошладим.

Мактаб ҳаёти ажойиб, завқ-шавқ-қа тўла кунлар эди. Дарслар жуда қи-зиқарли ўтар, бўш вақтларимизда де-ворий газеталар, адабий жўрналлар чиқарар, спектакль ва концертлар қўяр эдик. Мен, буларда қатнашиш билан бирга, расм сов бўлман деб оёқ-тираб олганман, шунинг учун жуда кўп расмлар чизаман. Ҳамма — ўқу-чи дўстларим ҳам, муаллимларим ҳам чизганларимга юқори баҳо беришар, мени орқаворатдан «ана, расмсо йи-гитча» деб кўрсатишар, бундан яна ҳам руҳлиб, ўз ишимга бор вужу-дим билан шўғилб кетардим. Кунлар-дан бирида катта бир расмсо (1900 йили Троицқда туғилиб, турли жойларда ўқиган, уруш қатнашчиси, Ленинград Расмолар уюшмаси аъзо-си Анкудинов Сергей Анкудинович. Мен 1979 йили уникида меҳмонда бўлганман, 1980 йили вафот этди) сўроқ-лаб келди-да, чизган расмларимга қи-зикиб, узоқ сўхбатлашди. 1924 ёки 1925 йили, Улут Октябрь иңкилобидан олдин Истанбул дорнафунунини тутатган, ўша йиллари эса Москва

Маориф Комиссариатида Шарқ ҳақ-қари мактабларини ташкил қилиш бўлимининг мудури Ҳaбиб Зайни ака Ҳaилoв (менга дин дарсини ўқитган, уйда қамиришо ўзи яшайдиган чи-ройли ва покиза нурувий чоЛ — Ҳa-лил хaлфaнинг ёлғиз ўғли) Москва-дан Троицқка келди. ДарҳўЛ у киши-нинг расмини ишладим, чизганим маъқуа тушиб, бошқа «асарлар»имни ҳам қайта-қайта назардан ўтказди-да, мени Москва бадийий билим юртига ўқишга олиб кетмоқчи бўлди, аммо ота-онанинг узоқ юртга ёлғиз юбо-ришга кўнгиллари бўлмади. 1927 йи-ли бошланғич мактабни тамомларкан-ман, шаҳар маориф шўбаси (макта-бимиз тартибларини текширгани кел-ган маориф тафтишчилари олдиндан ҳисобга олиб юрар эканлар) Пермь шаҳар тасвирий санъат билим юрти-да ўқишга тақиф қилди. Мен имти-ҳонда тулки ва қарга масалига расм ишлаб, билим юрти талабаси бўладим.

ПЕРМДА

Пермь шаҳрида йирик завод ва фабрикалар, каттагина тарих ва санъ-ат музейи, опера ва балет театри, уни-верситетда эса медицина факульте-ти бор эди.

Мен ўқийдиган бадийий техникум шаҳарнинг марказида жойлашган бў-либ, унинг вафзаси ўша вақтлар таъбирича «изороботник»лар тайёр-лаш эди. Чўнки у вақтларда «расмсо» сўзи қандайдир нуқулай, номуносиб атамадай тўлолиб, «изороботник» сў-зи ишлатилар эди.

Техникумимиз номи «Художест-венный техникум» деб аталар, бизга расм санъати силари ўрнига, кў-проқ шпорлар ёзиш, байрамларда би-ноларни безаш ишлари ўргатилар эди. Техникуми битирганимда берилган дипломга ҳам «изороботник» деб ёзил-ган.

Ўз феъл-аъторим хўсусиятидан ке-либ чиқибми, болалигимдан шу кун-гача бўлган қатъий қарашим — расм чизишдан ташқари ҳаракатларни ор-тиқча деб билганимданим, турли йи-гилишлар, муҳокамааларда асабларини расмга эмас, бошқа нарсаларга сарф этишларини мўтлақо тушуниб етма-ганим учунми, кўпинча ижтимоий ҳаётдан четда туришга ҳаракат қи-лсам-да, ёшлик ҳаёкжонларини ичига сиғдирга олмаган тенгқўрларим қато-ри техникум ҳаётидаги йитилишлар-да, ақлий кечалар, симфоник музика оқшомларининг биронтасидан ҳам четда қолмас эдим.

Пермда ўқиган йилларимда Вата-нимиз ва хaлқимиз тарихида жиддий бўрилишлар содир бўлаётган, НЭП сийсати тўтаб, индустриал, қўриқ ҳаё-тига кўчган, қишлоқлар ҳам қолхоз-лар ташкил қилиш олайда турар эди-лар. Ҳаётда, сийфий кураш деб ай-тиш тўтри булармикян, сийнфлар эмас, балки гуруҳлар ўртасида тўқнишлар бўлиб турар, ҳўкимият ишчи ва деҳ-қонлар қўлида бўлиб, зийемилар ҳамда маданий муҳитда ҳам бир-бирига зид гуруҳлар маъжудлиги сезилиб қолган-ди. Бу вақтлар адабий ҳаётда футу-ристлар йўқолиб, имажинистлар, АЭФ (сўЛ фронт) ҳамда «пролетар» шпорлари бир-бирини тушуниб етмас-

лиқда намоён бўлиб қолар эди. Маяковский раҳбарлигидаги ЛЭФ шоирлари (Н. Асеев, Кирсанов, Третьяков, Родченко ва бошқалар) шеърларида замонанинг, халқнинг ҳаётини янги шаклдагина тасвирлаш мумкин, деган шiori билан кўзга ташланардилар.

Сергей Есенин раҳбар бўлган имажинист (хиссиётчи) шоирлар бирлашмаси ўзига хос шеърят йўлини қидириш билан банд бўлган шоирлар (Анатолий Мариенгоф, Рюрик Ивнев, Вадим Шершеневич ва бошқалар)ни бирлаштирганди.

Борис Пастернак бу вақтларда рус зиялиларининг энг кўза кўринарли шоирларидан бири эди.

Москва ва Ленинграддаги адабиёт ва санъатда бўлган қарашлар таъсири Пермда ҳам сезиларди.

Эсимда, Есенин бошчилигидаги имажинистлар тез-тез адабий кечалар ташкил этардилар. Кулранг костюмда юрадиган, узун бўйли Анатолий Мариенгоф саҳнада ўзини эркин тутадиган одам бўлиб, у Есениннинг энг яқин дўстларидан бири эди.

Москвадаги тасвирий санъат институти ВХУТЕМАС (Олий бадий техника устакхонаси)да адабий ҳаётда бўлганидек ҳол очик кўзга ташланар, институтининг асосий раҳбари Штернберг дастурини ўзининг тушунчасига олиб борарди. Пермдан ўқишга борган Надежда Васильевна Кашкина ҳам ВХУТЕМАСда Роберт Рафалович Фальк устакхонасида, Чуйков, Кукриниксилар билан бирга таҳсил олар эдилар.

Собиқ Иттифокдаги энг катта театрлардан бири ҳисобланган Пермь опера ва балет театрида куп бўлганман: масалан, унда Москва Большой театри солисти бўлган машҳур артист Козловский иштирокчида «Дубровский» операсини кўриб, эшитган эдим.

Едимда, кунларнинг бирида шаҳарчагача чет эл саёҳатини қайтган машҳур шоир Владимир Маяковский келганлигини ҳамда адабий кеча бўлишини эшитиб қоладикда, оёқни қўлга олиб, шеърят кечаси ўтадиган жойга чопдик.

Бу вақтлар Маяковский ижодида қизиқинш жуда катта бўлганидан, кеча ўтадиган жой гавжум, куча, зал, фойалар шоир ихлосмандлари билан тўлиб-тошган эди.

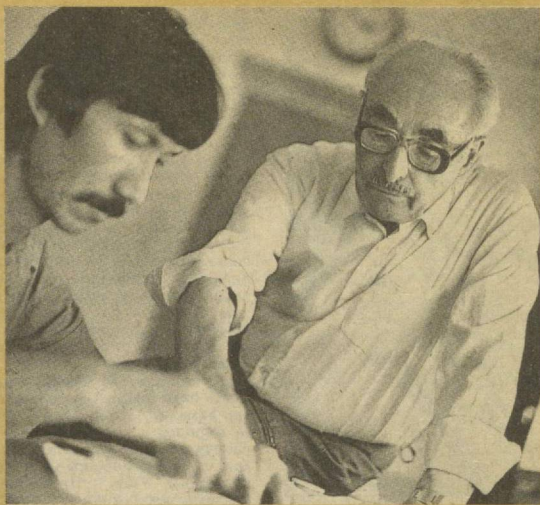
Уша кеча кўзимда шундай суратланиб қолган.

Кенг саҳнада биргина стул ва кулранг костюм ҳамда жемпер кийган, баланд бўйли, овози ҳам жарангдор, сочи бир оз олинган, залга қарашлида қандайдир ҳафакхонлик ва гаминияк сезилиб турган Маяковский.

Маяковский один «Хорошо» поэмасидан бир бобни, шундан кейин «Етти монах аёл» ҳамда, янгилашсам, Сергей Есениннинг ўлимга бағишланган шеърини ҳам ўқиб берди.

Уша кезларда залда ўтирганларнинг кўпчилиги Маяковский қатори Сергей Есенинни ҳам энг улуғ шоир деб ҳисоблардилар. Ҳатто уларнинг ичида Маяковскийни плакатга ўхшаш ташвиқий шеърлар муаллифи, Сергей Есенинни эса давримизнинг энг катта лирик шоири, деб ҳисобловчилар ҳам йўқ эмас эди.

Шоир шеърлар ўқиб бўлгандан кейин, унга жуда кўп хат ва саволлар тушди. Булар орасида Сергей Есенинга боғлиқ саволлар ҳам бор эди. Назаримда, бундай саволлар Маяко-

Чингиз Аҳмаров шоғирди Эркин Назаров билан ижодий мулоқотда.

вский аҳвол-руҳиясига салбий таъсир эта бошладими, қайбир саволларга яши келгандай жавоб бера бошладим. Каттароқ қуредошларимиздан бири эса «А хлебоисе дело быть поэтом?» («Шоирликнинг даромади борми?») деган савол ёзилган хат жўнатди. Бу хат ҳазил тариқасида юборилгани аниқ бўлса ҳам, Маяковский саҳна оддига келиб, баланд овоз билан «А вам какое дело?» деб бақирди...

Бу пайтлар Пермь шаҳрида машҳур шоира Елена Вечтова, шаҳардан четроқ жойда эса таниқли футурист шоир Василий Каменский яшар эдилар. Каменскийнинг сингласи техникумимизнинг илмий мудири эди.

Ўқилиш тугаллагандан сунг Пермь шаҳар драма театрида амалий машғуллар ўтаганман: Шилернинг «Макр ва мухаббат» фожиясига театр режиссерининг айтиб берганлари ва маслаҳати бўйича макет ишлаб, зачёт олган эдим.

Техникумни 1930 йил охириларида тамомладим ва расм чиқишга, тезроқ катта рассом бўлишима йўл очди, деган орзу билан ўша ерга яқин Кизел деган кичкинагина шаҳарчадаги ишчилар клубига ишга жойлашдим. Бироқ бу ерда ярим йилга яқин ишладим, холос. Кейин эса уйимизга, соғинган ота-онам, акаларим, опааларим ҳузурига қайтиб бордим.

ТОШКЕНТДА АДИБЛАР ДАВРАСИ

1934 йилнинг май ойларида Самарқанд ва Самарқанд атрофи манзаралари, Улуғбек расадхонаси тасвирланган расмларимдан бир қопини орқалаб Тошкентга жўнадим: мақсадим марказ рассомлари билан яқиндан танишиш, уларга расмларимни кўрсатиш эди.

Йилон кўчасидаги бир қаватли редакциялар биносини топиб, қўрқа-пиш қичкарига кириб бордим. У ердаги рассомлар мени очик қарши олдилар. Уста Мўмин, Александр Альбертович Гроссер каби мусаввирлар расмларимни кўриб, редакцияга доимий ишга жойлаштишга маслаҳат бердилар ва мен «Колхоз йўли», «Еш ленинчи» газеталарига штатли рассом бўлиб ишга жойлашиб олдим.

Тошкентга келмасидан олдин мактабларда ва муаллимлар тайёрлаш курсларида биринчи ўзбек график рассоми Искандар Икромовнинг китобларидан қўлланма сифатида фойдаланган, асарларини қизиқинш билан ўқиган, ишларини кўрган эдим. У китобларни ўзгал, жуда нафис безаш билан мени ром қилган, бу вақт Ўзбекистон Давлат нашриётида бош рассом бўлиб ишларди. Тошкентга келарканман, Елена Коровой унга мен тургимда хат ёзиб, қўлимга тутказган эди. Бир кун қўқибгина шаҳарнинг маркази — Инженерная кўчасидаги (ҳозирги «Баҳор» концерт зали ўрнида жойлашган) «Ўздавнаштр» идорасини сўраб келдим. Киравиршида — чап томондаги биринчи хонада Искандар акани мента курсатдилар. Мулоим боқадиган, қора кўзли, ояқ чехра, чиройли кийинган, қандайдир одамни ўзига тортадиган бу одам, худди ўзининг нозик ва нафис санъатига ўхшар эдилар. Бу, биринчи ва кейинроқ қатийлашган таассуротим бўлиб, бутун ҳаётини китоб графика санъатига бағишлаб, «Хамса», «Тиб қонунари», «Ўзбек хаёқ музикаси» каби ўзбек хаёқ мадания ташдирини белгилайдиган асарлар безаги билан ном таратган Искандар ака Икромов ўзбек зиялиларининг энг яхши (латифлик, одоб, тартиб, покзаллик) хусусиятлари билан алоҳида ажралиб турар, бу хусусиятлар оиласига, фарзандларига, умуман, турмуш тарзига хос эди...

Шундай қилиб, китоб рассомлари муҳитига ҳам қўшилиб олдим. Гайратийнинг «Болалигим» (ёки «Ёшлигим»), Шокир Сулаймоннинг «Ли-Чу» асарлари ҳамда болалар учун чиқарилган бошқа китобларнинг бир қанчасига иллюстрация — безаклар ишлаганман.

Бу кезлар газета-журнал редакциялари мени бир қатор адиблар ва Петр Шахназаров, Борис Жуков, Константин Чернишев, Владимир Рождественский, Александр Васильевич Уста Мумин (Николаев), Александр Николаевич Волков, Урол Тансиқбоев каби рассомлар билан учраштирди.

Нашириёт менга Абдулла Қодирий, Ҳамид Олимов, Гайратий, Шайхзода, Абдулла Қаҳҳор, Зулфия, Парда Турсунни, шунингдек, ўзининг энг баланд овози, «қаҳ-қаҳ» аси билан давраларни қизитиб юрган Рафур Ғуломни, «Рустам»дек зур асар муаллифи, аjoyиб драматург Умархожа Исmoilовни, журналист Комил Алиевни таништирди.

Мақсуд Шайхзода билан шу кезларда танишиб қолдик. Паст бўлиб, гулбирдан келган, кўзойнак таққан, жингалак соч, ўзига хос катта руҳий кучга эгалити қўрилиб турган бу доодам мен билан қандайдир кўпроқ талашлиси келардики, биз тез орада яқин дўстларга айландик. У бу вақтлар Тошкентта Озарбайжондан янги келган бўлиб, ғўзал Озарбайжон талаффузи тилида сезилар эди. Ойбекнинг «Қўтлуғ қон» ҳамда Абдулла Қаҳҳорнинг илгари журнал нусхасини ўқиганини «Сароб» романига иллюстрациялар ишлаганман. Ўзбек совет адабиёти ривожига алоҳида уринишга эга бўлган бу асарларга расм ишлаш масъулиятини топишриқ эди.

Янгилашмасам, «Сароб» романи биринчи бор 1935 йилларда «Совет адабиёти» (ҳозирги «Шарқ юдузи») журнада бўлак-бўлак бўлиб chop этилган эди. Ўша вақтлар «Сароб»нинг асосий қаҳрамонларини туликроқ тавсавур этишим учун автор уларни батафсил тавсифлаб ёзиб берган эди, мен эса одатим бўйича куп эскизлар ишлаб, Саидий ва Мунисхон образлари устида жиддий ишлаган эдим. Бундан ташқари, романда бир жадид муаллим бўлгучи эди, шунини ҳам чизганимда, Абдулла Қаҳҳор куп маъқулаган эдилар. Аммо бу иллюстрациялар журнада чиққаним-йўқим, эсимда эмас. Кейин қандайдир сабаб билан ишчимни туталмай, Москвага боришimgа тўғри келган.

Кейинчалик, 1944 йили нашириёт менга яна Абдулла Қаҳҳорнинг «Сароб» романига иллюстрациялар ишлатишни топишди. Мен, янгилашмасам, К. Маркс кўчаси билан Жуковский кўчасидаги ўнг томон — иккинчи дарвозадан ўтанда деразалари кучага қараган уй — Абдулла Қаҳҳорнинг уйига бориб, қўнғирқот тутмасини боссам, эшикни ёзувчининг ўзи очиб, илкарига киришга тақлиф қилдилар.

Уйга кирдик. Ўзимни таништирдим, нашириёт топишригини айтдим. Абдулла Қаҳҳор мени танимади. Қачондир «Совет адабиёти» журнали «Сароб»ни chop этгани, алақандай рассом бир қанча иллюстрациялар ишлагани ҳақида гапирди ва жадид муаллим расминини сақлаб қолган эканлар, ўзимга ўз ишчимни кўрсатдилар. Яна «Турмуш уринишлари» деган асар

муаллифи Муҳаммаджонов номини, қайсибир бир қаҳрамонини эсладилар.

Мен Муминжон Муҳаммаджоновни билар эдим. Бу киши туладан келган, оқ кўйлақ, дўппи кийди. Ўзуни оқ кўйлаги этакини шими устидан тушириб юрадиган бу одам куп вақт Тошкент кўчаларининг болалар уйнаётган жойларида бир ўзи утирар эди. Янгилашмасам, унинг «Мумин кофир» деган лақаби бўлиб, мен бирдан-бир асари «Турмуш уринишлари»ни катта қизиқиш билан ўқиб чиққан эдим. У ўзининг автобиографик характердаги бу асарига очиқ ҳақиқатни, ҳаётида бўлган ҳодисаларни ҳаққоний тасвир этган эди. Мадрасаларга қатнаб ўтказган йилитиги, поездда Оренбургта — мадрасага ўқинишга боргани, йўлдаги кечмишлар, Оренбургда оврупоча ташкил этилган «Хусайиния» мадрасасида бир оз вақт ўқигани, аммо иқтисодий оғирликлар сабабли ўқишни давом эттирломай, Тошкентта қайтишга мажбур бўлганлари тасвирланган эди.

Кейинроқ «Турмуш уринишлари» қисқарган ҳолда китоб бўлиб босилди. Афсуски, ундан куп лавҳалар юлиб олинган эди.

«Турмуш уринишлари»ни ёдга олсам, машхур француз адиби Жан Жак Руссонинг автобиографик асари ҳам ёдга тушади. Мен бу асарларни ёнма-ён кўйгим келади.

Шулар ҳақида гаплашарканмиз, Абдулла Қаҳҳор Кибриёхонимдан илтимос қилиб, у ҳовли ичкарисида яшайдиган улуг ёшлардаги кампир — «Сароб»даги бой — қаҳрамонга протип бўлган бойнинг учинчи хотинидан сеvimли эрининг суратини беришни илтимос қилиб, тилла медальон олиб чиқди. Бой вафот қилиб, медальон кампирга мерос қолган экан. Бу туҳмусомон медальон ичидан оқ салла, қора соқол, ақали кўз қарашига эга одамнинг сурати чиқди...

Шундай қилиб, мен Абдулла Қаҳҳор ва Кибриёхоним билан илккинчи бор танишдим. Фрондан қайтиб келган ҳарбий кийимдаги, ўткир қора кўзли Кибриёхонимни илгарилари ҳам Самарқанда кўриб юрадими.

Мен «Сароб»га ишланган иллюстрацияларни нашириётга олиб бордим. Янгилашмасам, нашириёт раҳбарлари Йўлдош Шамшаров, Зулфияхоним, редактор ва таржимонлардан Холида Сулаймонова, Искандар ака Икромовнинг ўзлари ишларини муҳокама қилиб, қабул қилишди. Аммо, билмайман, нима сабабандир, ҳар кунни замон ўзгариб турадиган вақтлар бўлганимдан, ишларим қабул қилинсада, роман chop этилмади, иллюстрациялар тақдирини ҳам номаълумлигича қолди.

Кейин «Қўтлуғ қон» ва «Навоий» романига бир неча иллюстрациялар ишлаб кўрдим.

«Қўтлуғ қон» романига бир неча расмлар ишлаб, телефонда Ойбек ака билан гаплашган, ишларини қўтилик-қўлилик бордим. Ойбек ака ўзлари тайин қилган вақтда эғнида тўн, дарвоза олдига мени кутиб турган эканлар. Ичкари кирдик. Ёнг биринчи эсимда қолгани уй деворига осилган катта манзарани — Туркистондаги Аҳмад Яссавий мақбараси тасвирини кўриб, дарҳол Зарифахонимнинг мусаввира эканини эсга олдим. Чунки рассом дўстим Урол Тансиқбоев

Чингиз Аҳмаровнинг Тошкент шаҳридаги Шарқшунослик институти деворига ишланган «ОНА ВА БОЛА» асаридан бир қисм. Тошкент, 1965.

Чингиз Аҳмаровнинг Сочи шаҳридаги «Ўзбекистон» санаторийига ишланган «КУЗ» деворий суратидан бир қисм. 1967.

Ойбек аканинг умр йўдоши Зарифахонимнинг мусаввиралигини илгари тапириб берган эди.

Ойбек ака ўшанда иллюстрацияларим тўтрисида нималар дегани ҳозир эсимда йўқ. Лекин, фикримча, бу чизгилар композицион жиҳатдан анча заиф эдиларки, эълон қилинган-қилинмаганини ҳам билмайман...

Давомини келгуси сонда.

Матниёз ЮСУПОВ.

ҲАР БИР ХАЛҚНИНГ ардоқлаган, эъзозу эҳтиромига сазовор бўлган фарзандлари бўлади, чунки улар миллатнинг фахри, гуруридир. Зеро бундай инсонлар қайси жабҳада меҳнат қилишмасин, ўзларининг фидокорона фаолиятлари билан миллатини дунёга танитади, юрт истиқболига муносиб ҳисса қўшади.

Моҳир созанда, иқтидорли бастакор, таниқли муסיқашунос олим Матниёз Юсупов ҳам шундай инсонлар сирасидан эди.

Хоразм... Қадим-қадим замонлардан буён ўзининг хушовоз санъаткорлари билан шуҳрат таратиб келаётган мўъжизавий диёр. Матниёз Юсупов ана шундай жаннат-макон диёрнинг фарзанди эди. Аждодлардан бобомерос бўлган санъатта ихлосмандлик ёшлагиданоқ унинг қонида жўш урди. Отаси Абдалниёз Юсупов маҳоратли санъаткор сифатида эъ вақтида Хоразм воҳасида кенг танилган эди. Падари бузрукворининг ибрати ёш Матниёзнинг бағрида ҳам санъатта ошфоталик ҳиссини уйғотди.

Матниёз Юсупов санъат соҳасидаги фаолиятини Хоразм вилоят муסיқали драма ва комедия театрида созандаликдан бошлади. Рубоб, тор, гижжак, скрипка каби созлар унинг қўлида дилбар оҳангларда сайрай бошлади. У ширали овоз соҳибни ҳам эди. Худди шу йилларда Матниёз устозларининг маслаҳатларига таянган ҳолда аста-секин мустақил куйлар устида ижод қила бошлади.

М. Юсупов муסיқа соҳасидаги билиминини бойитиш ниятида 1951 йили Комилжон Отаниёзов, Абдушириф Отажоновлар билан биргаликда Тошкентдаги Ҳамза номи муסיқа билим юртига ўқишга киради. Уни муваффақиятли тамомлаб, Тошкент Давлат консерваториясининг композииторлик факультетида ўқишни давом эттирди. Талабалик йилларида профессорлар Алексей Козловский ва Борис Надеждиндан қimmatли сабоқлар олди.

Ўқиш ва урганишлар даври ортда қолиб, орттирилган тажрибалар, урганилган билимлар натижасида Матниёз Юсупов композиция соҳасида дадил ижод қила бошлади.

Атоқли давлат арбоби Шароф Рашидов ташаббуси би-

ОҲАНГЛАРГА ҲАМОҲАНГ УМР

лан нашр қилинган «Ўзбек халқ муסיқаси» тўпламидаги 1958 йилда чиқарилган 6-жилдига «Хоразм мақомлари», 1960 йилдаги 7-жилдига «Хоразм қўшиқлари», 1962 йилдаги 9-жилдига «Хоразм халқ дoston қўшиқлари» жамла-
ниб, санъат ихлосмандларига тўхфа этилди. Хоразм му-
сиқасининг бу қомусий жамламаси Матниёз Юсупов-
нинг маданиятимизга қўшган улкан хизматиدير.

Тадиқотчи олим Юнус Ражабийдек буюк санъаткор-
нинг издоши, композитор Матниёз Юсуповнинг фаоли-
яти борган сайин кенг қамров касб эта бошлади. У Хо-
разм мақомларини туплаш ва нотага туширишдек муҳим
ва мураккаб ишларни давом эттирди.

Шуни айтмоқ жоизки, Хоразм мақомининг бўлим ва
қисмларини жой-жойига қўйишда Матниёз Юсуповнинг
огзаки анъанавий профессионал муסיқа билимдони экан-
лиги қўл келди. Хусусан, «Рост» мақомининг чолгу (чер-
тим) қисмидаги «Пешрав» бўлими халқ орасида «Хуноб»
деб ноурин номланиши шу мақомнинг асосий ашула (ай-
тим) қисмидаги «Фарёди Насри Ушшоқ»нинг «Шитоб
айлаб» деб аталishi, уларни баъзан қисқартириб ёхуд
ўзгартириб ижро этиш каби нуқсонлар муаллиф назари-
дан четда қомади. Унинг бу камчиликларни тузатишига
қаратилган тадиблари самарали бўлди. Натижада, ма-
қом муסיқаси бўлим ва қисмларининг мумтоз номлари
аниқланиб, ижрочилик маданиятидаги ноаниқликларга бар-
ҳам берилди.

Яқин йилларда ҳам баъзи мутахассислар Хоразм ма-
қомлари Бухоро «Шашмақоми»нинг қайтарилиши, деган
нотўғри фикрни илгари сурардилар. Бу масала юзасидан
ҳам Матниёз Юсупов кўз унгимизда ҳақиқий тадиқот-
чи олим сифатида тавдаланади. Олим Бухоро ва Хоразм
мақомларини бўлим, қисм ва тематик муסיқа материали
жиҳатида бир-бири билан таққослаб ўрганади.

«Хоразм мақомлари бошқа мақомлардан қайси жиҳат-
лари билан ажралиб туради?» деган савол тўғрилиши та-
биий. Шак-шубҳасиз, Хоразм муסיқаси республикамиз-
нинг қолган вилоятлари муסיқасидан ўзининг ижро усу-
ли, ритми, оҳанги билан кескин фарқ қилади. Уларнинг
датори ҳам бошқа даторлардан ўзининг ихчамлиги, иш-
нинг ипакдан эшилганлиги билан ажралиб туради.

Хоразм мақомларининг Бухоро Шашмақомидан яна
бир фарқи бор. Чунончи, «Рост» мақомининг биринчи
айтим қисми ва иккинчи айтим қисмидаги мақом парча-
лари Бухоронинг «Рост» мақоми айтим қисмига мутлақо
ўхшамагандай, тузилиш жиҳатдан ҳам, характер жиҳат-
дан ҳам бир-бирдан тамомил фарқланади. Еки яна бир
мисол. Бухоро «Бузрук» мақомининг чолгу йўли етти
қисмдан иборат бўлса, Хоразм «Бузрук» мақоми чертим
йўли ун олти қисмдан иборат.

Ўзбек муסיқа меросининг жанрлари ранг-баранглиги,
турали шаклда ривожланганлиги билан ажралиб туради.
Матниёз Юсуповнинг тўпламларида Хоразм муסיқасининг
шу жиҳатлари тўла-тўқис эъ ифодасини тошган. Олим
Хоразм мақомларини ниҳоятда эътибор ва масъулият бил-
ан урганишини давом эттирди. Авваламбор, у ҳар бир
мақомнинг чолгу (чертим йўли) бўлимларини тўла ра-
вишда туплаб, таниқли санъаткорлар томонидан мақом-

лар асосида яратган «Сувора»лар, «Феруз»лар, «Савт»ларни нотага олиб, уларни тартиблаштириб, янги тўпламга киритди. Ниҳоят, профессионал халқ музыка ижодиёти бўлиши «Хоразм мақомлари» уч томлик мажмуада беш китобдан иборат ҳолда халққа етказилди. Биринчи томда, муаллифнинг «Хоразм мақомлари» илмий-назарий мақоласи ҳамда «Рост» ва «Бузрук» мақомлари жой олган. «Рост» мақоми 1958 йилги нашрида 16 асардан иборат эди, уларнинг саккизтаси чертим йўли бўлимига ва яна саккизтаси айтим йўли бўлимига киритилган. Қайта тикланган 1980 йилги нашрида эса «Рост» мақоми 42 асардан иборат эканлиги эътиборга моликдир. Шу жумладан, чертим йўли 18 асарни, айтим йўли 24 асарни ўз ичига олади. Мазкур мақомнинг чертим йўлида ўн та асар ва айтим йўлида 16 асар тикланиши, унинг қайта тугилиши демакдир. Эндиликда «Рост» мақоми ҳам забардаст мақомлар қаторидан ўрин олади.

Ўзбек миллий музыкаси тарихида бу ишлар муҳим саҳифа бўлиб, мақом музыкаси ихлосмандлари ва мақомшунос олимларнинг янги ижодий элизилишига замин бўлди.

«Бузрук» мақоми аввалги нашрда 15 асардан ташкил топган бўлса, сўнгги нашрда 40 асарни бирлаштирганини эътифोर этиш керак. Қурилиб турибдики, ҳар иккала мақомнинг тикланиши реставрация ишларига бўлиб қолмай, ҳатто қайта тугилиши, деб бемалоҳ айта оламиз.

«Хоразм мақомлари» мажмуасининг иккинчи томи алоҳида икки китобдан иборат бўлиб, биринчиси «Хоразм мақомчилари» номи илмий-назарий мақола ва «Наво» мақоми киритилган. Матниёз Юсупов мазкур мақоласида ўзига хос санъати билан донг таратган, мақомларнинг машҳур билимдонлари — Хоразм маданиятининг тарғибчилари ижодига назар ташлайди.

Тадиққотчи олим «Наво» ва «Дутоҳ» мақомларини тўла ўзлаштиришда ҳамда уларнинг аввалги нашрларида тушириб қолдирган қисм ва бўлимларини топиб ўз ўрнига жойлаштиришда ва тартибга солиш борасида ҳам тинмай изланди.

1958 йилдаги нашрида «Наво» мақоми 19 асардан иборат бўлиб, шундай чертим йўли бўлими 11 асарни ва айтим йўли бўлими 8 асарни ташкил этганди. Янги, тўлдирилган 1982 йилдаги нашрда мазкур мақом бир неча туркумдаги асарларни бирлаштирувчи бўлимлардан иборат деб қўрсатилганлиги эътиборни жабб этади. Айниқса, бу мақом 47 асарни бирлаштириб, энг йирик мақомлардан бирига айланди.

Хоразм мақомларининг тўртинчиси — «Дутоҳ» 1984 йилда чоп этилди. Бу мақом аввалги 1958 йилги нашрида 18 асардан иборат эди, мақомни тиклаш ишлари якунланганда у 48 асарни ташкил этди. Аввалги нашрларига кирмай қолган асарларни топиб тўлдиршда ва уларнинг таркибини урганишда Комиҳ Хоразмий тузган нота чизги мундарижаси, Матюсёф Харратов қаламига мансуб «Хоразм музыка тарихи очерклари», шунингдек, машҳур мақомчилар Матпано ота Худойберганов, Мадррахим Ёкубов (Шерозий), Комижон Отаниёзов, Жуманиёз Ҳайитбоев, Ҳожихон Болтаев каби кекса ижрочиларнинг қим-

матли маслаҳат ва қўрсатмалари катта аҳамиятга эга бўлди.

Хоразм мақомлари мажмуасининг учинчи жилди нашри ҳам алоҳида икки китобдан иборат бўлиб, биринчидан Матниёз Юсуповнинг «Мақом ва ижрочилар» мақоласи ва «Сеғоҳ» мақоми жой олган. Бунда китобхон донг таратган мақом ижрочиларининг ўзига хос услуби, йўналиши ва баъзи маҳорат сирлари билан танишиш имконига эга бўлади. «Сеғоҳ» мақоми эса, аввалги нашрда 15 асарни ташкил этган бўлса, янги нашрда 45 асарни бирлаштиргани классик музыка ихлосмандларини бефарқ қолдирмайди.

Ўзбек миллий музыка маданиятининг таркибий қисми бўлиши «Хоразм мақомларини» Ўзбекистонда хизмат қўсатган санъат арбоби, профессор Илёс Акбаров тахрири остида тўла чоп этилиши тўлаовчи ва нотага олувчи, тадиққотчи олим Матниёз Юсуповнинг илмий муваффақиятидир.

Хулоса қилиб айтганда, олти ярим Хоразм мақомлари — «Рост», «Бузрук», «Наво», «Дутоҳ», «Сеғоҳ», «Ирок» ва «Панжгоҳ» (мазкур мақомнинг фақат чогу йўллари гина бизгача етиб келганлиги учун у ярим мақом ҳисобланади) номи билан аталган халқ музыка йўлдорлари фақат Ўзбекистондагина эмас, МДҲ ва жаҳон миқёсида ҳам мутахассис олимлар ва ижрочи-санъаткорлар эътиборига тушди. Бу ноёб «Хоразм мақомларининг» яратилиши тарихи, унинг тарқалган зоналарини, ижрочилик услубларини, ушбу музыка асарларининг ўзига хос қўниятларини назарий идрок этиш, илмий тадиққ қилиш ишларини йўлга қўйиш ва амалий ўзлаштиришга кенг имкониятлар очилди.

ЮНЕСКОнинг музыка комитети ва собиқ СССР Миллий музыка комитети ҳамкорлигида 1979, 1983, 1987 йилларда музыкашуносларнинг I, II, III халқаро Урта ва Яқин Шарқ музыка муаммоларига бағишланган Самарқанд симпозиуми ўтказилди. Сипозиум қатнашчилари диққатига ҳавола этилган қўргазма ва ижодий ўрашувларда Ўзбекистон анъанавий профессионал музыка жанрида чоп этилган илмий тадиққотлар, тўплам ва китоблар қаторидан Матниёз Юсуповнинг «Хоразм мақомлари» номи китоблари ҳам муносиб ўрин олади. Олимнинг номига келган мактублар, бўлиб ўтган мулоқотлар шуни қўрсатадики, Хоразм мақомларига қизиқиш фақат республика миқёсидagina эмас, балки Ҳиндистон, АҚШ, ГФР, Австрия, Сурия, Хитой, Эрон, Покистон, Туркия, Жазонир, Ироқ, Ливия, Яман, Тунис, Мароккаш, Миср Араб Республикаси каби мамлакатларда ҳам кучли эканлигини қўрсатмоқда. Матниёз Юсупов бир қатор халқ куй-қўшиқларини овоз ва фортепиано учун қайта ишлади, фортепиано ва айрим чогу асбоблари учун пьеса, вариациялар ва сонаталар ёзди. Симфоник музыка ва сахна асарлари яратди. 1959 йилги Комижон Отаниёзов ва Борис Степанов билан ҳамкорлиқда «Ошиқ Гариб» музыкали драма-сини Муҳимий номи театр учун ёзиб, тингловчиларга тақдим этди. Бу асар халқимиз орасида кенг тарқалган «Ошиқ Гариб» дostonи асосида Аҳмад Бобожон либреттоси билан яратилган эди. Бахшларнинг куй ва қўшиқларидан кенг фойдаланиб яратилган «Ошиқ Гариб» музыкали драмаси ўзининг миллий колорити билан тингловчиларга манзур бўлган.

Матниёз Юсуповнинг композиторлик соҳасида қилган ишларидан, айниқса, музыкали драмалари ва кўплаб замонавий қўшиқлари диққатга сазовор: республикамиз театрлари учун 12 та музыкали драма, 100 га яқин қўшиқлар яратди. Санъаткорнинг симфоник оркестр учун тўрт қисми «Хоразм сийтаси», Туроб Тула сўзи билан «Беруний боғлари», Эркин Самандаров сўзи билан «Туя-муйин тароналари» каби вокал-симфоник сийталари, торли кuartет, халқ чогу оркестри учун «Лирик вальс», «Қаҳрамон шоввалар» сийтаси, «Тасанно, ишчилар» кантатаси, хор асарлари мухлислар эътиборига сазовор бўлган.

Матниёз Юсуповнинг кўплаб таниқли шоирларнинг замонавий мавзудаги шеърларига басталган қўшиқларида Ватан муҳаббат, халқлар дустлиги, тинчлик, самарали меҳнат завқи тараннум этилган. «Ассалом, гулчехралар», «Яна қутлаймиз», «Ватаним», «Пахтакор деҳқон», «Хоразм», «Улка», «Олтин қўллар», «Бир диёрки», «Мағрур бўлса», «Ўзбекистон тўйи бу», «Галабамиз байрами», «Фермазис Раънос» каби купина қўшиқлари шулар жумласидандир.

Матниёз Юсуповнинг ижодига музыкали драма жан-

Матниёз ЮСУПОВ қаламига мансуб асарлар.

ри асосий урин эгаллайди. Зулм ва адолатсизликка қарши курашган халқларвар, демократ шоир Аваз Утар ҳаёти ва ижодини акс эттирувчи Аҳмад Бобожоннинг «Ғазал фожияси», Шота Руставелининг «Йулбарс терисини ёпинган паҳлавон» эпоси асосида драматург Турсун Собиров яратган «Уч баҳодир», кейинчалик «Қайдасан, ҳаёт», Ҳамид Гуломнинг «Дил кўзгуси», Мамарасул Бобоевнинг «Тунги фарёдлар», Юнус Юсуповнинг «Республика ўт ичида» ва бошқа купгина асарларига бой, ранг-баранг, чуқур мазмунали мусиқа басталаган.

Алишер Навоий номли Ўзбекистон давлат академик опера ва балет Катта театри ижодий жамоаси саҳналаштирган «Хоразм қўшиғи» операси иттифоқ миқёсида кенг ёйилди. Композитор Матниёз Юсуповнинг бу асари 1964 йили Москвада бўлиб ўтган ўзбек адабиёти ва санъати ҳафталигида Съездлар саройида москваликларга биринчи навбатда курсатилади. Операни москваликлар билан бир қаторда голландиялик, покистонлик, испаниялик меҳмонлар ҳам зўр қизиқиш билан томоша қилганлар.

— Мен ўзбек театри спектаклини биринчи марта кўришим, — деган эди Эрон элчихонасининг ходими Б. Малоик, — ўзбек санъати, ўзбек артистларининг маҳорати, таланти юксак даражада эканлигини сездим.

Операнинг энг кучли томони унинг мусиқасидадир. Матниёз Юсупов Хоразм мусиқасига хос оҳанглар ва усуллар мавзасида жозибador куйлар яратди, бундан ташқари, опера драматургиясидан халқ куйлари кенг урин олган. 1974 йили Матниёз Юсупов ижодида яна бир қувончли воқеа бўлади. У Улас Умарбеков билан «Гулсанам» балетини яратди. «Гулсанам» балети роялда ижро этилишига қарамай, тингловчиларда яхши таассурот қолдирди ва қизгин олқишларга сабаб бўлди. Муҳокамада сўзга чиққан композиторлар ўз сўзларида Матниёз Юсуповни иккинчи йirik мусиқа асари билан самимий табрикладилар. Мусиқа заршунослари мазкур янги балетнинг драматургияси мукаммаллигини, сюжети қизиқарли ва драматик-фожиавий саҳналарга бойлигини, унда эсда қолувчи, кишини тўқинлантирувчи купгина ёрқин ва ёқимли саҳналар мавжудлигини, халқ куйлари асарга сайқал бериб туришини қайд қилдилар. Шундан сўнг балет Самарқанд опера ва балет театрида томошабинларга тақдим этилди.

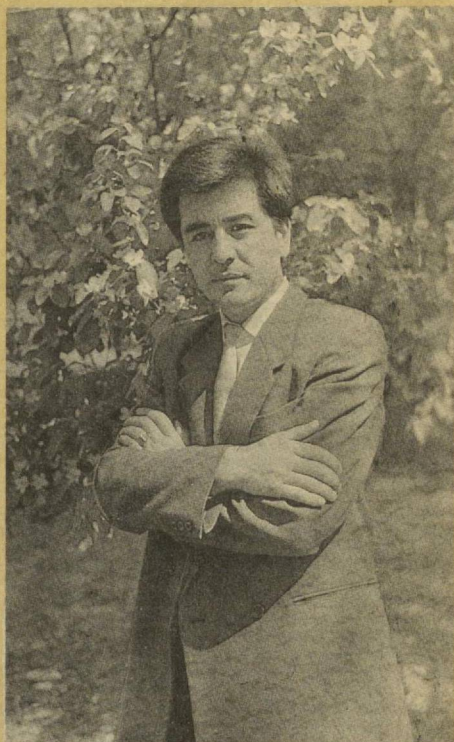
Матниёз Юсупов мусиқа жанрининг қайси соҳасида ижод қилмасин, барчасида муваффақиятли натижаларга эриша олган санъаткордир. Чунки у ўз касбининг фидойиси, мулоҳазали ва қалби пок инсон эди. Халқимизнинг сеvimли санъаткори, хушовоз хонанда ўн йилдан ортиқ Ўзбекистон радиоси мусиқали ёзувлар муҳарририясида катта муҳаррирлик вазифасида ҳам ишлади. Бу ерда у ҳали оҳори туқилмаган, янги куй-қўшиқларни эфир тўқиналари орқали шинавандаларга тортиқ этишда ҳиссасини қўшди. Матниёз Юсупов Урганч мусиқа билим юртининг директори, Ўзбек Давлат филармонияси қошидаги «Лазги» ашула ва рақс ансамблининг бадий раҳбари сифатида ишлади. Шу билан бирга, Маннон Уйгур номидаги Тошкент театр ва рассомлик институти анъанавий қўшиқ кафедрасида, Тошкент Давлат маданият институти маданий-оқартув факультети талабаларига чолғушунослик ҳамда асарларни чолғулаш фанларидан сабоқ берди.

Мусиқа санъатининг билимдони, беназир санъаткор Матниёз Юсуповдан бой маданий мерос қолди. Бутунги кунда у кишининг ўнаб шогирдлари ўстозлари ишини давом эттираётир.

Матниёз Юсуповнинг санъат соҳасидаги беқиёс хизматлари халқимиз томонидан ҳақли равишда эътироф этилди ва ҳукумат томонидан муносиб тақдирланди. Профессор Матниёз Юсупов Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби унвонига сазовор бўлди. Ҳамза номидаги Ўзбекистон Давлат мукофоти билан тақдирланди.

Улкан санъат даргаси Матниёз Юсуповнинг орамиздан кетганига бир неча йил бўлди. Лекин санъаткор ўзи яратган оҳангларда иккинчи умрини яшаётгани гувоҳи бўлиб турибмиз. Унинг бўлоқ сувларидек мусаффолик билан йўтрилган куйлари ҳамон қалбларимизга завқ-шавқ бағишляпти.

Раъно ҲАЛИМОВА.

(ХУШОВОЗ ХОНАНДА
ШОМАҲМУД ШОРАҲМЕДОВ
БИЛАН СУҲБАТ)

ОШУФТА ЮРАК ТАРОНАЛАРИ

СОКИН ХОНА. Ором-бахш куй таралмоқда. Куй сизни ўз сеҳрига тортади. Қалбингиздаги гурборлар тарқалиб, куй сеҳрига маст бўласиз. Шу вақтда яна бир мўъжиза руй беради. Куйга монанд дилбар бир қўшиқ янграйди. Қўшиқдаги ҳар бир утл сатр мусиқа билан ҳамоҳангликда янги бир муштараклик бахш этиб, қалбингизни тўлқинлантиради. Дилингиз ором топади. Бу дунё ташвишларини унутиб, ҳаёлингизни фақатгина қўшиқ чулбақ олади.

Мусиқа ва қўшиқ инсонга она алласидан бошлабқоқ ҳамроҳ. Ҳар кун радио тўлқинлари, ойнаи жаҳон орқали иқтидорли санъаткорлар-у, ҳаваскор қўшиқчилар ижро этган қўлаб қўшиқларни баъзан берилиб бутун вужудимиз билан, баъзан эса бепарвогина тинглаймиз. Аммо ҳар бир қўшиқни санъатсевар, нозиктаб мухлисларга манзур қилишда унинг замирида фидойи инсонлар меҳнати ётади. Қўшиқ ижро этган хонандаларни баъзан танимаймиз, қўшиқнинг шеърини ким ёзганлиги, ким куй басталаганлиги билан ҳаттоки қизиқмаймиз. Лекин қўшиқ ўз сеҳри билан, хонанданинг ширали, майин овози билан тингловчисининг қалбини ром этади. Бу қўшиқлар қалбимизга шунчалик ўрнашиб оладики, узиним билмаган ҳолда уни аста хиргойи қилиб юрамиз.

*СЕВГАНИМ БИР ЁР ЭДИ,
ҲУРМАТИМ БИСЁР ЭДИ.
БЕВАФО ЭКАН МАЛАК,
МЕН ЭСА ЖОНИМ ҲАЛАК.
РИШТАНИ ЎЗДИ ЎШАЛ,
АХДИНИ БУЗДИ ЎШАЛ,
ЯНГИ ОЙ ЧИҚҚАН КЕЧА.*

Ушбу қўшиқни эл хизматида юриб, ўз овозига эга бўлиб меҳр-муҳаббат қозонаётган ёш хонандаларимиздан бири Шомахмуд Шораҳмедов ижро этмоқда.

— Шомахмуджон, эшитишимча, Сиз санъаткорлар оиласидансиз. Санъат йўлига кириб келишингиз ҳақида гапирсангиз.

— Қўшиқсиз ҳаётимни тасаввур этолмайман. Бу айримлар учун баландпарвоз гапдек туюлиши мумкин. Лекин бу бор гап. Қонимда санъаткор қони бор учунми, билмайман... Дадам раҳматли Шонёъмат Шораҳмедов машхур хонанда эдилар.

Хонанда бир зум ҳаялга чўмади. Ўзи ҳали тугилмасдан йл-

ри бўлган, оталари ҳикоя қилган воқеалар худди ўзи иштирок этгандек бирма-бир кўз унгидан ўтди.

... Тақдир тақозоси билан Шонёъмат аканинг болалиги ва ёшлиги Хитойнинг Ғулажа шаҳрида ўтди. Бу ердаги ўзбеклар маҳалласида яшади. Асли туркистонлик бўлган маҳалладошлари орасида театр труппаси тузилиб, турли мавзулардаги томошалар кўрсатила бошланди. Аслида шиғорачи бўлган Шонёъмат акани санъат ўз йўлига тортди. Бу ерда актёрлик ҳам қилди, халқ куйларини ижро этиб, тингловчилар қалбини ром этди. Орадан йиллар ўтди. 1960 йили Шонёъмат ака ўз ватани — Тошкентга қайтди. Ганижон Тошматов раҳбарлигида ташкил этилган уйғур ансамблига қабул қилинди.

Шонёъмат ака гап-таштакларда, қариндошлар даврасида бор маҳоратини ишта солиб, қўшиқ куйларди. Ўзбек мумтоз мусиқасининг доимий шайдолари учун уларнинг уйи доимо очик эди.

— Сиз отангиз изидан кетибсиз-да...

— Айтим-ку, қонда бўлгандан кейин (Шомахмуд мийиғида кулди). Ойида олти уғлимиз, отамдаги бу истеъдоқ, санъатсеварлик, мусиқага ихлосмандлик менга ўтган. Толибжон Содиқов номли 1-мусиқа мактабининг рубоб синфида таҳсил олдим. Худойберди Қосимовни илк устозим деб ҳамиша эъзозлайман. Оддий кўринса-да, рубоб чалишнинг ўзига хос машаққатли томонлари ҳам бор. Созандадан жуда катта масъулият, шу мусиқа асбобига катта меҳр-муҳаббат талаб қилади.

Ҳамза номли мусиқа билим юртини тутатгач, Тошкент Давлат консерваториясининг анъанавий ижрочилик ихтисосига ўқишга кирдим.

— Консерваторияда кимлар қўлида татылм олдингиз? Илк саҳнага чиққан пайтларингизни бир эсга олсак-а.

— Консерватория жуда улут даргоҳ. Бу ерда таҳсил олиб, машхур созанда, хонанда бўлиб етишши ҳар бир талабанинг орауси. Машхур бўлиш эса, узингизга маълумки, осон эмас. Мухлисларнинг қалбини ром этадиган қўшиқлар яратиш учун фақат меҳнат ва яна меҳнат қилиш керак. Озгина истеъдоқ ҳам жуда катта меҳнат

орқалигина юзга чиқади. Консерваториянинг Шарқ музикаси кафедрасида устоз, профессор Сулаймон Тахалов қўлида таҳсил олдим. У киши санъат оламининг купгина сирларидан мени баҳраманд қилди.

Кунгилмадаги яхши бир ният, ажби бир орзу билан илк бор «Қамолот-89» танловида қатнашдим. Катта саҳнада қўшиқ айтишдек орзунинг биринчи лаҳзасида нозиктаб томошабин олдида зиммамда катта масъулият борлигини ҳис қилдим. Бухоролик шоир Сулаймон Шодиёвнинг «Янги ой чиққан кеча» шеърига куй басталаб, ижро этдим. Бу танловда, айни кунларда халқ меҳрини қозонган Охунжон Мадалиев, Ғиёс Бойтоев сингари хонандалар каби менга ҳам омад қилиб боққанди. Етакчи уринни эгалладим. Ҳозирги кунда ҳам ҳар сафар тингловчилар хузурига чиқар эканман, дастлаб саҳнага қадам қўётган пайтимидаги ўша масъулият ҳисси мени сира тарқ этмайди.

— Ҳозирги кунда купчилик, айниқса, ёшлар эстрадага қизиқиб кетаяпти. Аҳвол шу зайдда кетаверса, мумтоз қўшиқчилигимиз тақдир қандай бўлади, деб уйлaysиз?

— Фикримча, мумтоз қўшиқчилигимизнинг тақдир маълум маънода ёшлар қўлида. Эстрада билан бир қаторда мумтоз қўшиқларимизни ҳам қўйиллатиб ижро этаётганлар куй. Хуррият Исроилова, Марям Сатторовва, Эркин Рузиматов, Носир Алимахсумов ижросидаги қўшиқларни бир тингланг-а. Қанчалар завқ олсиз. Мен шунга ишонч билан айтаманки, юз йиллардан бери ўзлигини йўқотмаган мумтоз қўшиқларимиз бундан бўён ҳам ўз ижрочиларини-ю, ўз тингловчилари сафини тобора кенгайтириб бораверади.

— Туйлар ҳақида мулоҳазаларингиз. Туйларимиз бир оз бачканалашиб кетмаяптими? Даврани тўдириб «ўйнаётган» ёшлар ҳақида қандай фикрдасиз?

— Халқимиз аввал-азалдан куй-қўшиқ шайдоси. Туйларни қўя турайлиг-у, ҳатто кичик давралар ҳам уйин-кулгисиз ўтмайди. Ана шундай давларда санъаткор давралари ўнлаб, юзлаб санъатсеварларни шўх ва ўйноқ қўшиқлар билан мафтун этиши керак. Узоқ қишлоқларда сафарда бўлганда баъзан шундай яйраб, куйиб-ёниб қўшиқ айтасанки, ҳатто ўзингни ҳам унутасан, киши. Чунки дав-

МУСИҚА

ЁКИ ГАИЗЕР НОМИДАГИ
РЕСПУБЛИКА МУСИҚА
МАКТАБ-ИНТЕРНАТИДА
ЮЗАГА КЕЛГАН
ВАЗИЯТ ХУСУСИДА

рада Сиз айтгандек, «уйинчилар» йуқ. Барча фақат қушиқ тинглайди. Мумтоз ашулаларимизни айтишини жуда кўп илтимос қилишди. Уша «Сеғоҳ», «Гиря», «Дугоҳ», «Фаргона тонг отгунча», «Ушшоқ»ни айтган сайин айна айтинг келади. Тонгача қушиқ айтиб чарчаш у ёқда турсин, ҳатто ўзинг қушиқ тинглагандек маза қиласан. Баъзан халқимизнинг мана шундай улмас дурдоналари борлигидан жуда-жуда қувониб кетаман. Истардимки, ҳар бир санъаткордан енгил-елпи ашулаларни ижро этишларини сўрамасдан, мана шундай халқ қалбида мангу яшаётган қушиқларимизни сўрашсин. Баки бирор хонанда бу қушиқни билмаслиги мумкин, аммо тезда у хулоса чиқариб: «Мендан шундай қушиқни сўрашди, мен ҳам, албатта, ижро этишини керак экан», — деб мумтоз ашулаларни ўрганиб олади. Бундан хонандага ҳам, халқимизга ҳам жуда катта фойда.

Шомахмуджон, репертуариниздаги ҳар бир қушигингиз биз — мухлисларингиз учун бирдек ардоқли. Аммо ўзингиз айтинг-чи, унаҳб қушиқларингиз орасидан қайси бирини узгача бир иштиёқ билан ижро этасиз?

— Ҳар бир мухлис каби менга ҳам барча қушиқларим бирдек азиз. Уларга дилимдаги қувончу бор меҳримни қўшиб қўйлайман. Айниқса, Гисё Соатий сузи, Иномжон Икромов музикаси билан айтадиган «Сулим» қушигимни алоҳида бир кўтаринки руҳда, узгача оҳангда ижро этаман. Ярим асрдан аввал яратилган бу қушиқ шунчалар жозибали, сирли-сеҳрлики, назаримда, уни қайта-қайта қўйлаганим сари ўзимга янги-янги маъно кашф этгандек бўламан.

*Ёрни ойнақдан қаранг,
Ноз уйқуда ётганлигин.
Ёки қилган нолишим
Уйқудан уйғотганимкин...*

— Назаримда «ойнаи жаҳонда жуда кам қўринасиз. Бунинг сабаби нимада? Яратиётган янги қушиқларингиз ҳақида тўхталсангиз.

— Саволнингиз уринли. Вақтим жуда зиқ. Консерваторияда мударрислик қиламан. Ўз устимда янада кўпроқ ишлашни хоҳлайман. Янги қушиқларим билан тез кунларда куруниб қоламан. Шу ўринда «зангори экран» музикаий курсатуваар муҳарририяти ходимларига ўз мин-

натдорчилигимни билдирмоқчиман. Улар доимо мендан ўз маслаҳатларини аямайдилар. Ҳозирги кунда Ошиқ Эркин шеърлари билан айтиладиган «Севгилим», «Сарвинозим», «Муҳаббат», «Шириним», Сулаймон Шодиевнинг «Хуш қол энди» қушиқларини низоҳасига етказдим. Яқин кунларда эшитишингиз мумкин.

Санъаткор санъати билан халқ ичига кириб бориши учун доим унга ҳамнафас бўлиши керак. Санъаткор ўз ўрнини топишида, репертуарини бойитишида, қушиқларининг ранг-баранг бўлишида бу нарса жуда катта аҳамият касб этади. Катта сахна бошқа, «зангори экран» сахнаси бошқа, туй-томошалар-у, ёру дўстлар давраси бошқа. Хонанда ҳар бир сахнага мослаб, ўзини тайёрлайди, чунки одоб-ахлоқи, ўзини тутиши, ҳаттоки курунишини ҳам томошабинини ўзига жалб этади.

Санъат шайдоси Шомахмуд айни кунларда Тошкент Давлат консерваториясининг Ангбанавий ижрочилик кафедрасида катта ўқитувчи бўлиб ишламоқда. Бир қанча ёшларга санъатнинг сеҳри, шарафли, айни пайтда, машаққатли йўлида уларга бошчилиқ қилмоқда.

Шорахмедовлар оиласи ҳавас қилгулик даражада. Волидан муҳтарамалари Собира ая табаррук онахонларимиздан. У киши фарзандларини эл-юрт, Ватан хизматига камарбаста қилиб тарбиялаганлар.

Шомахмуднинг турмуш ўртоғи — Холисон Ўзбекистон Телерадиокомпанияси қошидаги дуторчи қизлар ансамблининг созандаси, моҳир санъаткор, икки ширин қизчанинг онаси.

Бугунги кунда Шомахмуд «Ишқ», «Тополмасман», «Йиглайман» каби унаҳб қушиқлари билан халқимиз қалбидан жой олган. Яқин кунларда унинг бир туркум янги қушиқлари тингловчиларга етиб боради.

Шомахмуджон, санъатсевар халқимиз, мухлисларингиз сиздан диалторча қушиқлар кутиб қолади. Қушиқларингиз билан бундан кейин ҳам мухлисларингиз қалбини забт этаверинг! Бизлар ижодингизга ва устозлик ишларингизга баркамоллик тилаймиз.

Маҳмуда АБДУЛЛАЁРОВА
суҳбатлашди.

Гаизер номидаги Республика музика мактаб-интернати ҳадемай 70 ёшта тўлади. Бу сана инсон ҳаётига қиёсангудек бўлас, улкандир. 70 ёш арафасида турган одам ҳаётига (ай-тайлик, ватани, оиласи оладидаги) ўз бурчини қандай бажаришга улгургани ёки улгуролмагани ҳақида фикр юритиши табиий ҳодир.

Энг аввало, кўз ўнгимизда шу ерда ишлаб келётган жонқуяр муарриблару, бу даргоҳда етишиб чиққан санъат ва музика илмининг номояндалари, турли миқёсдаги танаов соҳиблари, ўз касбияти фидойи инсонлар гавдаланади. Аммо, мазкур ўқувгоҳда жиддий эътибор талаб қилаётган муаммолар ҳам анчагинаки, мен бу ҳақда даргоҳда 30 йил ишлаган бир мутахассис сифатида тапирмоқчиман. Муаммолар қамрови модий, ташкилий жиҳатларни ўз ичига олса-да, уларнинг кўпрогини, ўқув-ўқувчи қўлленмаларнинг таъминоти масалалари ташкил этади.

Ҳозирги вақтда халқ чоғу бўлимида чанг, най, гижжак, гижжак-бас, қўбиз-бас, дутор-бас, қашкар рубоби, афгон рубоби ва рубоб-прима синфлари мавжуд. Шуларни рубоб синфида 50 нафарга яқин ўқувчи, гижжак-басда 8 нафар, қўбиз-басда 4 нафар, дутор-басда 6 нафар, гижжакда 27 нафар, най синфида 7 нафар, чангда 11 нафар ўқувчи татил оломоқда. Синов тажрибалари тарзида шу йилдан эътиборан, 1-синфга чанг, гижжак, рубоб-прима синфлари бўйича 12 нафар ўқувчи танаоб олдик (аслида халқ чоғуларини бўлимига ўқувчилар 5-синфдан олинади). Бу синовимиз қандай натижалар беришини, албатта, вақт кўрсатади. Шундай бўлса ҳам, бу ишимиз яхши самара беришига ишонч қўзи билан қарамоқдамиз, чунки баъзи мактабларда бундай тажрибавар алақачон ўзини оқлаган бўлиб, амалиётга жорий этилган. Ишончимиз комилки, ўқувчи-

ларимизнинг мусиқа соҳасидаги бадий савиялари янада ортади, касбий маҳорат малакалари ўсади, бироқ бугунги кунда ҳақ чогулари бўлимининг ўқитувчи ва ўқувчилари олдига катта қийинчиликлар юзага келганки, булар кишини жаддий ўйлантириб қўяди.

қўлланмаларнинг таълимоти масаласида бизга малакали ёрдам зарур ва биз бу ёрдамни консерваториядаги ҳурмати мутахассисларимиздан кутамиз. Зеро, консерваторияга ҳақ чогулари бўйича ўқувчи-талабалар етиштириб беришда Глиэр номи мактаб-интернати асосий ўринлардан

факкурни шакллантириш юзасидан яна бир фикр-мулоҳазани ўртага ташламоқчи эдим. Мактабимизнинг таълим режасида «Гармония» фанига ҳададан зиёд қўйиш берилом. Бу ҳол тўғрисида керак. Негаки, гармония — овропоча қўловозлик мусиқа шароитида яратил-

ТАЪЛИМИДА ИСЛОҲОТ ЗАРУР

Ҳақ чогулари бўлимида қўлланб келинаётган кўпгина ўқув дастурлари ва қўлланмалари ҳозирги давр талабларига жавоб бермайди. Очигини айтганда, биз ҳали ҳам ўша овропоий йўналишда таълим беришга мажбур бўлиб қоляпмиз. Бунга ўз ихтиёрийлиги эмас, балки мавжуд шарт-шароитлар сиёсаси таъқозо этади. Гапнинг индалосини айтганда, шу кунга қадар бизнинг мактаб учун ҳозирги давр талабига тўлиқ жавоб бера оладиган ва бирор-бир дастур ёки махсус қўлланма яратилди. Айрим ўқитувчиларимиз ўзлари ташаббус кўрсатиб муваққат дастур яратибди, аммо бу ўринишлар кенгаш томонидан ёки нуфузли комиссия томонидан ўрганилиб, нашр этилмаганили сабабли, вақтинчалик аҳамият касб этади, ҳоло. Масалан, гияжак учун тузилган ўқитувчилар дастури бир ўқув йили давомида баъзи тузатишлар билангина қўлланилиши мумкин. Четдан қараганда бу иш кўпрок ҳаваскорликка ўхшаб кетади. Ваҳоланки, дастур ва қўлланмалар вақти-вақти билан ҳар 3-4 ёки 4-5 йил давомида мунтазам нашр этилиб, замона мос равишда янгиланиб турилиши лозим. Ахир қачонгача гияжак ва рубоблар учун «тайёр» скрипка дастурлари қўлланса, қўбиз-бас, дутор-бас ва афгон рубоблари учун виолончель синфи дастурлари ишлатилари? Гўё бизнинг миллий чогулар ва овропоий чогулар орасида ҳеч қандай фарқ йўқ ва бўлиши ҳам мумкин эмас.

Қўлланма ва энг зарур нота тушмалари масаласи ҳам эътиборга муҳтож. Ҳозир баъзи қўлланмаларнинг жуда оз нусхада эканлиги сабабли мактаб кутубхонасининг жавонлари деярли бўшаб қолди. Ҳатто айрим асарлари ўқувчилар ўқитувчилар қўлма-қўла кўчириб юришди. Гапим муболага бўлмаслиги учун айрим мисоллар келтирмакчиман. Мирза Тоировнинг «Най дарслиги» тўплами бор-йўли икки нусхада, А. Одилов ва А. Петросянц ҳаммуаллифлигида яратилган «Чанг дарслиги» тўплами эса 3-6 тагина бор, ҳоло. Аҳмад Одиловнинг «Чанг тароналари» ҳам жуда оз нусхада мавжуд.

Ҳақ чогуларидаги ўқув-усулбий

бирини эгалаб келган-ку? Бу масалада Маданият ишлари вазирлиги ҳузуридаги ўқув-методика ходимлари сидқидилдан бош-қош бўлади, деб ўйлаймиз. Шу ўринда бир амалий тақдиримни ҳам баён этмакчиман. Назаримда, бугунги кунда мусиқий таълим бўйича янги концепция ишлаб чиқилиши жуда ҳам зарур бўлиб турибди. Бу концепция шундай бўлиши керакки, унинг замирида истиқлолият мафқураси ўз аксини топиши керак, шу тарика ёш авлоднинг миллий тафаккурини шакллантириш мумкин бўлур эди. Масалан, ҳақ чогуларида 70-80 фоиз овропоча асарларни ижро этиб, фақат оз фоизинигина хўжақўрсинга миллий кўй билан тўлдирини эмас, балки ўзбек миллий кўй-қўшқларини мусиқамизнинг миллий гултожи бўлиши устоzona мақомларимизни чинакамитга ўрганиб, кескин бўрилиш ясаш лозимдир. Биз бундан икки йил олдин тажриба-синов сифатида юқори синф ўқувчиларидан айримлари танабб олиб, улар иштирокида «Мақом дастаси» тўздик. Мақсадимиз — ўқувчиларни мусиқанинг ноиди намуналари бўлган мақомларимизга қизиқтириш эди. Натижада, бу иш осон эмаслиги ҳам маъмул бўлди, чунки бизда мақом услубини мукамал билувчи мутахассислар, устозлар анъанасини пухта эгалатган соҳадаю хонадалар етишмас экан. Бизга амалий кўмак керак. Бу ёрдамни консерваториянинг Шарқ куллиетида меҳнат қилаётган малакали мутахассислар бериши мумкин.

Шу ўринда ҳурмати композиторларимизга ҳам мурожаат этиш фурсати келди, деб ўйлайман. Авваллари, бизнинг мактаб ва Ўзбекистон Композиторлари уюшмаси орасида яқин ижодий алоқалар бор эди, ҳар йили композиторлар билан учрашиб туришлари, концертлар уюштирар эдик. Композиторлар, хусусан, ҳурмати, отахон ижодкорлардан Мутаваккил Бурҳонов, Ҳамид Раҳимов, Собир Бобоев ва бошқалар бизнинг мактаб ўқувчилари ҳамда ундаги скрипкачилар, виолончелчилар ансамбли ва ҳақ чогулари учун махсус асарлар язиб беришар эди. Афсуски, ҳозир бу яхши анъана ўз кучини йўқотиб бормоқда.

Ўқувчиларда миллий мусиқий та-

ган натижа бўлиб, ўша «вазият»дагина қимматлидир. Бизда эса бу фанга ургу берилиши — ўқувчининг мақом ёки умуман, миллий куйини идрок этишидаги тафаккурини қийин аҳволга солиб қўяди, чунки бир томондан, ўқувчи онгида миллий мусиқа тафаккурини шакллантириш вазифаси-турса, иккинчи томондан эса, қўповозликдан иборат гармоник туйғулари, яъни миллий куйлардан мутлақо бошқа вазиятда юзага келган мусиқий туйғулари ўқувчи руҳиятига зўрлаб бераётгандек бўлади. Аслида бундай ёндошиш совет даврида тавсия этилган тажрибадан дан бири эди, эндиликда ундан воз кечиш фурсати етиб келмадимикан? Менимча, умуман «Гармония» фани ўрнига ҳақ чогулари бўлимида кенгайтирилган «Мусиқа назарияси», яъни ҳам Шарқ, ҳам Овропо мусиқа назарияларини ўзида муҷассам этган «Мусиқанинг назарий асослари» номи ўқув фани ишлаб чиқилиши мақсадга мувофиқдир. Шу ўринда яна бир мантиқий ҳулоса — ҳақ чогулари бўйича консерваторияга кирувчилар учун гармония фанидан кириш имтиҳонини олиб ташланса адолатли иш бўларди, чунки баъзан мутахассиснингдан «яхши» ёки «аъло» баҳо олган абитуриент «Гармония»дан «ийқилиб кетади». Ваҳоланки, гияжакчи ёки най ижроси бўлиш учун гармония дarsi келажакда ёки ҳозирда ҳал этувчи аҳамиятга эга эмас-ку? Зеро, ўтмишда яшаган қанча-қанча машҳур ва буюк мусиқашуносларимиз, созандадаримиз «Гармония» фани нималигини ҳатто билмаган бўлишлари ҳам мумкин. Ҳуллас, урта мусиқий таълимгоҳларда тўб ислоҳотлар юзатиши — энг зарур вазиятни эъза келтирган. Бу анча мушкул вазифа. Аммо истиқболда маънавиятимиз ва қадриятларимизни тиклаш йўлидаги ўшбу муаммолар ениқча малакали мутахассислар, таълимчи олимлар, миллий санъатининг фидойилари қимматли фикр-мулоҳазалари билан ўртоқлашадилар, деб умид қиламиз.

Жаҳонгир ИБРОҲИМОВ,
Глиэр номидаги Республика мусиқа
мактаб-интернати мусиқа
туркуми
бўйича директор муовини, доцент.

ХАЛҚ ОГЗАКИ ижодининг асрлар давомида яратилиб, авлоддан-авлодга ўтиб келган бебаҳо хазинаси дoston (форсийча) — чолгу асбобларида бармоқ ўрни ва ўшбу жойда ҳосил қилинадиган парда деган маънони билдиради.

Турк халқлари дostonлари дастлаб қўшиқдан бошланган. Ибтидоий давр қўшиқ ва термаларида қаҳрамонлик эпосининг дастлабки куртаклари намойи бўлганлигини Онасой ва Ўрхун дарёлари ёқасида тошилган Култегин, Билка-қоон, Тунюкүк, Мўюн-чур қабртошларидаги тарихий ёзувлар (5-8 асрлар) ва ўрта асрнинг буюк олими Махмуд Қошғарийнинг «Девону луғотит-турк» (1076-1077) асарида келтирилган «Ражза» деб аталган адабий парча ҳам тасдиқлайди.

Дostonларда халқ ҳаётининг маълум тарихий тараққиёт даври учун хос бўлган муҳим бир мавзу кутарилиб, эртакима воқеа, афсона ва ривоятлар шоир ва бахшлар томонидан қайта ишланган. Дostonлар узининг дастлабки тугилиш давридан бошлабқоч уч шохбача бўлинади: қаҳрамонлик («Алпомиш», «Гурўтган»); ишқий-романтик («Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам», «Ошиқ Махмуд») ва дидактик дostonлар. Ўтмишда «Искандарнома», «Шайбонийхон» ва шуларга ўхшаш тарихий воқеаларга асосланган дostonлар ҳам бўлган.

Фикримизча, ўзбек дostonларининг мусиқий хусусиятларини ўрганишда узининг қадимий надишлари, бетакрор услуб ҳамда шева-си, шунингдек, ёрқин жозибали куй ва қўшиқлари билан ажралиб турувчи Хоразм дostonчилиги алоҳида аҳамият касб этади.

Хоразм дostonчилигининг ўқ илдизлари жуда қадим замонларга бориб тақалади. Илк маданият ўчоқларидан бири бўлиши бу дийрда дostonчилик аъёнлари эразмидан олдинги VI-V асрлардаёқ кенг тараққий тошганлигига оид маълумотлар мавжуд. Эски зардуштийларнинг муқаддас китоби «Авесто»даги маҳфияларнинг мусиқа журлигида ижро этилганлиги Қуйқирқилганқалъа топишдиқларида акс эттирилган. Геродотнинг «Тарих» китобида эса: «Аракс (Аму) бўйида яшовчи халқлар дарахтларнинг қуруқ мева ва шохларини тутатиб, бу тутундан маст бўлиб, ўйинга тушадилар ва шўх қўшиқ айтадилар», — дейилади. Бундан ташқари, энг эски дoston намуналаридан бўлиши Сивёуш ҳақидаги афсонанинг Хоразм билан боғлиқлиги машҳур «Шоҳнома»да ҳам акс эттирилган. Кейинчалик Искандар Зулқарнайн юришларида (эразмизгача 356-323 йиллар) Юнонистон маданиятининг таъсири остида ҳам дoston ва тарихий қўшиқлар юзага келган.

Шундан сунг ислом дини ва Қуръони карим негизда шариат асосларини тарғибот қилувчи ҳар хил қиссалар, дoston ва дostonси-

ДОСТОН ВА

Бола бахши АБДУЛЛАЕВ мухлислари даврасида халқ дostonларини қуйламоқда.

ДОСТОНЧИЛАР

фат «Меърожнома», «Султонбобонинг меърожи», «Бобо Равшан», «Пайгамбарлар ҳикояти», «Жухуд ўлган», «Султон бобо ҳикояти», «Юсуф ва Зулайхо», «Кийикнома» каби мусиқий жиҳатдан бой дostonлар кенг тарқалди.

«Тарихий ёдгорликларнинг курсатишча, VI-VIII асрларда турк халқларининг ўгуз қабилалари Ўрта Осиё текислиги, Сирдарёнинг қуйи оқими ва Оролбўйларида яшаганлар. Улар XI асрнинг биринчи ярмида салжуқий султонлар етакчилигида Эроннинг шимолий, Кавказ ортининг жанубий ва Кичик Осиё ерларини забт этиб, у жойларда, асосан, ўгуз тилларини тарқатдилар»¹.

Сунгги асрларда эса туркий тилининг этибори тобора кучайиб, Хоразмда ёзма ва оғзаки адабиёт, хусусан, дostonчиликда етакчи оим бўлиб чиқди.

Қадимги турк халқларининг тили ва лаҳжалари бир-бирига яқин бўлганлигидан, уларнинг дostonлари, қўшиқлари, куйлари ўзаро ўтиб юрган ва изоҳ талаб бўлмаганлигидан тезда сингитишиб кетган. Хусусан, Хоразм дostonлари бу жиҳатдан туркман ва қорақалпоқ аъёнлари билан узвий боғланган дид.

Оғзаки ижодаги дostonларнинг жуда қадимийлигидан дарак берувчи оимлар бор. Жумладан, Хоразмда, ҳозир харобага айланган XIII-XIV асрларга таалуқли меъморчилик ёдгорликлари мавжудки, булар баъзи бир дoston

¹ Жирмунский В. М., Зарифов Х. Т. «Ўзбекский народно-героический эпос.» М. ГИХЛ. 1949 год. стр. 14.

қахрамонларининг тутилган шаҳарлари ёки уларнинг номилари билан бевосита болғидир. Бундай қалалардан бири ҳозирги Шовот туманидаги Баянгон қалъаси Авазхоннинг тутилган шаҳри деб таърифланса, Қўхна Урганган жануби-ғарбда жойлашган Дивербакр (Ербакр) қалъаси Гарибининг тутилган шаҳри ҳисобланади. Шунингдек, Шоҳсанам қалъаси, Ақаа галин (Гулинахор), Ҳалап, Ширван, Шамоҳа қалъалари «Ошиқ Ғариб», «Гурулги» дostonларининг узоқ ўтмишга бориб тақалими билан бирга, тарихий воқеалар асосида кейинчалик дostonларга айланганлигини тасдиқлайди. Улар ҳақидаги таърифу тавсифлар зукко бахши ва шоирлар орқали бизгача етиб келиб, халқимизнинг дунёқараши, оруз-умидлари, ҳаётга бўлган эстетик муносабатларини ўзида муҳассамлаштирганлар.

Кўпчилик туркий халқларда бўлгани каби Хоразм дostonлари баённи аралаш, яъни ҳикоя ва шеър билан ёки фақат шеърин тарзда бўлиб, дoston ижрочиларидан, одатда, ҳикоятчи-декламатор, шоир-бадиҳагўй, эркин ижрочи (импровизатор), хушовоз хонанда, матълум мусиқа созларини маҳорат билан чала оладиган моҳир созанда каби санъаткорлик сифатларига эга бўлиши тақозо қилинади.

«Бахши» мутулча ва бурятча — бахш (багша) — маърифатчи, ўқитувчи), туркманларда — багши, қорақалпоқларда — бақси ва ҳокazos тарзида ишлатилади. Қозoқлардаги жиrow, Кавказ халқларидаги ошиқ (ашут) тушунчалари ҳам бахшилик санъатига алоқадордир. Мухтор Ауэзов қирғиз манасчиларини икки турга бўлади: жомоқчи (жомоқ — эртақ, ҳикоя), дostonни тўлиқ биладиган бадиҳагўй (импровизатор), йирчи (йир — қўшиқ), дostonлардан парчалар ёллаб айтиб юрадиган қўшиқчилар.

Бахши тушунчаси туркий халқларда икки хил мазмунда бўлиб, биринчиси пўрхон (парихон) — сеҳрчи, халқ табобати билан шуғулланувчи табиб, фолбин, иккинчиси дoston айтивчи, туркманларда ва Хоразмда профессионал қўшиқчи тушунчаларини беради.

Дoston айтиувчиларни қадим Хоразмда бахши, гунияда, аёллар жинсига мансубларини эса халфа, Кашқадарё ва Сурхондарёнинг баъзи жойларида шоир, соқдй, юзбоши деб ҳам юритилади.

Турк халқларида дoston айтиувчилар қадимда узан деб ҳам юритилган. Улар қўзиз чалиб куйланганлар ва Қўркут бобони узларига пиру устоз деб биланганлар. Бобо Қўркут (Дада Қўркут) бутун Осиё, Кавказ ортида яшовчи туркий халқларда афсонавий қўшиқчи, дostonчилик асосчиси ва мусулмончилик тарбияotchиси сифатида гавдаланади. Ҳозирги кунда узан ибораси Хоразмда учрамайди.

Матълумки, дoston — мусиқа, сўз, томоша ва бошқа қатор санъ

ат турларини ўзида муҳассамлаштирувчи муштарак (синкретик) соҳа. Шу билан бир қаторда, турли воҳа ва элатларга мансуб бўлган дoston йўлларида баъзан куй ва қўшиқчилик, айрим ҳолларда эса сўз воситасига кўпроқ ўрғу берилганлиги сезилиб туради. Шунга кўра дostonчи гоҳ созанда, гоҳ шоир тимсоли бўлиб гавдаланади. Эътиборли томони шундаки, Хоразм дostonчилигида иккала оқимнинг ҳам бараварига тенг шўҳрат топанлиги тўвоғи бўлмади. Бахшилар, асосан, дўтор, дўмбира, қўзиз каби чоғуларда узларига жүр бўладилар. Бу ўринда сўнгги вақтларда Хоразм бахшилари тор, бўломон, гижжак ва доиралардан иборат кўш (ансамбль) журлигида дoston ижро қиладилар.

Бахшилар томошагоҳдаги эшитувчилар хоҳишига қараб ва уларга мослаб, дostonларини эркин ижодий ижро (импровизация) қилганлар. Бунда улар қаҳрамоннинг туғилиши, қурол-яроғ мактовли, жангга тайёргарлик, баҳодирлар суҳбати ва йипитларнинг таърифи сингари унсурлардан фойдаланганлар.

Эркин ижро (қозoқларда айтиси, қирғизларда айтиш) курилларда ривожланган ва уларда голиблар аниқланган. Бундай беллашувларда Жамбул, Қўламбет, Сайим жиrow ва бошқа етук оқинлар ижоди намунали бўлган. Орол ва Каспий бўйларида қозoқларнинг кичик жузи қарор тошган бўлиб, бу жуздан баҳодирлик дostonларининг машҳур ижрочилари етишиб чиққан. Ана шу жиrowлар санъатининг таъсири қорақалпоқ халқ дostonларининг мавзу ва нома йўналишларида ҳам сезиларли ўрин тутди.

Туркманларда ҳам айтишув ва беллашувларда голиб бахшилар аниқланган. Бундай айтишувлардан бири Махтумқўли ва Дурди шоирнинг фалсафий ҳам шаклида ёзма манбаларда ҳам сақланиб қолган.

Марҳум Бола бахши Курбонназар Абдуллаевнинг айтишига қараганда, Хоразм ва туркман бахшилари Ошиқ Ойдин деган бахшини узларига пиру муршид деб билдилар. «Тасвирут-ул Ҳусайн» китобида баён этилишича, Ошиқ Адин Шаҳобиддин ибн Умар (Ошиқ Ойдин пир) тарихий шахс бўлиб, мутўллар истилосидан ўз йилча бурун (XI-XII асрлар) Хоразмнинг Востон шаҳри яқинидаги Дивербакр (ҳозирги Тошҳовуз вилояти) қишлоғида таваллуд тошган ва яшаб, ижод этган. Ошиқ Ойдин ҳақидаги маълумотлар «Хирмондали» («Хирмонпар», «Гули Хиромон») дostonларида келтирилади: «Рум эмидаги гузал Хирмондалидан хабар келгандан кейин отланиб кетайтган Гурулги Ого Юнус Пари муружаат қилиб:

*Мунан борсанг шаҳри Бўстон
(Востон) бориб гет.
Ҳақ ойдин қоринига солиб гет,
Ошиқ Ойдин пирдан дуо олиб гет,
Осанг насиҳатини гетма, Гурулги.*

Бу насиҳатта қулоқ солмай кетган Гурулги бориб, Хирмондалидан айтишув ва беллашувда енгilib, қайтиб келади. Шундан кейин 70 яшар Ошиқ Ойдин дoston айтилуvi кўригига Хирмондалини енгиди ва бутун бахшилар уни узларига пиру муршид деб тан оладилар. Беллашувлар ва уларда голиб чиққан бахшилар ҳақида бундай ривоят ва ҳикmatлар кўпlab учрайди.

Хоразм дostonчилиги — тарихий жараёни, хилма-хил услуб ва йўналишларни ўз ичига олган мураккаб тушунча. Устоз бахшиларнинг, хусусан, Бола бахшининг қайд қилинчига, Хоразм дostonчилиги жузгофич жихатдан уч булакка бўлинади. Бу оқимлар бахшилар тилида дўкон (дўкон — форсча манзил, қўнимгоҳ маъноларини билдиради) деб юритилади. Улар Амударё оқими бўйлаб юқори, ўрта ва қуйи дўконларга бўлинадилар.

Юқори дўкон ўз ичига шартли равишда Туркманистоннинг Чоржўй вилояти, Доргон, Питнак, Ҳоразм туманларини бирлаштиридади. Бу дўкон бахшиларининг қуй йўллари — номалари муътадил суръатда бўлиб, дўторларининг ҳажми ҳам Фарғона-Тошкент дўторларига ўхшашлиги билан ажралаб туради. Мазкур дўкондан Хужаёз бахши, Амин бахши, Мурод бахши, Эшнйёз бахши Бобожинов ва бошқалар етишиб чиққан.

Ўрта дўкон ўз ичига Хонқа, Янгиарик, Урганч, Қўшқўпир, Шовот туманларини бирлаштиридади. Унинг марказини Хива шаҳри деб белгилаш мумкин. Бу дўкон бахшиларининг куйлари жушқин, ўйноқ, Бола бахши таъбири билан айтганда, «Тингловчига чўт босиб олгандай» таъсир қилады. Уларнинг дўтори ҳам юқори ва қуйи дўконлариникига қараганда кичикроқ бўлиб, ҳажми 970-1040 миллиметрни ташкил қилады.

Мазкур дўкон ижрочилигининг характерида хусусиятларидан яна бири — бахшилар кўшида доира ва бўломон чоғуларни журлигига кенг ўрин берилганлигидир. Ўрта дўкондан Хоразмнинг Эшвой, Матнийёз Гуржа каби машҳур бахшилар етишиб чиққан. Эшвой бахши асли шовотлик бўлиб, Олоқулихон даври (1825-1842 йиллар)да яшаб, ижод этган. Ундан ортққ шоғирлар етиштирган. Уларнинг ичида энг машҳури ва кўзга қўрингани Матнийёз Гуржа бўлиб, унинг иккала қўзи ҳам қураингдан туркманлар орасида номига «гуржа», яъни «қўр» лақаби қўшиб айтилган. Қорақалпоқларда эса уни Ғарибнийёз дейдилар. Матнийёз устози Эшвой бахши ҳақида қуйидаги шеърни битиб, уни ўзи басталаган ва устозига бағишлаган «Эшвой» куйига солиб куйилган. Шеърда Эшвойнинг қайси уругдан эканлиги, сўзга усталлиги ва 56 ёшда вафот этганлиги меҳр ва дард билан таърифланади:

Эй, ёронлар васфин сиза айтйин,
Ҳақ саноси тилиндаир Эшвойнинг:
Ахш зотин бир-бир баён айлийн,
Чикқан жойи Чигатойдир Эшвойнинг.

Эшвой бормай ҳеч ким тўйин
қурмади,
Юзин кўрмай қизлар вакил бермади,
Фиску фужур ҳаром ишга қормади,
Шу қилигин элар севди Эшвойнинг.

Эшвой Оташ, Нуржон билан соз эди,
Беш кунлик умрини сарафроз эди.
Улагандан сунг васфин Матнйёз айтди,
Соз, сўз билан ури эди Эшвойнинг.

Шеърдан маълум бўлишича, Эш-
вой бахши ўз даврида Оташ, Нур-
жон деган бахшилар билан ҳам
айтишувлар қилган.

Афсуски ҳали кўпгина бахши-
лар турғисида ҳужжатлар жуда оз.
Шунинг учун уларнинг ҳаёти ва
ижоди ҳақида қисқача бўлса-да, ўз-
лари ёки шоғирдлари томонидан
қолдирилган маълумотлар катта
аҳамиятга эга. Шунингдек, Мат-
нйёз Гуржанинг ўзи ҳам «Гузла-
рим» номи муҳаммасида 48 ёши-
да иккала кўзи ожиз бўлиб қол-
ганлигини баён қилади:

Икки кам эликка борганда
азиз ёшим менинг,
Булча дарғага дуч келибдур бу
ғариб бошим менинг.
Сармалаб, излаб толиб, огу
булар ошим менинг,
Етти жаҳонни кўргали йўқ эрур
йўладошим менинг,
Қайгу, гам, ҳасрат билан йўлган
наҳорим гузарим.

Бу шеърда мумтоз муҳаммас-
ларга ақинлик сезилиб туради. Бун-
дан маълум бўладики, Матнйёз ки-
тобий анъаналардан ҳам ақиндан
хабардор бўлган. Мазкур мухам-
масни Бола бахши «Муҳаммаси
ифтор» номасига солиб ўқитган ва
купчилик ҳолларда дostonларни
бошлаш учун дебоча сифатида
фойдаланган.

Бола бахшининг хотирлашича,
Нурмамет чулоқ ҳам донт тарат-
ган бахшилардан бўлиб, чап қўли
тирсатигача кесилган экан. Дутор
чалиш учун эса махсус ёғоч — ил-
гак мослама ясаб, улар бош, урта
ва зир пардаларни босадиган қи-
либ тайёрланган бўлган. Дoston
айтганида унинг ёнида иккала бу-
ломончаси илгакнинг қайси парда-
да турганини ва унғ қўл зарба-
ри-дастлари урилишидан, бахши
қайси номани бошлаганини илгаб
олиб, жўр бўлишган.

Нурмамет бахши жуда истеъдо-
ли, овози жарангдор бўлиб, 12 кун-
лик сайиллардан бирида хон чоди-
ри ёнидаги супада «Базирён» дoston-
тини ижро қилган. Чодирда ов-
қатланиб ўтирган Феруз дoston
ижросига берилиб кетиб, беих-
тиёр: «Ҳа, баракалла, ҳа баракалла!»
— деб аста-секин чодирдан чи-
қиб, сурилиб-сурилиб, супага —
бахшининг олдига бориб қолгани-
ни ўзи ҳам сезмай қолган дейди-
лар. Юксак ижроси учун Нурма-
мет бахшига Феруз катта инъом-

лар берган.

Шунга ўхшаган таърифлари эл
орасида ёйилган бахшилар жуда
кўплаб учрайди. Урта дуконнинг
йирик намоёндалари орасида Аваз
бола, чигатойлик Нурилло бахши,
қидёт-қунгиротлик Аннафас бахши,
Матёқуб қори ва унинг уғлилари
Ҳасан ҳамда Сайид бахшилар, хи-
валек Бекжон бахши, хонқалик
Абдирим бахши, Усмон бахши (Бо-
ла бахшининг бобоси), Бува бах-
ши, Жуманазар бахши, Бола бах-
ши ва бошқаларни тилга олиш
мумкин.

Қуйи дукон Гурлан, Тошқовуз,
Пурси, Кухна Урганч, Хужайла ка-
би Амударёнинг қуйи оқими ҳуду-
дидаги жойларни ўз ичига олади.
Бу дукон вакиллари, асосан, якка
дутор жуғраида дoston айтишади.
Куй йўллари кўпичча туркман
ва қорақалпоқ, ҳатто қозоқ дoston-
чилик услубларига ўхшашлиги
ва дoston номаларини ички овоз
билан қулашга мойиллиги жиҳа-
тидан ажралиб туради.

Бу дуконнинг ёрқин намоён-
далари Ризо бахши, Эрназар бахши,
Суяв бахшилардир. Гурланлик Ри-
зо бахши Сайидмуҳаммад Баҳодир-
хон (1854-1863 йиллар) ва Муҳам-
мад Раҳимхон — Феруз (1863-1910
йиллар) даврларида саройда ҳам
бахшilik қилган.

Суяв бахши туркманларнинг
човдир уруғидан бўлиб (тахминан
1850-1917 йиллари яшаб, ижод эт-
ган), Бўдиминос деган жойда ту-
тилган. Матнйёз Гуржанинг шоғир-
ди бўлган бу санъаткор жуда кўп
номаларнинг муаллифи ҳамдир.
Унинг шоғирди, мангитлик Отаҳон
бахши, Аҳмад бахши Матназар ўғли,
Аҳмад бахшининг қўли остида
етишган Худойберган Утаган ўғли,
Жапақ бахши Шомуродов, Йўл-
дош бахши Дусимбетов, гурланлик
Сакрак бахши — Жумабой Худ-
ойберганов, мангитлик Турсун
бахши Жуманиёзов ва бошқа ўс-
тоз-дostonчилар етишиб чиққан.

Кекса бахшиларнинг ахборот бе-
ришича, мазкур дуконларда шо-
ғирдлар тайёрлаш иши ҳам изчил
йўлга қўйилган. Ҳар бир ўстоз бах-
ши ўзидан кейинги шоғирди етиш-
тириши зарурий шарт қилиб
қўйилган. Бунда шоғирдаликка оли-
надиган бола 10 ёшдан кам бўл-
маслиги ҳамда қуйидаги қобилият-
га эга бўлиши талаб қилинган. Бун-
да боланинг саводи, зеҳни, зукко-
лиги, мусиқий қобилияти, сўз тузи-
ши, бурро-бурро гапириши, овоз
жарангдорлиги, овоз баландлиги,
тингловчиликни жалб қила оли-
ши — артистлик маҳорати, ўз ифо-
даси ва бошқа кўпгина сифатлари
ҳисобга олинган.

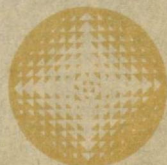
Туйларни мустақил ўтказиш қў-
лидан келгандан кейин у ўстози-
нинг розилиги билан «Созандалар
рисоласи» бўйича назарий имти-
хон ва дostonлардан «амалий им-
тихон» топширган. Бу удуом «Фоти-
ҳа тўйи» ёки «Фотиҳа зиёфати»
деб юритилган. Тўйда шоғирд ўс-
тозига бош-оёқ сарпо кийгизган.

Ўстоз эса, ўз навобатига, шоғирди-
га дутор совға қилган.

Уша даврининг машҳур бахши-
лари 5, 10, 20 ва ҳатто 30 кун да-
вом этадиган туйларни ҳар кунин
бир дoston айтиб (оддан айтгани-
ни бошқа тақрорламасдан) ўтказар,
бундай бахшилар юқори баҳола-
ниб, 5 тиллодан 15 тиллогача
шарталашиш йўли билан хизмат ҳа-
қи олар эканлар. Туйларда даврани-
нинг катта-кичиклигига қараб, от
араванинг бир гилдираги олиниб,
қозик қилиб қоқилган узун ёғочга
кийгизилиб, айланма саҳна тайёр-
ланган. Бахшилар саҳна устига чи-
қиб дoston бошлаганларидан кей-
ин, унинг овози барчага тенг етиб
борсин учун «саҳна» айлантирилиб
турилган.

Афсуски, кейинги вақтга келиб,
маданий меросимиз бу турининг
ривожига тўхтаб қолган эди. Ўзбе-
кистонимизнинг мустақиллиги ша-
рофати билан уни қайта тиклаш,
йўлга қўйиш ва ёшларимизни дoston-
чилик санъатининг юксак на-
муналаридан баҳраманд қилишга
кенг имкониятлар очилди. Бунинг
натijasида республикамизни қатор
урта-махсус мусиқа ва санъат
билим юртларида «Анъанавий иж-
рочилик» бўлимлари фаолият юр-
тизмоқда. Шунингдек, Хива шаҳар
Абдушариф Отажонов номи бо-
ларли санъат мактаби бахшилар ва
халфалар синфи, Қорақалпоғистон-
нинг Амударё тумани Мангит ша-
ҳар мусиқа мактаби бахшилар син-
фи, Самарқанд вилояти Оқтош ту-
мани болалар мусиқа мактаби бах-
ши-шоирлар синфи ҳамда туман-
ларнинг мутасадди раҳбарлари,
мактаб директорлари ҳамда мута-
хассисларнинг жонбозликлари асо-
сида ташкил қилиниб, бу санъат
турини астойдил урганишга маҳ-
кам бел боғлаганлар. Биз келгуси-
да бундай синфларни Қашқадарё-
нинг Деҳқонобод, Чироқчи, Сур-
хондарёнинг Денов ва дostonчилик
санъатининг қадимий ўчоқлари ҳи-
собланган бошқа вилоят ва туман-
ларда ҳам юқоридан буйруқ қу-
тиб ўтирмадан очилишига умид-
вормиз. Келгуси авлоднинг маъна-
виятини шакллантиришда дoston-
чилик санъатининг тутган ўрни бе-
қийсдир.

Ботир МАТЕҚУБОВ,
Ўзбекистон Республикаси
Мадааният ишлари вазирлиги
Истиқболни белгилаш, услубий
ва ахборот марказининг етакчи
мутахассиси.

ШЕЪРЛАР

ТЎЛҚИН

ОДАМГАРЧИЛИК

Бу дунёда дўст дўстига суяниб яшар,
Бир-бирига таянади каттаю-кичик.
Қўлдан келса, яхшилик қил, у нурга
Ўхшар,

Нурли қалбда намоёнدير
одамгарчилик.

Кўнгил сўраш боболардан қолган
бир мерос,
Кимнинг боши ташвиш билан

этилган дамда —
Юпатай деб мадад қўлин чузиш

мардага хос,
Мардлик асли фазилатдир ҳар бир
одамда.

Кимларнингдир сочларига оқ тушса
бевақт,

Заха қалбни кутаришга ярай ол,
юрак.

Йўқ, одамнинг бошини сила, тилдай
олгин бахт,

Йиқилганни тургизишга шошилиш
керак.

Қўёш бошда бирдек қулиб
боқавермайди,

Гоҳда эзиб юборади туттаган шилик.
Орзу номли дарё тўлиб

оқавермайди,
Шунда яна зарур булур

одамгарчилик.

Ташналарга сув тутта бил, сўқирга
кўз бўл,

Сахий ҳамда софдил одам қилмас
хиёнат.

Элни десанг, елгондан қоч, дўстим,
чин суз бўл,

Шунда сени қийнамайди виждон,
дённат.

Сал нарсага кўнгил синар, салга
қувонар,

Шундай экан: бу ҳаётда яшасин
бирлик.

Яхшилик ҳам, ёмонлик ҳам қайтар
экан гар,

Қайта-қайта қайтаверар
одамгарчилик...

БУРЧ

ҲАҚИДА ШЕЪР

Азизлар, дунёда ҳамма ҳам бир бор
Яшайди, лек қолур меҳрга ташна.

Унга шу қувончни баҳш этмоқ учун
Ҳаммамиз баробар бурчимиз,

ошна!

Бу олам биллурдай тиниқ ва тоза
Ҳар одам интилар юқмасин деб

гард.
Фақат бунинг учун фидойи бўлиб,
Ҳамма ўз бурчини бажариши шарт.

Боболар авайлаб суюқ ҳаётин,
Бизларнинг қўлларига топширгани

рост,
Энди гал бизларга, келажақ учун
Уни шундай элтиш бурчимиз, холос.

Унутма, беш қўлни оғзинга тиқсанг,
Ишонч ҳам ўлади, орзу-умид пуч.
Фақат ўзим бўлай деб яшаса ким —
Оёқлар остида топталади бурч.

Имони бут одам ҳар бир кунига
Шукр деб, Оллоҳга қилади таъзим.
Ҳаёт ўтсин десанг кўнгидагидай
Ҳар бир зот ўз бурчин билиши

лозим!

Ҳамма тенг — оила тинч бўлсин,
деймиз,

Ҳар ўзбек қалбига ирода кучли.
Ҳеч ким бир-бирига муҳтожмас,

фақат
Меҳр-оқибатда қарздор ва бурчи!

Йиқилган одамни тургизиб қўйиб,
Бир бора ташнага сув тутиб кўр-чи,

Шунда кўнгил равшан, ишлар
юришар,

Едда тут, дўст кўнглин олмақ дўст
бурчи!

Тарқоқ яшамайди ҳаётда инсон,
Қўлни- қўлга берар, бирликдадир

куч.
Ҳамма эли учун ёниб яшаса,
Ҳамманинг юрт учун хизмати — бу,

бурч!

Гар бутун елкага офтоб ҳам тегиб,
Бошидан сочилса ҳовуч-ҳовуч нур,

Шу офтоб, шу нурнинг қадрига
етиб

Яшамоқ бизларнинг бурчимиз эрур!

Барчага баробар чиройли ҳаёт
Ва нузли истиқбол қилгуси ато,

Одамлар, бурчингиз унутмай
ҳамда

Умид, ишонч билан яшаркансиз то!

яхшилик

(ҚУШИҚ)

Мияг тасанно дилин нурга чоғловчи
Бу дунёда ҳаммага ёр яхшилик.

Одамларни одамларга боғловчи
Яхшилик бор, яхшилик бор,

яхшилик.
Бу дунёда ҳаммага ёр яхшилик.

Ҳар бир одам бир-бирига қўл берса,
Шодликларга бу олам тор, яхшилик.

Самимий қўл, софдил кўнгли, йўл
берса,

Демак дилда яхшилик бор, яхшилик.
Шодликларга бу олам тор, яхшилик.

Суратда: ТЎЛҚИН

Ҳеч ким танҳо яшамайди дунёда,
Яхшиларга ҳар яхши зор, яхшилик.
Севсанг агар, умринг ўтар зиёда,
Ҳар юракда яхшилик бор, яхшилик,
Яхшиларга ҳар яхши зор, яхшилик.

...

Ўзлагингизни курсаттин, ошнам,
Шамдай ёниб нур берсин кўнгил.
Иш юришиб, юришмаса ҳам,
Номадларга муҳтож бўлмагил!

Тонг отади, кеч булар яна,
Юрагингда бир тутам севиёч.
Тута, майли, ёна ва ёна
Лек номадга ялинмагил ҳеч!

Қўнлар беҳад тезкор-чопагон,
Ўзгал ўтсин десанг турмушинг,
Сента яқин юрмасин ёмон,
Номадларга қолмасин ишинг...

УША-УША

(ҚУШИҚ)

Ҳаёт номли сўқмоқ йўлдан шошиб ўтиб
борамиз,

Ниманидир олсак яна ташлаб кетиб
борамиз.

Олис-олис манзилларга зўрга етиб
борамиз,

Аmmo биздан қолаверар бу йўللар
уша-уша,

Умид билан яшайверар кўнглилар
уша-уша.

Қўзни очиб юмган қадар ўтиб кетар ҳар
умр,

Киприкдаги томчи ёшдай қалқиб турса
гар умр.

Бир яхшилик қилиб қолгил эй, одамзод,
бор умр,

Биздан кейин чаман қолур, бор қолур,
уша-уша,

Осмоннинг чўнг тирговучи то қолур
уша-уша.

Одам зоти бенасиба яратилмас дунёда,
Гарчад биров от мингану биров юрган

пиеда,
Ҳаммага тенг тилак яккаш:
— Умринг бўлсин зиёда,

Қайнайверар бўлоқларнинг шўх суви
уша-уша,

Яшай деган одамларнинг орзуи
уша-уша...

Миллий маданиятнинг ўзига ҳослигини тиклашга алоҳида эътибор берилиши керак. Шу билан бирга, миллий ўз-ўзини англашнинг тикланиши жаҳон инсоншарварлик маданияти ва умумбашарий қадриятлари идеалларидан, бизнинг кўнмиллатли жамиятимиз анъаналаридан ажралиб қолиши мумкин эмас.

Ислом КАРИМОВ

Жаҳон адабиётининг дурдоналаридан бири бўлмиш «Маҳобхорат» ҳинд халқ достони жаҳоннинг турли тилларида, жумладан, ўзбек тилига алақагон таржима қилинган. Икки йилга яқин вақт мобайнида ана шу дoston асосида яратилган видеофильм ҳинд тилидан туртидан-турти ўзбек тилига маҳорат билан ағдарилиб, халқимизга етказиб берилди.

«Маҳобхорат» асари ҳинд сарзаминининг маҳсули бўлса-да, бизга узоқ ўтмишимизга нигоҳ ташлаш, ўзлигимизни англашда муҳим аҳамият касб этади. Бундан ташқари, истиқлолнинг туртинчи баҳорини кутиб олган юртимизда миллий анъана ва умуминсоний қадриятлар асосида янги мафкура тамойиллари таркиб топиб бормоқда. Ҳар қандай мафкуранинг қудратли кучга айланиши кишиларнинг ахлоқий ва руҳий тарбиясига боғлиқ. Бу борада «Маҳобхорат» видеофильми ўзига ҳос роль ўйнайди, деб ўйлайман. Шу боис ўтмишнинг бу ноёб ёдгорлиги ҳақида ҳоли қудрат ўз таассуротларимни ўртоқлашмоқчиман.

Маълумки, Урта Осиёда қадим-қадимда турли динлар ёнма-ён ҳукм сурган. Жумладан, зардуштилар ва будда динига оид ибодатхоналар ўлкамизда қўллаб-топилагани барчага аён. Шу боис, «зардуштий»ликнинг муқаддас китоби «Овесто» ва ҳинд ҳамда санолар мажмуи «Ригведа» матналарида уйғун фикрлар учраши, қадим замонларда яшаган авлод-эждодларимиз билан ҳиндларнинг расм-русмлари бир-бирига жуда яқин бўлгани табиийдир. «Овесто» ва ҳинд ҳамда санолар мажмуи «Ригведа» матналарида уйғун фикрлар учраши, қадим замонларда яшаган авлод-эждодларимиз билан ҳиндларнинг расм-русмлари бир-бирига жуда яқин бўлгани табиийдир. «Овесто» ва ҳинд ҳамда санолар мажмуи «Ригведа» матналарида уйғун фикрлар учраши, қадим замонларда яшаган авлод-эждодларимиз билан ҳиндларнинг расм-русмлари бир-бирига жуда яқин бўлгани табиийдир.

Мутахассисларнинг фикрига қараганда, «Ригведа» милоддан аввалги II-минг йиллик бугасагида яратилган. «Овесто»нинг дастлабки қисмлари ҳам шундай қадимий давр билан боғлиқ. Бу икки кўҳна асар матналарида келтирилган дуо, ҳамда ва саноларнинг баъзилари бир-бирига шу қадар ўхшашки, олимлар уларни ҳатто бир манбанинг икки нусхаси, дейишгача боришган. Ҳолбуки, «Овесто» олимларнинг текширишича, Туронзаминда, аниқро-

ги Хоразм воҳасида яратилган, деб эътироф этилган.

«Маҳобхорат» асари устида суз борганда, бу икки манбани эътибордан четда қолдириб бўлмайди. Негаки, унда акс эттирилган диний, фалсафий, ахлоқий қарашларнинг илдизи «Ригведа» билан боғлиқ. Крулар ва Пандулар авлодининг бобокалони Бхарат ҳақидаги ҳикоят ва бошқалар шу манбадан олинган. Дарвоқе, Бхарат, ривоятга қура, урмонни ўзига маскан этимиш самовий ҳур қиздан тутилган экан. Қарангки, «Овесто»да тилга олинган Сиваршон (Турон табиат илоҳи) ҳам урмон парисидан туғилмиш, деб таъриф этилади.

Қадимги юнон эпослари — «Одиссея» ва «Илиада»дан ун марта катта бўлган «Маҳобхорат» асарини қаҳрамонлик достони, жангнома, деб атайдилар. Хастинапур салтанатининг тождорлари Крулар хонадонин билан тахтдан маҳрум этилган беши ака-ука Пандулар ўртасидаги тахт учун кураш асарининг марказий воқеаси ҳисобланади. Ана шу баҳр узаро урушда ечим топади. Лекин уруш қанчалик жиддий воқеа ҳисобланмасин, у асарнинг туб моҳиятини белгилэй олмайди. Достонда уруш воқеаси ахлоқий қарашлар туқнашуви тарзида акс этади. Уруш ун саккиз қўналик вақт доирасида содир бўлади. Ҳолбуки унда бхаратлар авлодининг бир неча бутини ҳақида суз боради, ибтидоий давр расм-русмлари, ривоятлардан тортиб, кўп асрлик тарих жараёнида яшаб келган диний, ахлоқий ва фалсафий қарашлар ўз аксини топган. Воқеалар шох саройларидагина эмас, ўрмонзор-даштар, чулларида, арши аъло сарҳадларида руй беради. Қаҳрамонлар самовий таңгрилар, замину коинотнинг реал ва афсонаваш қучлари билан боғлиқликда ўта матонатли, қудратли қаҳрамонлар тарзида қўринадилар.

Видеофильм (достон)нинг тасдиғича, ёзмашдан ўзмиш йўқ, тақдир ҳукми узгармасдир. Лекин бу гоё инсоннинг улуғвор ва қудратлилигини тасдиқлаш, ҳаёт эзгуликларини маҳд этиш асосига қўрилган.

Қадимий ҳиндларнинг тасавурича, инсон ўлғач, унинг руҳи (жони) жаннатга ёки дўзахга тушибгина қолмайди, тилириб, яна ёруғ дунёга қайта келиши ҳам мумкин.

Лекин энди у шох бўлса ғалао, қароқчи, ҳатто, бадабшара махлуқ, ёхуд қул, гадо эса аслзода ёки асли холида қайта тирилиши мумкин. Бу инсоннинг тирикликда кўрсатган эзгу аъмолига (қарм) боғлиқ. «Рух бир жисм тугаса, бошқа жисмга ўтади, руҳнинг йўли чексиздир, барбодлик руҳга дахлсиз. Роҳат-азоблар мавсум сингари келади-кетди... туғилиш бор, ўлим бор, ўлган тилиради», — дейилади фильмда (72-қисм). Масалан, Кришна шох Вишнунинг ердаги тисмоли.

«Маҳобхорат»нинг қаҳрамонлик руҳидаги «Одиссея», «Илиада» сингари достонлардан фарқи шундаки, унда ғалаба ва мағлубият, ҳаёт ва мамот масалалари, охират, йимон (ҳарам) ва аъмол (қарм) нуқтаи назардан идрок этилади.

Йимон ва эзгу аъмол юқори қуйилар экан, унда қиргинбарот урушининг руй беришини қандай изохлаш мумкин? Бунга ёлғиз шахзода Дурётхоннинг Пандулардан қутулиб, якка, ҳукмрон бўлиш хоҳиш-истаги сабабми? Юзаки қараганда шундай туюлади. Лекин чуқурроқ

ОЙНАЙ ЖАҲОНДА

назар ташласак, муаммонинг ахлоқ, руҳият, маънавият, бурч ва эътиқод билан боғлиқлиги аён бўлади. Пан-дулар тақдир даштида бунёд этган жаннатмакон шахристоннинг тортиб олинishi, уларни йўқотишга қаратилган Варнават ёнғини, урмон сургуну, Драупаднинг шарманда қилиниши — буларнинг ҳаммаси ёвузлик ифодаси, инсоф-диёнатнинг оёқ ости қилиниши тарзида идрок этилади. Бундай инсофсизликка қарши курашмаслигининг ўзи иймон-сизликка йўйилади. «Жамият фаровонлиги учун кураш — бу ҳақ йулоқ, иймон йўлида жанг қилиш гуноҳ ҳисобланмайди, ҳақ йўлда қурбон этилган нарса муқаддасдир», — дейди Кришна (91-қисм).

94 қисмдан иборат видеофильмнинг ҳар бир қисмида сценарий муаллифи доктор Роҳий Маъсум Ризо, режиссерлар Бяр Чупра, Рави Чупра, бош тасвиричи Дҳарам Чупраларнинг дoston воқеаларини имконият борича қўламдор қамрашга интилишлари кўзга яққол ташланади. Фильмнинг ҳар бир қисми инсоният маскани — Момо Ерининг чарх уриши тасвири билан бошланади. Бунга тугилиш, улиш ва қайта тири-лишдек узгарувчан, такрорланув-чан ҳаётнинг рамзий ифодаси тарзида қабул этиш мумкин.

Фильмда замонавий телевидение

санъати ютуқларидан унуми фойда-ланилгани сезилиб туради. Бу омма-вий сахналарда, айниқса, яққол ку-ринидаи. Замонавий ракеталар ми-ли тушган жойида портловчи олов бўлиб отилувчи илоҳий қуролаар, гузирларнинг ёки алашкар атрофи-да темир қафас бўлиб санчилувчи пайконлар пайдар-пай урилиши, ик-ки томонда денгиз мисол қалқиган аскарларнинг Крушкетр даштигаи-да улик жасадаларга айлиниши ки-шини ҳайратга соларли даражада шиддаткорлик билан суратта оли-ган.

Ҳинд бадий ижодиётининг дастуриламалари — қадимий «Натя-штра» («Театр санъати ҳақида дасту-р») рисоласида театр... кўргазма-ли санъат, демак у томошабинни фикр-уй, ҳис-кечинма оғушида уз-дуксиз тугиб туриши лозим, деган қоида олға сурилган. Раса (руҳий кечинма, кайфият) назарияси, яъни, маълуом руҳий ҳолат доирасида кес-кин тусланиш, ифода буюқлари-нинг қуюқлашуви, айрим сахналар ишловида ҳам, образлар таққинида ҳам уз самарасини кўрсатиб тура-ди. Зоҳиран сокин кеувчи воқеа бирор куч турткиси билан дафъа-тан чаппасига ўзгаради, вазият пай-дар-пай эҳтирослар тўқинида айла-нади. Бунга чарогон саройда утган қимор ўйини мисол бўла олади. Тун-гич Пандузода салтанатини, укалар-ини, ҳатто хасму ҳалоли Драупади-ни қиморга бой беради. Драупади-нинг ҳаёси оёқ ости қилинади, ша-ҳаншоҳдан бошлаб Гангазода Дрон, Видурдек юрт ва сарой қиморлари худди мурдадек қотиб, бошларини эгиб ўтиравеградлар. Ҳеч ақл бо-вар қилмайдиган ҳолат. Қандайдир ёвуз куч уларнинг қўзини кўр, қу-логини қар қилиб қўйгандек туюла-ди. Лекин аслида бу гайринисоний кучларнинг муваққат устуланиг эди.

Фильм инсон ақли бовар қилмас сирли оламни тасвир этадики, ин-сон оқибат нима билан туташини ҳис қила олмади. «Тангри инояти-га нойиб бўлиш учун бандаси нима қиларини билмайди», — дейди қаҳ-рамонлардан бири. Тунгич Панду Юдхистир жангчи зотидан (қша-рий) бўлгани учун қимордан бош тортолмайди, негаки, унга иснод улимдан ёмон.

Кришна урушга қарши кураша-ди, лекин уни тўхтатиш фурсати келганда, ўзи уруш «иймон жанги» тарафдори бўлиб чиқади; бошқа бир илоҳ эса осийликка қарши адолат қуролини ҳаёда этади, яна бошқаси илоҳ Кунтийга фарзанд ато этиб, ундан тугилимш баҳоидир Карнии чексиз жабр-жафоларга йўлқити-ради. Ўз манъикига эга бу каби зиддиятчи воқеалар нурга зулат-нинг, иймонга осийликнинг тугаш ва қоршиққлигини кўрсатади.

Ажойиб ҳинд актёрлари инсон

табиатиға хос мураккаблик ва айни чоғда, улутворлик ҳислатларини мумтоз тажассум этганлар. Қаҳра-монларнинг матонатлиги ва жа-суралиги томошабинларни ҳайратга солади. Қизиги шундаки, улар уруш-ни пандулар фойдасига ҳал бўли-шини, Дурётхоннинг Бҳим, Карни-нинг Аржун томонидан ўлдирили-шини авваддан биладилар. Бу тақ-дир ҳўкми. Лекин тақдирга тан бе-риб, уни қутиб турмайдилар. Улар олижаноб орийлар зотидан бўлган учун ўзларини иснодга қўйиб бош эғишдан қўра жангтоҳда, пайкон-лар ёмғири остида мардонавор ша-ҳид кетиши афзал қўрадилар. Қо-ра буюқда чизилган такаббур ва шуҳратпараст Дурётхон ҳам бу ҳис-латдан ҳоли эмас... Унинг Бҳим би-лан гурзи жангида (91-қисм) ўта танглиги, жасорати ва мардларча жон бериши кишида ўқинч тугй-сини уйғотмай иложи йўқ.

Уларнинг ҳар бирини ўз дарди, азоби бор: шўх Дхритроштр энг фожиали қаҳрамонлардан, у икки ут орасида азоб чекади: ўғлини де-са, адолат, юрт ташвиши, юрт де-са фарзанд обрўси қўндалган. Ҳатто беш баҳоидирнинг онаси Кунти ҳам Карн учун азоб чекади...

Ҳинд хаалқи тафаккурининг маҳ-сули бўлиши «Маҳобҳорат» видео-фильми моҳир таржимон Амир Файзулла, санъаткорлардан Ойбар-чи Бакирова, Римма Аҳмедова, Ҳо-жаикабар Нурматов, Афзал Рафи-қов ва телевидение кинокурса-тлари тахририяти жамоасининг меҳ-нати туйфали ўзбек томошабини-нинг ҳам дилдан ўрин олади.

Дубляжнинг тили бадий ифода-вийлиги билан ажралиб туради. Таъбир ва иборалар айтишга қу-лайгина эмас, айни чоғда ҳиссий, таъсирли, самийи ва бадийи об-разлидир. Сарой аҳлиға хос тавозе, манзурт ва мулозматалар ўзбек-но лутф, назокатли оҳангларда жу-шиб туради. Асарнинг русча матн-ларига одатда, асл ҳолича қолди-риладиган таъбир ва тушунчаларнинг ўзбекча муқобиллари топишган. Ма-салан, «дҳарм», «карм» сузларини «иймон», «аъмол» деб олинishi бу тушунчаларнинг туб маъносига мо-нандир.

Таржимада қадимги ҳинд уду-мларига хос образли ифодалар, ту-шунчалар, иборалар салмоғи ва ма-ғзини сақлаб қолишга ҳаракат қи-лингани эътиборга молик. Масалан, «Танг дарёсининг тағидан сув эмас, қон оқади» деган жумла бор. Уни «Танг дарёсидан сув эмас, қон оқа-ди», деб олинса бўлмасикин, деган фикр тугилиши мумкин. Ривоятга қўра, Ганганинг суви дарё устида, ўртасида ва тағида ҳам оқар экан. Юқоридаги жумланинг ушбу ри-воятга монанд таржима эканини кўр-сатади.

Таржимон турли тушунчалар, иборалар, мақол ва маталларнинг муқобилини топиш билан бирга об-разлар тилининг ўзига хос хусу-сиятларини сақлашга ҳам алоҳида эътибор берган. Масалан, шўхнинг

Суратларда: кўп серияли «МА-ХОБҲОРАТ» видеофильмидан лав-ҳалар.

қайнағаси Шакуний нутқидаги кесатқил, гиж-гижлаш каби бугунги шахс сажиясига оид унсурларда ҳажв оҳанги сезилиб турса, валиаҳд Дурётхон нутқида тахтта хирс қуйган, беписанд шаҳзоданинг феъл-атвори ёрқин акс этган.

Таржимон турли мансаб ва унвонлар, жумладан рожа, махорож, брахман каби атамааларни деярли ишлатмайди, уларнинг ўрнига шох, шаҳаншоҳ, хоҳин, авлиё сузларидан фойдаланилган. Бу аслиятни сохталаштиришга қирмайди. Бу қуриш, эшитишга қаратилган санъат табиятини ҳисобга олиш, яъни, аслият руҳини сақлаган ҳолда асарни томошабинга яқинлаштиришни англатади.

Асар таржимасида ўзбекона тил, нутқий ифодалар эътиборга олинса, артистлар ҳам ҳар бир тимсолга илҳом билан овоз берар эканлар. Ана шу жараёнда уларнинг маҳорат даражаси ҳам қўзга равшан қуринар экан. Турт ўзбек артисти 94 қисмдан иборат асарда бир неча персонажларга овоз беришди. Уларнинг сажиясини ишонарли гавдалантирдилар. Масалан, шохнинг қайнағаси Шакуний Ҳожиакбар Нурматов овозида ўзини жуда режадор, ақли қилиб қўрсатишга устаси фаранг, лўттибоз сарой фитначининг қийфаси яққол қўринди. У сузларинг қузиб айтди, Дурётхонни ёш боладек масҳара қилади, «Ашулангни вада-ванг қуйиб, юр-верасан», дея нафсониятига тегади, янги бебошликларга судрайди. Гангазода Бихишам ва шохнинг ўкаси Видур — сарой доирасида бир-бирига яқин сиймолар. Ҳ. Нурматов уларнинг икки хил суратини чизади: Видурнинг овози мускин, дардкаш, ўқинчли; бу ёпирилиб, яқинлашиб келаётган ҳалокатни ҳаммадан яхшироқ ҳис этган киши табияти учун монандидир. Гангазода Бихишам эса гоҳо руҳи суник қўринсада, овозида доғишмандлик сезилади. Ҳ. Нурматов яна бир неча ролга овоз берган.

Суқир шох Дхритроштр руҳий олами энг мураккаб образ. Қадимги удулларга қўра, салтанатни бошқаролмаган шох узлатта кетиши ёки узини-ўзи нобуд қилиши керак экан. Афзал Рафиқов овозида у тоғу тахт ва охираат илинжи олишувидан изтироб чекувчи фожий образ сифатида гавдаланади. У суқир, лекин сезгир, ақлли, кўкси пинҳон тугилган орзу армонлар-у, ўқинчга тўла. Дилидаги йиги нафасига қўшилиб чиқаётгандек туюлади. Рафиқовнинг Дурётхонни эса ўзгача: дабдурустан кўтарилувчи омонот ҳовлиқши ва дағдағаларидан бу тоғ бандасининг хурмача қилиқлари очилиб қолгандек бўлади. Рафиқовнинг гоҳ қатъий, амирона, гоҳ сокин, маҳзун таралувчи овози воқеаларни ровий тарзда тавсирлаш ва яна қатор образлар тавсифида қўл келган.

Видеофильмни томоша қилар эканмиз, гоҳ майин, ҳазин, гоҳ қўхрили, дардли, беҳаловат овоз тўққинлари қўлоққа урилади. Бу Ойбар-

чин Бакирова ва Римма Аҳмедованинг аёл қалбининг бетиним тепишига ҳамоҳанг сержилло, сеҳрли нафаси ва овозидир. О. Бакирова Драунади, шохнинг хасин ҳалоли Гандахарий, само қизи Урваши; Р. А. Аҳмедова эса Кунтий, Матсия маликаси Утгара каби персонажларга овоз берганлар. Санъаткорлар образларнинг сажия ва кечинмааларини турлича тусланиш ҳолатларида ифода этишлари эътиборга молик.

Актёрлар саҳнада бир-бирини тушуниб, мулоқотда булганларидиганига уйғунлик, ўзаро мутаносиблик пайдо бўлади. Бир тилда жаранглаган асарни бошқа нутқий ифодага қўчирганда ҳам бу қоидага риоя қилиниши шарт. Акс ҳолда сузлар қовушмайди, нутқ жозибаси йўқолади. Биз «Маҳобҳорат» фильмида турт актёрни худди қадимги Хастинапур муҳитида яшаб, буюк дoston қаҳрамонларининг ажиб ўзбекона қиёфаларини намоён этганликларига ғувоҳ бўлдик.

Ўзбекистон телевидениеси кинокурсатуваар тахририятни ҳодимларининг ҳаракатлари туфайли «Маҳобҳорат»дек қўламдор асар узуксиз намойиш қилинди. Бу ишда тахририятнинг муҳаррири Зафар Комилов, Дилшод Шамс, видеорежисёрлардан Ҳожимурод Валиев, Қаҳрамон Валиев каби ижодкорлар номини миннатдорлик билан таъкидлаш лозим. Зеро, «Маҳобҳорат» фильми бизнинг миллий бойлигимизга айланди. У энди неча-неча авлодларнинг тарбиясида ўзининг маърифий вазифасини адо этгусидир.

Сотимбой ТУРСУНБОЕВ,
санъатшунослик номзоди.

Миржаъфар
МИРЗАРАҲИМОВ

ЁШЛАР ИЖОДИ КЕЛАЖАК ДАЪВАТИДИР

Рассомлар уюшмасида Республика ёш санъаткорларининг ижодий кўргазмасига бағишланган муҳокама йиғилиши бўлиб ўтди. Маъжлис кўргазма залининг ўзида бўлди. Унга уюшма раҳбарларидан В. Бурмакин бошчилиқ қилди.

Рассом ва санъатшунослардан иборат йигирма чоғлик одам тупланди. Ишлари кўргазмага қўйилган юздан ортиқ ёш рассомларнинг ўзлари иштирок этишмади.

Санъатшунос А. Р. Умаров кўргазма ҳақида тулиқ маълумот бериб нутқ сузлади, кўргазмага ва баъзи асарларга булган ўз муносабатини билдирди.

Кўргазманинг мақсади ва ёш ижодкорларнинг келажаги ҳақида айтила-муҳим чоғлик одам тупланди. Ишлари кўргазмага қўйилган юздан ортиқ ёш рассомларнинг ўзлари иштирок этишмади. Санъатшунос А. Р. Умаров кўргазма ҳақида тулиқ маълумот бериб нутқ сузлади, кўргазмага ва баъзи асарларга булган ўз муносабатини билдирди.

Айниқса, тажрибали педагог-рассомлар П. Петров билан Н. Қўзиевларнинг бу борадаги мулоҳазалари бир-бирига тескари чиқиб, муҳокама мазмунига салбий таъсир ўтказди.

П. Петров А. Р. Умаровнинг ижодий жараён ҳақидаги баъзи шахсий мулоҳазаларини инкор этди. Гап тиканлардан ясалган қўш уясига қўйилган уч олин тухум маъносини устида борди (айнан тикан ва тухумдан ясалган декорация панерга ёпиштириб рамкага қўйилган).

Сўнгра П. Петров кўргазмадаги ҳамма рангтасвир асарларининг яхши ишланганига ишонч билдирди. Бўёқ, мато, рамкалар этишмаётган шароитда шундай ишлар қилинган мақтовга лойиқ, деб қувонди.

Н. Қўзиев ҳамма рангтасвир асарларини қоникарсизга чиқарди. «Қани ижод? Кўргазмада ижод бўлиши керак. Ижод ҳар бир рассомда ўзиники бўлиши лозим», — деган фикрларни қўниб гапирди.

Баъзилари дипломи иши, баъзилари кўргазмадан кўргазмага қўчиб юрган ишлар. О. Қозоқов асар-

лари шунақа тасаввур беради. Қолган асарлар эса унга-бунга қараб ишланган, — деб ўз фикрини айтди. У ёшларни чинакам ижодга қақирди.

Кургзмага қўйилган ишларда санъат мактаби, маҳоратнинг заифлиги, тасвирлаш салоҳиятининг ноқорлиги қайда этилади. Шунингдек, Н. Қўзйбоев, аввал мактаб тайёргарлигисиз турли оқимларга, услубий йўللарга кириб, ёшлар нотугури иш қоритаётганидан безовталигини билдириди.

М. Иулдошев, Янис Салпинкиди ва бошқалар ёшларга ёрдам бериш кераклигини таъкидлашди. Кургзмада ҳайкалтарошлик ишларидан кам қўрсатилгани ва бошқа санъат турларидан ҳеч нарса йўқлиги эслаб ўтилади.

Умуман, вилоятимиз ёш ижодкорларнинг аҳоли қандай? Республикамизда кенг қўлоқ ёйган, айниқса, Тошкентда ҳозир қучайган ҳалқ амалии санъати нега энди «йўқ даражада» деган сўз остида қолиб кетавериши керак?

Нега Республикада ёш ижодкорларнинг кургзмаси фақат Тошкент шаҳри рангтасвири ёшларининг санъатини намойиш этиши керак? Шундай вазиятда бўлса ҳам ёшларнинг бадиий фикрлаш йўллариغا эътибор қаратмоқчиман.

Илгарилари ранг тозалиги ва жанрлардиги ёшларнинг рангтасвир асарларида бу даражада яли тус олмаган эди. Ҳаётни тиниқ ҳис этиш воқеаларнинг бадиий фазодаги ифода-ларига кир рангларни аққиллаштирмаслик кургзманинг яхлит замонавий кайфиятига айланган. Бу нарса ёшлар ижодидаги катта ва чуқур бадиий узгаришни аңглатади.

К. Исабоев манзара ишлашда табиат қуринишининг мураккаб фазовий ҳодисадан иборат эканлигини ҳис қилади. У куч бўёқларини қуёш нурлари ранги ва фазо чуқурлигининг ранги билан бирга қура олган. Манзара тасвири яхлит, жанрлардан ва шиддатли ишланади.

Тақдид йўли билан яратилган манзаралар ҳам бор. А. Жамоловнинг «Баҳор», «Тош», «Бутдой», «Чудда куз» манзаралари бунга мисол бўлади. А. Жамолов табиат рангини, ёруғлигини қуришга ҳаракат қилсада, чуқурлиқни ҳис қила олмайд. Натijaда унинг манзаралари образ ҳажмдорлигидан маҳрум бўлиб қолаг.

Кимнингдир ижодидан таъсирланмиш ёшларга хос. Таассуротлар расм тасаввурига ўрнашиб унинг ҳис-сийатлари бўлиб юзга чиқади. Рассомнинг ҳисийёт бойлигига айлана олган ўзга ижодий йўллар янги ижодий жараёнларда яшаб бораверади. Санъатнинг ифода воситалари ва унинг тасвирий имкониятлари шу даража кенгки, у ҳеч қачон ижодий йўлни айнан такрорламайди. Унда ҳаётнинг мураккаб фазовий қуриниши билан инсоний муносабат бири-киби, кутималар бадиий манзаралар вужудга келаверади.

Ижодкор ўз тасаввурни имконият-

ларига мувофиқ тасвирий йўл танласа, у ижод ҳақида конкрет фикрлашга ўтади. Э. Зуфаров тўқ мошрангга «Ҳайит» асарини ишлаган. Ҳайит-байрам кайфияти тасвирдаги таг рангнинг чиройли олингани билан ажралиб туради.

Асарнинг бадиий ечими С. Абдуллаев усулини эслатади. Зуфаров унинг шогирди бўлса керак. Образларнинг поэтик ҳис этилиши, этилувчан контурларда нозик чизилиши С. Абдуллаев мўйқалими айнан эслатади.

Лекин тўқ ранг ичида чуқурлиқни кўрсатиш билан ёш ижодкор узлигини намоян этади. Уйлар орасидаги бўшлиқни очишда, қизлар тупини кўрсатишда ва тўпдаги ҳар бир қиз қади-қоматини ифодалашда авторнинг ўзига хос чуқурлиқ ҳис қилиш қобилияти равшан кўринган.

Тайёргарлик суст бўлган ва мақсад унчалик аниқ бўлмаган айрим ишларда асардаги фон шунчаки текис бўяб қўйилади. Бу нарса ижодий укувсизлик оқибатида содир бўлади. «Тўш», «Болалик» асарлари бунга мисол бўлади.

Кургзмада «Ширин олма», «Кунгил даҳаста», «Қорақуллар» сингари чиройли номлар билан аталган картиналар ҳам бор. Қошқи эди чиройли номлар тасвирдан ҳам тушунилса?!

Рангтасвир чуқур мазмунли образларни, шахсий тасаввурларни кенг ёритиш имкони сероб бўлган ижод дунёсидир.

Қишлоққа борганда киши ўзини бошқача сезади. Айниқса тоғли ерларда. Қишлоқ кўчалари, уйлар ажиб бир оддийлиги билан киши юратини эркин ҳисларга тўлдирди.

Уйларнинг табиатга яқинлиги, уларнинг паҳса девор ёки хом гиштдан қурилгани, қуёш тигида зарлашиб туриши, яна табиатнинг ўзи уларни нурлатаётгани, шунга мос очик-соңиқ яшашлар, эркин юриштиришлар ҳаммаси гўзаллик, табиийлик, инсонийлик бўлиб қурилади. Кишига қайта-қайта эстетик туйғу бағишлайди.

«Гилон», «Гилон кўчаси», «Гилон ҳовлиси», «Тор кўча» манзаралари маня шу кайфиятларни ифодалайди. Ёш рассом Б. Камоллов манзараларни эркин тасаввур қилади. Рассом ҳаёт берадиган жонли таассуротлар ифодасини тасвирда тутиб олишга муваффақ бўлган.

Е. Комбина полотноларида бир неча ранг композициялари билан танишиш мумкин. Қизил ишлардан ясаладиган декоратив безакка ўхшаш турли қизил ранглар билан ишланган ритмик композициялар эстетик чиройга эга. Фақат шунинг ўзи. Битта ишда йўл усул билан натюрморт сифат композиция ҳам тузилган. Рассом буюмларни дуруст бадиий ифода этиши ҳам мумкин. Бироқ, рассомнинг асосий бадиий ифода йўли санъат учун оқимига хос декоратив рангдорликни излаш билан боғлиқ қўрилади.

Рангтасвир санъати доим мазмун, гоёни ифодалаш билан яшаб келган. Мўҳими унда ҳаёт ифодаси асосий урин эгаллайди. Е. Комбина композициялари ўта рангдор, декоратив безак даражасида, хос-лос.

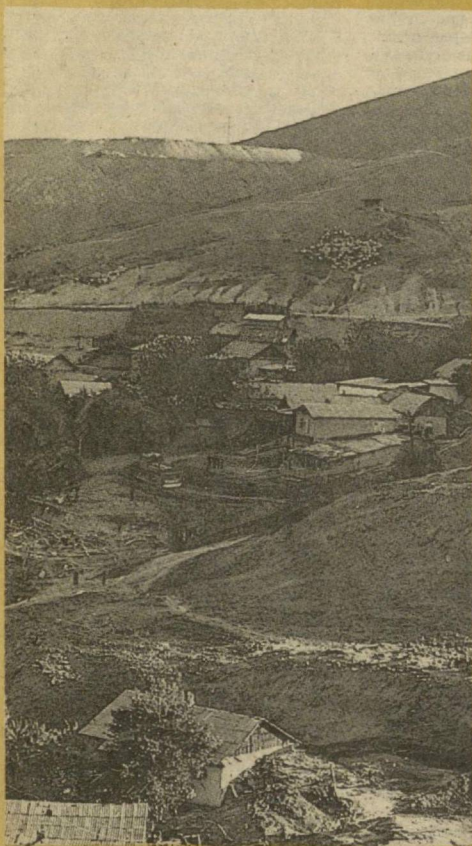
О. Қозоқов ўз полотноларини чиройли декоратив композициялар сифатида яратади. Улар кишини узокдан ўзига жалб этади. Яқиндан эса композиция мазмунсиз, бириктирилган архитектура ёдорлигининг бўлаклари, элементлари, безаклари бўлиб чиқади.

О. Қозоқов абстракт тасвирга конкрет воқеа атамасини ёзиб қўйса, С. Шин реал конкрет, ҳаётий образли тасвир остига тасаввурда образи йўқ бўлган афсонавий дўзах маъносини ёзади. («Дўзах азоби»). Томошабинда бу асарлар ишончсизлик туйғусини тудиради.

А. Иванова, С. Солижонов, Ш. Шоабдурахимовлар ясси декоратив деворий монументал рангтасвир билан қизиқадилар.

Хуллас, рангтасвир санъатининг ҳамма тўғрига оид асарлар кургзмани боиттан, лекин маҳорат ва ҳар кимнинг ўз йўли ва овозига эришиш мумаммоси кун тартибда қолади. Миллий ўзига хос шарқона санъат яратиш ҳам ана шу ёш санъаткорлар зиммасидаги вазифа. Давр нафаси йўтирганлар чуқур маданиятга эга бўлган, ҳалқ ижодининг ранг-баранг қатламларини кўтариб чиқиш ёш санъаткорларни қўлида. Санъат турларининг ҳаммасини бирга ривожлантириш, бирга кургзмага қўйиш, бирга мўҳокама қилиш вақти етди.

Рассомлар уюшмаси ижодий ишларни яхлит олиб бориш билан бирга, ўз раҳбарлик ишларини, мўма-ла ва бошқарув ишларини Шарқ маданияти йўлида — ўзбек давлат тилида олиб бориши зарур.

ШАРҚОНА АХЛОҚ ВА ЭКОЛОГИЯ

Б ИР ВОҚЕА ҳеч ёдимдан чиқмайди. Илмий ишим булоқлар ҳаёти билан боғлиқ булганлиги туфайли ойлаб баланд тоғларда қолиб кетардим. Теварак-атроф фақат тош, қоялардан ва харсанг тошдан иборатдек. Саратон булишига қарамай, унгирларда қор. На бир дарахт кўринади, на бир жилга. Хуллас, тоғ саҳроси деганлари аслида шу ерлар. Ўтроқ аҳолиси ҳам анқонинг уруги. Навбатдаги кечамизни кекса чўпон чайласида, меҳмондорчиликда утказдик.

... Кичкинагина жуссаси бунчалик хилма-хил оҳангларни узига қандай сигдирар экан, дегандек ҳайрат билан мезбон чалаётган дўмбирага тикилиб ўтирардим. Нимагадир ўзимни тасодифан булоқми ё жилга буйида ўлтиргандек ҳис қила бошладим. Чуддираб таралаётган куйми ёки сувнинг аллаовчи сасими, унчалик фарқлай олмадим. Ҳатто сувнинг салқин эпкинидан жунжикиб иссиқ пахталигимга яхшироқ ўраниб оламан. Қулоқ пардаларимга майингина урилаётган сас чайла кигизларига унсиз сингиб кетгачина, ўзимни яна сув буйида эмас, пўстак устида чордона қуриб ўтирган ҳолда кўрдим.

«Ҳа, совқотдингми?» Рупарамда дўмбрасини тиззасига тираб, сирли жилмайиб турган чол энди ҳаёлимда оддий чўпон эмас, буюк созанда сифатида гавдаланарди...

Қулогимда ҳали-ҳануз жаранглаб туради уша куй. Аммо мен уни бирон жойда на қайта эшитдим, на чала билдим.

Наврўз арафасида Бойсун сафарига эдим. Эрта тонг баланд тоғдан қишлоққа эна туриб, кишиларнинг турна қатор тизилиб, бири кетмон, бири теша, уроқ кўтаришиб, пийёда-эшақли, сой буйлаб юқорилашаётганининг устидан чиқдим. Нима гаплигига тушунмай сўз қоттандим, урта ёшли киши: «Бугун теганак уюштирдик», — деб қолди. Гапнинг очиги, аввал тушунмадим. Кейин эса сув илмида олимлик даъво қилиб юрганымдан уялиб кетдим.

Теганак — бу Наврўз арафасида тоғ қишлоқларининг шодиёнасига айланиб кетадиган узига хос ҳашар, сув манбаларини поклаш маросими экан. Бу маросимда катта-кичик булоқларнинг кўзини қум-лойқадан тозалани сой, ариқ буйлаб махсус сафар уюштиришар эканлар. Узоқ-узоқларгача эринмай боришиб, ҳатто бир-икки кун уша ёқда ётиб қолиб, булоқ атрофларини тозалаб, йул-йўлакай ариқ, новларнинг сув ювган жойларини тузатиб қайтишар эканлар. «Ҳа, бул, ҳа бул» билан битиб қолган юмушдан сўнг хурмачадаги қатиқ, белга тугилган нон, кук сомса, хуллас, ким нима топса биргалашиб баҳам кўришдаги иноқликни айтмайсизми? «Жонсиз» табиатта, кишиларнинг меҳр-оқибати ҳам гўё шу дастурхон атрофига жам буларкан, дейсиз.

Ҳозир куп жойларда бундай маросимлар унут булиб кетган. Мазкур атама истеъмолдан чиқиб қолгани учун купчилик ёшлар тугул, олимларимиз ҳам унинг маъносини тушуна олмай қоляпти.

Туй ва маросим. Иккаласи ҳам халқнинг буюк кашфиёти. Иккаласи ҳам, эҳтимол, заминдан униб чиққан эътиқод меваси десам ҳечам янглишмайман. Эҳтиёж борки, эътиқод бор. Шунинг учун Ўрта Осиё мамлакатларида сувнинг танқислиги Оврупо ёки Гاربий Осиё мамлакатларига қараганда сувга булган кучли эҳтиёж, юксак эътиқод (уни тежаш,

*Моможон! Нуроний чехрангиздаги
Ажинлар—йиллардан қолаётган из.
Инсон юрагига солмоқ бўлиб қўл
Неча йилдан буён яшар чанқовуз.*

уринли сарфлаш, тозалиги ва камайиб кетишдан сақлаш, манбаларини соф тутиш) намуналарини бунёд қилди, дейиш уринлидир.

Урта Осиё халқларининг энг қадимий ёдгорлик китоби «Овасто»да ҳам далаларга сув-ариқ олиб чиққан деҳқонларнинг улуғланиши ва шу туфайли бошқаларнинг ҳам сувга нисбатан муҳаббатини ошириш бежиз эмас.

«Сув келтирган азиз», «Отанг мироб бўлса, аригингни қазиб ич», «Сувга тулпурма», «Сувга қараб супурма» каби унлаб утли халқ нақллари ўша вақтлардан қолгандир. Яна ким билади дейсиз? Нима бўлса ҳам уларнинг мазмунидан сувга нисбатан булган улуг бир ихлос акс этиб туради.

Балким худди ана шу эҳтиёж ва унинг ҳосиласи ўлароқ эътиқод туфайли жазирма қаъридан қайнаб чиқаётган Зам-Зам буюқ бўйида вужудга келган мусулмонлар динининг айнан сув атрофида шаклланишлари ёки Кавсар булогининг жаннат тимсолида тасвирланишида ҳам қандайдир рамзий маъно бор эмасмикан?

Куртони карим дунёнинг ибтидоси дея сувни назарда тутиши (Ҳаж ва Анбёи суралари) ҳам тасодиф эмаски, бу ўз-ўзидан унга булган эътиқодимизни яна бир бора оширади.

Бувдан ташқари, инсон танасини ва буюмларини, демак, маълум миқдорда маънавиятини пок тутиш учун сувни восита қилиб, унинг олий модда даражасига кўтарилиши ҳам бежиз эмас. Ўз-ўзидан маълумки, соф моддагина чиркинликни тозалай олади. У оламдаги энг соф модда. Шу боис сувни етти думаласа барча рутубатлардан фориг бўларлик даражада силриллиги таажжуб, аини вақтда нақд ҳақиқат эмасми?! Уни ҳонадонлардаги софлигини таъминлаш учун пайгамбаримиз Муҳаммад алайҳиссаломнинг «Етишдан олдин сув идишларингизнинг оғзини беркетинг, бунинг иложи бўлмаса, бирон чўп бўлса-да, ташлаб қуйинг», дейиши нақадар ҳаётий эканлиги ҳам аслида буюк бир эҳтиёж меваси ўлароқ эътиқоддандир. Осиё мўъжизаси — ер ости сувини юзата ўз оқими билан олиб чиқарувчи восита, етти ўлчаб, бир кес нақд асосида қазиладиган қоризлар тизими, қор ва ёмғир сувини бузмасдан сақлаб турувчи қурилма — сардобалар, қопчалар, буюқ сувларини зарур эҳтиёжга сарфлаш учун тутиб тома-тома қўл қилувчи қулфакли ҳовузлар, оддий ҳовузлар, қудуқлар, суви ўзи оқиб чиқар қудуқлар, сув соатлари ва ҳоказо кашфиётлар ҳам ўша буюк бир

эътиқод мевасидир. Ушбу кашфиётларнинг оғти табиийлик заминига шунчалар маҳкам тиралган эдики, натижада асрлар оша энг одил ҳакам бўлиб келган табиий танлов қуригидан «эсон-омон» ўтиб, фақат бизнинг замонамиздагина хору зор булган ҳосилалардир, қадрига ета олмаганимиз олдимиздан оққан сувдир.

Уларнинг аксича, «Беш панжангни оғзингга тикма», «Иззат тиласанг кўп дема, соғлиқ тиласанг кўп ема» халқ ҳикматлари асосидан йироқда турувчи замонавий муҳандислик қурилмаларининг турли шакллари — суви етти эмас, етти минг маротаба думаласа ҳам тоза бўлмайдиган бетон новлар (чунки улар ифлос унсур — микробларни йўқотувчи, сўриб олувчи, тутиб қолувчи лойқа, наботат оламидан иборат табиий узан эмас), бутун атрофни захлатиб, шўрлатиб, дарёларни сувсиз узанга айлантирувчи, буюқлар қўзига лойқа тикувчи тўгонлар, сув омборлари, чуққилар бошини шаршаралар қоқилидан, буюқлар шовуридан мосуво қилувчи бургу қудуқлар қабилар кўпайди. Бу кўнгилсизликларнинг сабаби битта, эътиқоддан четланиш — Осиё табиий шароитида пайдо булган халқ урф-одатлари, расм-русумлари, удумлари, хуллас ахлоқ мезонлари талабларига жавоб бера олмайдиган қурилмаларни узоқ уйламай бунёд этишдир.

Биз қанчалар саводхон бўлсак-да, пайгамбаримиз Муҳаммад алайҳиссаломнинг «Енглар, ичинглар, садақа қилинглар, аммо исрофгарчилик ва фохрга ўтманглар» каби ҳадисларини уқий оламдик. Баки, шунинг аксича, табиатни бўйсундирмоқчи бўлиб фохр ва исрофгарчиликка ўтдик. Фохр қўзимизни сўқир, дилларимизни тош, қулоқларимизни қар қилди. Миллий қадриятларимизни, удумлариимизни йўқотдик. Энди не қилайлик: экканизмизни ўрмоқдамиз, азизлар. Аммо ҳали ҳам кеч эмас. Ўртимизнинг олс бурчакларида, булутлардан ҳам баландроқ чуққилар учида, буюқ, дарёлар тутилувчи гушалардагина сақланиб қолган урф-одеонимиз, қадриятларимиз ниҳолини кўнгилларга пайванд этайлик. Токи дилларда қайтадан буюк бир эътиқод куртаклари ниш урсин.

Асрор НИЗОМ угли.

ХАЛҚ ИЖОДИ БАЙРАМИ

Тошкентда Ҳамза номидаги Академик драма театрида фольклор-этнографик ансамблларнинг Республика курик-танлови — «Чашма-94» маданий меросимизнинг талай намуналари, маҳаллий ижро услублари ҳуудларда сақланиб, ривожланган миллий маросим ва урф-одатларнинг кўзгуси бўлди. Куриқда қатнашган турли жамоалар ўзига хос миллий маросим, урф-одатларини, таълим-тарбиявий, маданий-маърифий, турмуш-меҳнат жараёни билан боғлиқ мавзудаги ўз маромнома ва дастурларини томошабини ҳамда ҳакамлар ҳайъати олдига намойиш этдилар. Курик-танловнинг «Чашма-94» деб номланиши бежиз эмас. Сабаби — халқимиз чашма сувидан неча асрлар давомида баҳраманд бўлса, миллий санъатимиз, бой маданий меросимиз дурдоналаридан, халқ қўшиқ ва чоғу куйлари, рақслари чашмасидан ҳам шунчалик оқибатини келмоқда.

Курик-танлов шуни кўрсатадики, жойларда халқ қўшиқларида қизиқшар кутайиб, уни дутор ёки доира жўралигиде айтиш тобора омаллашиб бораётти. Утмишда яратилган халқ қўшиқларини ўз хотираларидан сақлаб, эл орасида айтиб юрган қарияларимизнинг фольклор ансамблларида жалб этилиши, аниқсая, тахсинга сазовордир. Улардан сабоқ олган ёшларимиз маданий мерос ва анъаналаримизнинг ривож топишига яқиндан қўмақлашмоқдалар.

Куриқда номи чиққан «Чавки», «Зевари», «Гавҳар»дан ташқари, турли туманларда ташкил топган ва фаол хизмат қилиб келаятган янги жамоалар ҳам қатнашди. Ҳар бир ансамбль анъанавий маросим халқ қўшиқ ва рақсларини, амалий санъат намуналарини ва миллий кийимларини саҳнада намойиш этди. Сирдарё вилоят, Гулистон тумани «Сайхун» йигитлар фольклор жамоасининг «Ўзбекистоним, яшас», Тошкент вилоят, Юқори Чирчиқ тумани «Муножот» ансамблининг «Мучал туйи», Андижон вилоят, Хужабад тумани «Диқушо навалар» жамоасининг «Ҳосил байрам», Тошкент шаҳри, Гафур Гулом номидаги Маданият уйи қошидаги «Гавҳар» фольклор ансамблининг «Сув сайли», Сурхондарё вилоят, Сариев тумани «Зевари» халқ фольклор жамоасининг «Карвон соҳили», Бухоро вилоят, Вобкент тумани «Мар-

дона» ва Навоий вилоят, Нурота тумани «Нуржаҳон» фольклор жамоаларининг «Хунармандчилик касби», Фаргона вилоят, Учқўприк тумани «Сумбула» ансамблининг «Қизлар йигини», Жиззах вилоят, Галлаорол тумани «Гаштак» ансамблининг йигитлар гаштаги, Қорақалпоғистон Республикаси, Кегайли тумани «Жилуа» халқ жамоасининг «Маърифат йўлида», Қашқадарё вилоят, Чироқчи тумани «Чироқчи чироқлари» жамоасининг шу туман ҳақидаги, Самарқанд вилоят, Булунгур тумани «Чавки» халқ фольклор ансамблининг «Пода туп» анъанавий уйинига бағишланган бадиий композиция ва саҳна дастурлари кўпчиликка манзур бўлди.

Маълумки, ҳар қандай ансамбль қиёфасини, даставвал, унинг репертуари ва ана шу репертуарини маҳорат билан томошабинига етказая билиш санъати белгилайди. Курик-танлов шуни кўрсатадики, йўналиши аниқ, мавзуси ва ижрочилик услуби равшан, репертуари боқий анъаналар билан узвий боғлиқ ансамбллар томошабини оқдишини қозонаётти. «Чироқчи чироқлари» фольклор жамоаси даставвал ўзлари яшаб турган воҳа тарихи жараёнида шаклланган анъана ва маросимлар билан боғлиқ уйин ва рақслар, қўшиқ ва томоша санъати намуналарини кўрсатдилар. Фақатгина республика миқёсда эмас, балки Ҳамдауслик мамлакатларида ҳам таниш, бир неча куриқлар совриндори «Чавки» эркаклар фольклор ансамбли бисотидан ўзига хос қадимий терма ва «Бешқарсақ» уйинлари билан бирга чорвадорликка хос анъанавий «Пода туп», «Говмиш» уйини, терма ва қўшиқлари урин олган. Жамоанинг сўз жўралигисиз, фақатгина қарсақ билан ижро этилган халқ термалари, қўшиқлари, эркакларнинг жозибали рақслари, қаракатли уйинлари томошабинларга манзур бўлди. Хоразм вилояти, Хива тумани «Достон» ансамбли курик-танловга олиб келган янги дастурини эса воҳода кент тарқалган достончилик ва халфачилик санъатларига хос асарлар беэаб турибди. Халқ қўшиқ ва лапарлари, «Оразибон» ва «Лазги» рақслари томошабинларга завқ-шавқ бахшида этди. Уларнинг ижро маҳоратлари беҳад жозибали, шўҳ ва гузадир. Навоий вилоятдан «Нуржаҳон» фольклор жамоаси дастури курик-танловда ян-

гилик бўлди. Ансамблнинг дастури Нурота ҳудудига хос бўлиб, ўзбек ва тожик халқларининг анъаналари, халқ қўшиқ термалари асосида тузилган. Ансамбль дастури бошдан-охиригача фольклор намуналари асосига қўрилган бўлиб, ҳаёт йўналиши, касбга мойиллик, ҳазил-муйтойба руҳи билан сугорилгани уни бошқа жамоалардан ажратиб турди.

Хуллас, фольклор жамоалар ижросидаги асарларда халқимиз ҳаёти, урф-одатлари, дунёқарши, ижтимоий давр ҳодисалари ўз аксини топган. Шуниси қувончлики, ансамбллар дастурларида қадимий қўшиқлар билан бирга, замонавий терма ва қўшиқлар ҳам етакчи урин эгалладилар. Куриқда «Зевари» ансамблининг «Кувё танлаш», қорақалпоғистонлик жамоанинг «Туй муборак» ва «Қизлар қўшиғи», Сирдарё вилояти «Сайхун» ансамблининг «Сут оши» ва «Мустақиллик муборак», Галлаорол тумани «Гаштак» фольклор-этнографик ансамблининг «Гаштак», «Гул сандик» ва «Бешқарсақ», Наманган вилояти «Ферўз» фольклор жамоасининг «Катта уйин, кичик уйин» айтишуви, Фаргона вилояти «Сумбула» ансамблининг «Ургилай» яласи, «Долхон» лапар, Бухоро вилояти «Мардона» фольклор жамоасининг «Кулол», «Этиқдўз» сингари қўшиқлари юқори баҳоланди.

Курик-танловнинг ҳакамлар ҳайъати ҳар бир фольклор жамоасига баҳо бериб, улар томонидан тайёрлаб келинган маромнома ва дастурларнинг мавзуси, ижро маҳорати, мазмун ранг-баранглиги, ўзига хос кийим-абиослар, анъана ва маросимлари саҳнага олдиди чиқишларини ҳисобга олган ҳолда голибларни аниқлади. Олий урин Навоий вилоятининг Нурота тумани Маданият уйи қошидаги «Нуржаҳон» фольклор-этнографик жамоасига, биринчи урин Қашқадарё вилоят, Чироқчи тумани Маданият уйи қошидаги «Чироқчи чироқлари» ва Хоразм вилоят, Хива тумани Маданият уйи қошидаги «Достон» ансамблларига, иккинчи урин Сурхондарё вилоят, Сариев тумани С. Кассиров номи жамоа ҳўжаллиги Маданият уйи қошидаги «Зевари», Жиззах вилоят, Галлаорол тумани Маданият уйи қошидаги «Гаштак» ва Сирдарё вилоят, Гулистон тумани Маданият уйи қошидаги «Сайхун» жамоаларига, учинчи урин Самарқанд вилоят, Булунгур тумани Маданият уйи қошидаги «Чавки», Бухоро вилоят, Вобкент тумани Маданият уйи қошидаги «Мардона» ва Қорақалпоғистон Республикаси Кегайли тумани Маданият уйи қошидаги «Жилуа» халқ-фольклор жамоаларига топирилади. Фаргона вилоят, Учқўприк тумани Маданият уйи қошидаги «Сумбула», Андижон ви-

лоят, Хужабод тумани Маданият уйи қошидаги «Диакүшо наволар», Тошкент вилоят, Юқори Чирчиқ тумани Маданият уйи қошидаги «Муножот», Наманган вилоят, Янгихўрғон тумани Маданият уйи қошидаги «Феруз», Тошкент шаҳар, Миробод тумани Гафур Гулом номидаги Маданият уйи қошидаги «Гавҳар» фольклор ансамбллари Фахрий ёриқлар ва қимматбаҳо совринлар билан мукофотландилар. Ўзбекистон-Покистон «Наврўз ой» қўшма корхонаси томонидан таъсис этилган энг улут ёшли ва умидли ижрочилар учун совринлар наманганлик Абдулсамат Аҳадовга ва хоразмлик қўғувчи киз Саодатхон Нийёметоваларга топириди.

Курик натижаси шуни курсатдики, маънавий дурдоналаримиз (халқ қўшиқ, куйлари, рақслари, урф-одат ва маросимлар) истиқлол туфайли тобора ривож топмоқда. Таасуротларга бой мазкур анжуман шу билан бирга, халқ ижодиёти тантанасига айланди. Курик-танлов утиши жараёнида фольклор-этнография жамоалари раҳбарларининг Республика илмий-услубий семинари бўлиб ўтди. Унда фольклоршунос олимлар, мутахассислар, Марказ раҳбарлари ўз фикр ва мулоҳазаларни билдирдилар. Жумладан, фольклор жамоаларининг келгуси курик-танловини саҳнада эмас, балки кенг омма орасида, очик майдонларда ўтказиш, энг яхши ансамбллар дастурини радио, телевидение ва грамёзуви орқали оммалаштириш, туман ва вилоятларда янги жамоаларни аниқлаш, уларга моддий ва маънавий ёрдам курсатиш, келгусида республика миқёсида болалар фольклор ансамблларининг курик-танловларини уюштириш тавсия этилди.

Халқ ичидан истеъодларни излаб топиб, уларни тарбиялаш, камолга етказиш, ҳудудларда бадий ҳаваскорлик ҳаракатини кучайтириш, маданий-маърифий, таълим-тарбиявий ишларни омма орасида, аниқсқа, ёшлар орасида кенг татбиқ этиш, халқ анъана, маросимларини ҳаётга ёйиш, жойларда курик-танловлар мавқеини кўтариш, оилавий, фольклор-этнография жамоалар, ансамблларининг маромнома ва дастурлари мазмунини янада кучайтириш каби масалалар ҳам анжуман назаридан четда қолмади. Қатнашчилар курик-танловларни мунтазам ўтказиб туриш фойдадан холи эмаслигини таъкидладилар.

Рустамбек АБДУЛЛАЕВ,
санъатшунослик номзоди.

КУТУБХОНА

Ўзбекистон мустақиллиги давлатимиз, халқимиз олдига янги вазифалар қўймоқда. Ҳозирги кунда кутубхоначилик соҳасида кўпгина масалаларни қайта қуриб чиқиш, янги режаларни белгилаш лозим.

Ўзбекистоннинг бошқа ҳамдўстлик республикалардан иқтисодий узилиши китобат алоқаларига ҳам катта зарар келтирди. Кутубхоначилик фаолиятида энг кучли зарба кутубхона фондларига келиб тушди. Мустақил жамиятимизда бўлаётган янгиланиш, сиёсий-ижтимоий ўзгаришлар айрим соҳаларда эски мафкуравий тушунчалардан воз кечиш, ахборот тизимини тўлиқ равишда янгиланишини талаб қилапти. Масалан — тарих, иқтисод, фалсафа... Кутубхоналарда мавжуд бўлган ушбу соҳаларга оид нашрлар, яъни китоб фондлари мазмунан 100 фоиз эскирди деб ҳисоблаймиз. Бу манбаларни китобхон муомаласидан тўлиқ чиқариш лозим. Жамиятимизда эса шу соҳадagi янги адабиётларга талаб қескин ўсиб бормоқда. Масалан, миллий тарихимизга оид нашрларни эса жуда кўплаб китобхоналар талаб қилапти. Кутубхоналарга янги манбалар етиб келиши мураккаблашиб кетди.

Кутубхона фондларини бутлашча ажратиладиган маблағлар кам, бундан ташқари булар инфляция сабабли кундан-кунга емирилиб кет-

БУТЛОВЧИСИ

моқда. Ҳозирги вазиятда кутубхона бутловчилари огир аҳволга тушиб қолмишган. Булар республикамиз бозор муносабатига утиш давридаги синовлардир.

Агар аввал китоблар олдидан наشريёт режалари орқали белгилашиб, озми-кўми секин-аста йил давомида кутубхона коллектори орқали етказиб берилса, эндиликда вазият тўлиқ ўзгарган. Россиянинг марказий нашриётларидан 1993-1994 йилларда китоблар келиши тўхтади. Булар олдн кутубхона фондларини 50-70 фоизини ташкил қилар эди. Китоблар нарх-навоси йил давомида белгилангандан ўн баравар ўзгариб кетаяпти. Бундай огир вазиятда республика китоб коллекторининг фаолияти ҳам сусташди. Шундай қилиб, кутубхона бутловчиси мустақил равишда китоб бозорига киришига мажбур бўлди. У нашрлар ҳақида ахборот йиғиб, излаб, топиб, сотиб олади. Китоб нархлари дўконларда ҳар хил, ўзгариб кетди. Бутловчилар, талабаларимиз бундай синовларга тайёр эмас.

Ҳозирги кунда кутубхона бутловчисини тайёрлаш учун маркетинг назарияси, услубияти, амалиёти, китоб-савдо, библиографияси, амалий психология каби янги фанлар киритилса, нур устига аъло нур бўлар эди.

М. МИРЗААХМЕДОВА.

"ФОТИМА ВА ЗУҲРА"

Яқинда Муқимий номидаги ўзбек давлат мусиқий театри жамоаси Ўзбекистон халқ ёзувчиси Улмас Умарбеков қаламига мансуб 'Фотима ва Зуҳра' асарини саҳналаштирди.

Асар воқеалари шу кунларда бўлиб ўтади. Асарда битирувчи синф ўқувчилари бўлими Фотима ва Раъзиддиннинг бир-бирларига бўлган муҳаббатлари, колхозда уя қуриб олган ёвуз кучларга қарши Зуҳранинг мардонавор кураши, улар устидан қозонган ғалабаси ишонarli тарзда тасвирланган. Аниқсқа, Зуҳра талқинини саҳнада жонлантирган иқтидорли актриса

Зулайхо Бўйхонава томошабинларнинг олқишига сазовор бўлмоқда.

Асарни режиссёр Рустам Маъдиев саҳналаштирган, қўшиқлар муаллифи — шоир Нормурод Нарзуллаев, мусикаларни Фарҳод Олимов басталаган. Шунингдек, Ўзбекистонда хизмат курсатган артист Абдушоир Салимов, артистлар Мақсуда Отажоновна, Ҳамид Тухтаевлар ҳам спектаклда турфа хил, қизиқарли қиёфаларни яратганлар.

М. НАБИЕВА.

«БАНИ ИСРОИЛ ПАЙҒАМБАРИДЕК...»

Эрон, Ҳиндистон, Ироқ ва Хуросонни ўз тасарруфига олган газнавийларнинг буюк давлатини узаро низолар заифлаштиргач, тарих майдонига чиққан салжуқлар ана шу бепоён ҳуудларда нисбатан тинчлик, осейишгалик ўрнатдилар. Салжуқ султонлари Алп Арслон, сўнг Маликшоҳ, унинг маърифатли вазири Низомул-Мулк замонида илм-фан ва маданиятнинг турли соҳалари гуллаб-яшнади. Шу даврларда етишиб чиққан Низомий Ганжавий, Афзалиддин Ҳоконий, Умар Хайём, Адиб Собир Термизий, Рашидиддин Ватвот, Махмуд Замахшарий, Фахриддин Розий, Фахриддин Гургоний, Абу Мансур Мотрудий, Фаридиддин Аттор, Муҳаммад Газзолий каби мутафаккир, мутасаввиф, мутакаллим (илми калом олимлари), муҳаддис, муфасссир алломалар Шарқ маърифатини, илм-фанини юксакларга кўтардилар. Булардан аввалроқ Форобий, Хоразмий, Беруний, Ибн Сино каби алломалар ижоди туфайли аниқ фанлар тез ривожланиб, ҳурфикрлик кенг ёйилиб, нисбатан диний, маънавий билимларга эътибор пасайди. Мана шундай шароитда буюк файласуф Зайниддин Муҳаммад Газзолий аниқ фанларни ерга урмагани ҳолда «Ал-ихйа алулум ад-дин» («Диний илмларнинг тирилиши») асари билан, маънавиятдан узоқлашиб кетган материализм моддиюлик таълимотларига қатта, қашқатқич зарба берди. Ғарб олимлари эътироф этишича, бу зарбадан моддиюлик таълимотлари бир неча асрларгача ўзини ўнглай олмади.

Даҳо шoir ва буюк давлат арбоби Алишер Навоий «Фарҳод ва Ширин» дostonида имом Газзолийнинг шу фикрини тасдиқлаб:

*Улум ичра укунсанг юз туман фасл,
Томони, фаръу, дин илми эрур асл, — дейди.*

Яъни, дин илми — асл, иддис, бошқа илм-фанлар эса унинг шох-шабалари, жузълари, қисмларидир. Зеро, дин, ахлоқ, маънавият олимлари пайғамбарнинг ворисларидир. Шунинг учун Навоий: «Биров-ким қилса олимларга таъзим, Қилурки гўё пайғамбарларга таъзим», — дейди.

«Кимийи саодат»ни форсадан туркий тилга таржима қилган (Шарқий Туркстонда) Хутан подшоҳи саройида хизмат қилган маърифатчи олим Муҳаммад Исо таржима муқаддимида ёзишича, расули акрам Байтул-Қуддусдан меърожга кўтарилган вақтда Бани Исроил пайғамбарларидан Мусо алайҳиссалом пешвоз чиқиб, расулуллоҳга иззат-ҳурматини билдиради. Сўнг у Муҳаммад алайҳиссаломдан: «Сиз бир ҳадиси шарифингизда «Менинг умматларимдан чиққан уламолар Бани Исроил пайғамбарларидек» дебсиз. Шу сўзингизни нима билан исботлайсиз?» — деб сурабди. Шунда Муҳаммад алайҳиссалом «Хужжатул ислом» унвони билан машҳур имом Муҳаммад Газзолийнинг руҳини қақариб, Мусо алайҳиссаломга юзлаштирибди. Иккаласи озроқ суҳбатлашгач, Мусо пайғамбар ислом уламоларининг Исроил пайғамбарларига тенглигини тан олиб, ҳазрати Мустафога яна таъзим қилибди. Табиийки, ислом миллатининг ҳар бир олими ҳам бундай юксак шарафга лойиқ эмас. Лекин Шарқ халқлари тарихида расулуллоҳ айтган мартабага сазовор буюк алломаларимиз қўпдир. Шулардан бири Навоийдан тўрт аср аввал Хуросонда, Тус яқинида Газзолийнинг таваалуд топан ва асрлар давомида Ғарбу Шарқ

фалсафасининг тамал тошларини қўйган Зайниддин Муҳаммад Абу Ҳомид Газзолийдир (1058-1111).

Имом Муҳаммад Газзолийнинг номи ва асарлари шўролар даврида фалсафа фанида ўқитилмай, таққлаб келинди. Тилга олинса ҳам «ёмон», «реакцион файласуф» деб қораланди. Муҳаммад ва унинг укаси Аҳмад болалик чоғларида отадан етим қолдилар. Суфий амакиси уларни боқиб, тарбиялаб, мактаб ва мадрасаларда ўқитди. Араб олими Абдураҳмон Бадавий, турк олими Айний Илхон («Мустазхирия» киришида) ёзишича, Зайниддин фикҳ (ислом шариати аҳкомлари)дан илк билимларни монотасининг машҳур олими Аҳмад б.Муҳаммад Родгонийдан олган. Устозининг вафотидан сўнг Нишопурга бориб, таҳсилни давом эттирган. Бу ерда унга имомул ҳарамайн (Макка ва Мадина имоми) Жувайний устозлик қилган. 1085 йилда устози Жувайний вафот этгач, Зайниддин Нишопурдан кетиб, Шом, Қуддус, Макка, Мадинани зиёрат қилиб, Бағдодга келди. Салжуқ султони Маликшоҳнинг доно вазири Низомул-Мулк унга алоҳида гамҳурилик кўрсатди. Уни машҳур Низомия мадрасасига бош мудarris қилиб тайинлади. (Бу вазири Умар Хайёмга ҳам кўп яхшиликлар қилган, сўнг ботинийларнинг исломия мазҳаби йўлбошчиларидан Ҳасан Сабҳоҳ юбюрган жосус «Фидойи» томонидан пичоқлаб ўлдирилган).

Имом Газзолий ўзининг машаққатли, риёзатларга тула умри давомида ислом фалсафасини имон, эътиқодни юксакларга кўтарувчи кўпгина буюк асарларини яратди. Хусусан, унинг «Ал-ихйа алулум ад-дин» («Диний илмларнинг тирилиши»), «Мақосидул фалосифа» («Файласуфларнинг мақсадлари»), «Тахофутул фалосифа» («Файласуфларнинг ихтилофлари»), «Фадоийхул ботиния» («Ботинийликнинг моҳияти»), «Қистосул мустақим» («Ҳақиқат меъзонлари»), «Ал-Мунқиз мин аз-залал» («Залолатлар, янгилишувлардан қутқазувчи китоб»), «Жавоҳирул Қуръон», «Мишкотул анвор» («Зиё нурилари»), «Ёкут ат-таъвил» («Талқин, тафсирларнинг гавҳари»), «Унвони мусулмония» каби асарлари жаҳон фалсафий тафаккурининг чўққиларини ташкил этади. Бу асарлари билан имом Газзолий жаҳон илм-фанига ларзали таъсир кўрсатиб, кейинчалик Ибн Рушд, Ибн Халду, Эммануэл Кант, Рене Декарт, Давид Юм, Георг Гегель каби мутафаккирларнинг юзага келишига майдон очиб берди.

Имом Зайниддин Газзолийнинг укаси мутасаввиф Аҳмад Газзолий ҳам буюк алломалардан бўлиб, Жалолиддин Румий уни порлоқ юлдузларга ўхшатган эди. Кейинги вақтларда имом Газзолий ижодини Бўрибой Аҳмедов, Миразиз Аъзам, Абдуқодир Зоҳид, Абул Бозор каби олимлар тадқиқ этиб, хайрли ишлар қилдилар.

Буюк алломанинг сизларга тақдим этилаётган «Кимийи саодат» асари унинг энг салмоқли «Ал-Ихйа алулум ад-дин» асарининг мухтасар шакли бўлиб, унда инсон маънавий камолотига, дил чаманларининг очилишига тўсқинлик қилувчи муҳайикот (халок этувчи иллатлар)га қарши қандай шифо топиш, икки олам саодатига эришиш йўллари Қуръон, ҳадислар ва ҳикматлар асосида кўрсатиб берилди.

Нашрга тайёрловчилар:
Маҳкам МАҲМУД,
Абдуллоҳ ҳожи УМАР.

Зайиқидин مسنون مکتوب مازن Зайиқидин

...ДИЛНИ ОЛОЙ ИШДАН
ПОК ҚИЛОҚ БАЕНИДА

Ҳамоно айтурсанким, одам вужудида йиртқич ҳайвонлар ва шайтонлар ва малоика сифатлари бордур. Қайси далил билра билурмизким, одамнинг асли фаришталар гавҳаридан бўлуб, ўзга сифатлар аразе ва ғарибе бул-гайлар? Ва нечук билгаймизки, одамни фаришталар авсофи ҳамидаларини ҳосил қилоққ учун ҳақ қилгон-дур? Ўзга сифатларни ҳосил қилоққ учун ҳақ қилмагон-дур. Бас, билги ва огоҳ булги, бу далил билра билурсенки, батаҳқиқ одам, дарранда ва чаҳорполардин (ҳайвонлардин) шарофатлиг ва комилроқдур. Ҳар нимарсага бир камол берибдурки, ул комил ул нимарсани ниҳояти даражасидадур. Бас, ул нимарсани ушбу камол учун ҳақ қилгон булгайлар. Бунинг мисоли улки, от эшакдин шарофатлиқдорки, эшакни юк кутармоқ учун ҳақ қилибдур. Ва отни гоъзилар ва баҳодирлар остида жиҳод майдонида югурмоқ учун ҳақ қилибдур. Ва эшакка отта ўхшаш югурмоқ қувватини ҳам берибдур. Бас, ғазот майдонида отнинг устига эгар солиб югурмоқлик камолоти отнинг мартаба ва даражасидур. Агар бу камолдин оғиз бўлса, анга туқум уриб эшак урнида юк юklarларким, эшак билра баробар бўлусидир. Бу мартаба ани нуқсон ва ҳалоки бўлур.

ОДАМ ВУЖУДИДАГИ АВСОФИ ЗАМИМАЛАР ИСБОТИ БАЕНИДА

Бас, одамлардин бир гуруҳи гумон қилибдурларким, одамни таом емак ва уйқуламак ва жимоқ қилоқ, лаззат олмақ учун яраттандур, деб. Бу мутлақо нотутри, бузук, беҳуда хом ҳаёидур. Бу билан ҳамма умрларини бўлмагур ботил ишта сарф қилурлар. Минг афсус ва надоматлар бўлсин.

Энди баъзи бир гуруҳлар борки, сабабсиз узгаларга қаҳр-ғазаб қилиб, балаңд овозлар билан жеркиб, койиб, улардан голиб бўлиш учун яратилганман, дерлар. Бундай ишларга вақтларини, ҳаттоки умрларини сарф қилурлар.

Бу ишларнинг ҳаммаси ботил ҳаёллардир. Емак, ичмак ва жимоқ қиломақ ҳайвонларда ҳам бордур. Турт оёқли ҳайвонларнинг емаги одамнинг емагидан тўлароқдур. Чумчуқни жимоқ қиломоқ одамни жимоқ қиломгидан тўлароқдур. Бас, одам булардин нечук шарофатлиқ бўлусидур? Голиблик ва балаңдлик қиломақ ғазабни хоҳишдан дерларким, бу даррандаларнинг сифатидур. Бас, бу гуруҳ одамга дарранда ва турт оёқли ҳайвонларга берган сифатларини ҳам берибдурлар.

Аллоҳ одамга бундин ҳам зиёда камоли шарофатни берибдурким, бу ақл неъматидур. Бас, одам узини яратган Аллоҳ Азза ва Жалалин шу ақл-идроқ билан танур. Аллоҳ-таолонинг ажойиб ва гаройиб яратиш қудратларини тафаккур билан мушоҳада қилиб, ақл нури билра узини ғазаб илгидин ҳалос қилур. Бу фаришталар сифатидиндур. Бу сифат билра одам ҳамма ваҳший ҳайвонлар сифатидини голибдур.

Билки, Ҳақ-таоло Рўйи заминдаги барча мавжудотларни инсонга мусаххар қилди (бўйсундирди).

Бас, одамнинг ҳақиқати, камоли ва шарофати ақл билрадур. Ва узга сифатлар ғариб ва ориятдурки, ақлнинг мадади ва чокарлиги билан амалга ошажақдур.

Бул далил билра вақтики, одам вафот қилса, на ғазаб қолур ва на шаҳват. Аммо ақл жавҳарким, равшан ва нуроний, Ҳақ таолонинг маърифати билра ораста бўлубдур. одамнинг рафиқи бўлур, фариштан муқарраблар билра ҳазрати Ҳақ-субхонаҳу ва таолонинг даргоҳида бўлусидур.

«Фи маъбади сидқин инда маликин муқтадир», яъни садақот мақоми тақдир подшоҳининг ҳузуридадур. Ва аммо баъзи дил бўлурким, тийра ва қоронгу ва боши тубан. Тийралиги ул жиҳатдиндурки, маъсият зулматдин зангвор — яъни занг ўлиграндур. Ва нигунсорлиги (тубанлиги) ул жиҳатдиндурки, шаҳват ва ғазаб хоҳишига хуй олибдур. Бас шаҳват ва ғазаб хоҳиши бу дунёда қолгусидурким, ул жиҳатдин бу оламга сифлий (тубан) оламга мутаважжих бўлуб, ногирон бўлусидур. Бас, ночор дил нигунсор бўлур. Бу маънидин ҳазрати Ҳақ-субхонаҳу ва таоло хабар берибдурки:

«Ва лав тара изил мужримуна нафъису руъсиҳим инда роббихим», (яъни, мужрим-ғуноҳдорлар Аллоҳ ҳузурига ноқис ва тубан эканлигини кўрмадингми?) Бас, бу навъ дил шайтин билра Сижжин отлиг дузаҳда яқсону харосон бўлусидур.

ДИЛ ОЛАМИ АЖОЙИБЛАРИНИНГ НИҲОЯТИ ЙЎҚДУР

Ва дил шарофати ул жиҳатдиндурки, ҳамма мавжудотдин ажибдорки. Қупчилик ҳақ дилнинг ҳақиқатини гоғилдурлар. Бас, дилнинг шарофати икки ваҳддин: бири илм жиҳатидин, яна бири қудрат сабабидиндур.

Аммо дилнинг шарофати илм жиҳатидин икки табақадур. Бири улки, ҳамма ҳақ ани билурлар. Яна бир табақаси яшириндурки, ҳар киши билмас. Бу табақа азизроқдур. Ушбдурки, дилда андоғ қуввате бордурким, ҳамма илмини ва ҳамма хунларини билур. Ва ҳамма китоблар маънисини фаҳм қилур. Чунонки: илми ханда-са ва илми ҳисоб ва илми тиб ва илми нуҷум ва илми шариаат ва илми касб. Дил қисматни қабул қилмас (яъни у вужудга етадиган зарарларни, улимни қабул қилмайди). Мунча илмлар анга ситар. Қатрада акс этганидай дилда ҳамма оламлар акс этади. Ва дил ҳар лаҳзада ўз фикри ҳаракати билра тахтус-сародин аълоий иллийнга ва машриқдин магрибга сайр қилур. Бовужуд улки, олами хоҳда побаржодур (барқарордур). Ва ҳамма нуҷум ва ситораларнинг андоза ва миқдорини билур. Балиқни ҳийла билра дарё қаъридин чиқарур. Ва қушни ҳаводин ерга келтирур. Шер ва филин, отни ва мундин ўзга ҳайвонот пурзурларини узига мусаххар қилур. Ва ҳар нимарсаки, олам ажойибларидиндур, ани илмини «хавоси панжгона» (беш сезги) йўли билра ҳосил айлар. Ва бундин ажиброқ бўким, дилнинг ичи тарафидин олами малакут сори равзанае (дарича) очилдур. Андоқким, дилнинг ташқари тарафидин олами маҳсусотта беш дарвоза қушода, яъни, очиқдур. Олам маҳсусоти деб олам жисмларини айтурлар. Олами малакути деб, руҳоний оламини айтурлар. Тўлароқ (қупроқ) олам ҳалқи жисмоний оламини билурлар. Бу аслида саҳл (енгил) ва беасдур. Ва (баъзилар)илмининг йўли (деб) беш сезгини билурлар. Бу илм ҳам мухтасардур.

Бас, дилнинг ичи тарафидин олами малакутда дарича очиқдур, демакка икки далил бордур. Бири туш кўрмақдурким, вақтики одам уйқута борса, сезгилар йўли боғланур. Ва вақтда дилнинг равзанаеи қушода булар, яъни дилдан ташқарига туйнуқ очилиб, олами малакутдин ва Лавҳул Махфуддин гайиб ишларни кўрмакка турар. То ончаким, келаси замонда воқеъ бўлуси

ишларга матлаъ бўлур. Баъзисини равшан мушоҳада қилур ва баъзиси таъбирга ҳожат тушар. Ва одамлар гумон қилурларким, илм ҳосил қилмоққа уйқудин бедорлик авлорқадур ва билмасларким, бедорликда гайбони билгани бўлмас, то тушда билгани бўлур.

Туш кўрмакнинг ҳақиқатини бу китобда тамом шарҳ қилмоқ мумкин эрмас. Аммо бу миқдор билгайсаним, дилининг мисоли ойнадур. Лавҳул Махфузнинг мисоли, яна бир ойнага ўхшарким, аниингда ҳамма мавжудотнинг сурати ёзилгандур. Бас, икки ойнани ру-бару қилса, бир ойнадаги сурат яна бир ойнага тушганга ўхшаш, Лавҳул Махфуздаги мавжудотнинг сурати ойнаи дилда жилвагар бўлгусидур.

Бу мартаба ул вақтда ҳосил бўлурким, ул дил ойнаси соф бўлур, махсусот шугулдин узини фориг айлаб, олами малакутийга муносабат пайдо қилса, бу вақтда малакут олами ажойибларидин мушоҳада айлар. Ва лекин, агарчандики, сезги ҳиссиётлар йўли уйқусидин масадулур (яъни тўсилгандур), аммо хаёл ўз жойида огоҳлик бирла турар. Бу ваҳждиндурки, инсон тушида кўрган нимарсани хаёл васити мисолининг пардасида кўрар, аммо равшан ва ошқора кўролмас. Вақтиги одам вафот этса, на хаёл қолур ва на ҳавос. Ҳамма нимарсаларни беҳижоб (пардасиз) кўргусидур. Чунончи, Ҳақ-таоло Каломи Мажидада хабар берур: «Фа кашафдо анко гитовака фа басарукал явма ҳадиун». «Қаттиг кунда тўсилган олами сизларга очиб кўрсатилди».

Бу оятнинг тафсири юқорида маълум бўлди эрса, бу хитоби шадиалу итбоб жавобида гуноҳкорлар айтуларким: «Роббано абсирно ва самийно фарҷитно наъмал солиҳан». Тафсири улки: «Парвардигор, бизларни ибрат кузи билан кўрадиган қилгил ва жон қўлоги билан эшитиб, яхши амали солиҳ қиладиганлардан қилгин», деб Аллоҳ-таолога илтижо қиладилар. Яна айтадиларки, қиёмат кунининг кўрқунчини кўрдик, сур садосини эшитдик, сен бизларни қайта фониий дунёга юборгил, токи бизлар яхши амалларни қилгаймиз».

Дилининг раванзанаи (даричаси) малакут олами сорига қушода эрканига иккинчи далил улки, ҳеч киши уйқудрим, ажойиб, камеъ фаросат ва ажиб маслаҳатлар илҳами тариқаси бирла кўнглига тушмагил. Бас, бу навъ илҳом ҳавос-сезги йўли бирла эрмастур, балки олами гайбидин раванзанаи дилга етган партав нурдур. Яъни нури илоҳийдур.

Бас, бу далил бирла билгилки, дил бу оламдин эрмас, балки олами малакутдиндур. Ва ҳавосеким (сезиларким), бу олам илмини қасб қилмоқ учун яратибдур, ночор дилга малакут олами мутлоаасини қилмоққа парда-ҳижоб бўлур. То ҳавосдин фориг бўлмагунча малакут оламига йўл топмас.

ДИЛИНИНГ ОЛАМИ МАЛАКУТИЙГА ОЧИЛГАН ДАРИЧАСИ БАЁНИДА

Гумон қилмагилки, дил даричаси то уйқуламгунча ва ғ вафот этмагунча қушода бўлмас (деб). Мундоғ эрмасдур. Балки бедорликда ҳам кишиким узиға ривзатин лозим тутса ва дилин ғазаб ва шахватдай ахлоқи нописандаалардин ҳалос айлаб ва хилват ихтиёр қилиб, зоҳирий оламдин назарин йитиб, ҳавос йўлини масдуд, яъни чеклаб қўйса, дилин олами малакутийга муносабат пайдо қилдириб, мудом Аллоҳ-таоло зикрини кўнгли ва тили бирла айтиб ва тилини ҳаракатдин тўхтатиб, ўзиндин, балки ҳамма оламдин беҳабар бўлур. Ҳақ-субҳона-ху таолодин ўзагдин умид ўзса, вақтиги бу тариқада бўлса, агарчандики, бедор бўлса ҳам раванзанаи дил қушода бўлиб (яъни очилиб), ўзгалар уйқуда кўрганини бу бедорликда кўргусидур. Арвоҳи таййиба (яхши руҳлар) ва малонкал муқаррабалар (Аллоҳга яқин фаришталар) яхши суратлар бирла кўринурлар. Ва инсон ўзша пайт пайгамбарларни кўрар, улардин фойда ва мададлар толар. Осмон замин фаришталари намён бўлурлар. Кишиким, раванзанаи дил очилибдур, улут ишларни мушоҳада қилур. Ҳад вафсидин ташқаридур.

Бу маъиндин ҳазрати Расули Акрам саллаллоҳу алайҳи вассалам хабар берибдурларким: «Руйит лил арзу фа раайту машриқаҳо ва мағорибаҳо», яъни: «Заминни, машриқ ва мағриб ерларини яъни, ҳамма рўйи заминни (кўрдим)».

Ҳақ-таолонинг каломи ҳам бу маънига далолат қилурким, «ва ка-золика нури Иброҳима малакут ас-самовоти вал арза». Оятнинг тафсири улки, кўрсатқуд нусха Иброҳим алайҳис-саломга осмон ва замин фаришталарини. Биалки, ҳамма улуми анбиё алайҳумус саломга ҳавос (сезгилар) ва таълим йўли бирла эмас, илҳом ила бериладур. Ва бу мартаба, бу даражадаур мавкуфаур (тўсиқ-дур) ривзат ва мушоҳадага. Чунончи, Ҳақ-таолу хабар берур: «Вазкир исма раббика ва табаттал алайҳи табтилан».

Бул оятнинг тафсири юқорида зикр қилдини. Яна бир ерда хабар берибдурким: «Роббул Машриқи вал Мағриби ло илоҳа ила ҳува фаттахизху вақилан». Вақтиги, Ҳақ-субҳонаху ва таолонинг узини вақил қилдинг, ҳамма нарсадин фориг бўлгил ва ҳалқага аралашмагил.

«Васбир ала мо якулна вахжурҳум ҳажран жамилан». Аввалги оятнинг тафсири: Ҳақ-субҳонаху ва таоло машриқ ва мағрибининг парвардигоридур. Ҳеч худо йўқ сазовори парастииш, яъни топинадиган, қафат ул худонинг ўзга. Бас, тутқил ул худони ўзингга вақил (мададкор).

Иккинчи оятнинг тафсири улки, сабр қилгил, эй Мухаммад (саллаллоҳу алайҳи вассалам), таъна ва маломат қилгучиларнинг маломат сузарига. Ва жудо бўлгил ул тоифадин, жудо бўлмоқчиқ гўзал ҳижратидур.

Бу мазкур бўлган далилар ҳамма ривзат ва муҳадданинг таъйимидир.

Токи дил ҳалқининг адовати ва дунёнинг хоҳиши ва махсусот, яъни кўриниб турган нарсалар шугулдин пок ва соф бўлгилким, сўфиилар сулуки, анбиёлар роҳи ва суннатлари ушбўдур. Аммо ўқимок ва ўрганмоқ бирла илм ҳосил қилмоққ уламолар йўлидир. Ва лекин анбиё ва авлиёлар илмлари ниҳоят улут ва шарофатлик илмдир, кишидин таълим олмаи, Ҳақ-субҳонаху ва таоло даргоҳидин илҳом тариқаси бирла диллари ойнаи жаҳон камолларига етишибдур, бу илмга (тасаввуф, валийликка) нисбат қилмоқ бirlадуру. Ул илм мухтасардур эрса, раванзанаи дилининг қушодалиги тажриба йўли бирла маълумдур. Ва ақсар ҳалқ далили ақд бирла ҳам билибдурлар. Агар сента бу илоҳий илмларнинг завқи маълум бўлмаса ҳам, имон келтиргил ва тасдиқ дурмен, бундин ўзга эрмасдурмен, қафат менга ваҳий юборилибдур.

Ва лекин ул кишиким, анга раванзанаи дил қушода бўлур, жумлаи ҳалқни ислоҳга ва ҳалқни имонга даъват қилмоққа фармон бўлса, ул кишини пайгамбар дерлар. Ва аниинг ҳалқга таълим берган йўлини шарият ва аниинг содир бўлган ҳориқи одатни муъжиза аталар.

Ва ул кишиким, анга раванзанаи дили очилиб, ҳалқни имонга даъват қилмоққа фармон бўлмаса, ул кишини валий дерлар. Аниингдин воъке бўлган, одатдан ташқари бўлган амалларга каромат дерлар.

Ҳар кишики, раванзанаи дили қушода бўлмоғи бирла вожиб эмасдурким, имонга даъват қилгил. Имонга даъват қилмоққ учун нубувват шартдурким, валийда бу шарт мавжуд эрмас. Зероки ҳазрати пайгамбар (С.А.В.)дин кейин пайгамбар келмас.

Ва ҳар киши ҳазрати расули ақрамдин (С.А.В.) кейин даъвоий нубувват қилса кофирдур. Бас, бўлгилким, авлиёлар кароматига тасдиқингни дуруст қилгайсен.

Бас, валоятнинг валийликнинг аввалии шарти ривзатдур. Бу ишда ихтиёрга ҳам йўл бордур. Ҳар киши ториг, яъни дон сочгани бирла уролмас, ва ўргон бирла мақсад ҳусулдин (ҳосилларини) қўлга келтура олмас.

Ва лекин ҳар ишким, азизроқ ва шарифроқдур, ани топкининг шартлари душвор ва мушкулроқдур. Бас, валийлик мартабаси одам аҳволининг қамоли шарофатидур. Бу мартабани талаб қилмоқ бериёзат ва пири комилсиз қўлга келмас. Вақтиги, бу икки шарт мавжуд бўлса, то тавфиқи бори бермагунча ва Ҳақ-субҳонаху ва таоло азалда бу саодатни ул кишига ҳукм қилмаган бўлса, муродиға етмас. Балки илми зоҳирда пешвоинг даражасини топкиоқ ва бундин ўзга афъоли ихтиёрийларининг ҳаммаси азал ҳукмига мавкуф, яъни Аллоҳ амрига боғлиқдур.

АДОЛАТ КАЛИДИ-ЛА ГУЛЗОРГА...

(ХОЖАНИНГ ДИН ВА ТАСАВВУФГА МУНОСАБАТИ)

Ўзбек халқининг етук мутафакри шоирларидан бири бўлган Саййид Пошшохожа бинни Абдулваҳҳобхожа бизгача кўпроқ Хожа тахаллуסי орқали етиб келган бўлиб, 1480 йилда Нисо шаҳрида таваллуд топган. У дастлаб отаси қўлида, сўнгра Нисо ва Мара мадрасаларида муфассал таълим олган.

Хожа ўз ижтимоий фаолиятини теурийзодалардан Нисо вилояти ҳукмдори Кепак Мирзо хукматиди 1496 йили садрлик (ер ўлчови) лавозими билан бошлаган. Нисо вилояти шайбонийлар қўлига ўтгач, у дастлаб Самарқанд, кейинчалик Балх ва Бухоро шаҳарларида яшаб, шу вилоятлар ҳукмдорлари хизматида садрлик, шайхулисломлик каби мартабаларида фаолият кўрсатган. У ўзининг масъул юмушларини иқтидор ва адолат билан бажаради. У умрининг сўнгги йилларини Бухоро шаҳрида ижод билан ўтказди. Хожа 1547 йили Бухорода вафот этади ва Баҳоуддин Нақшбанд мақбараси ёнида дафн қилинади.

Хожанинг бизгача «Мифтоҳул-адл» (1508-1510) ва «Гулзор» (1538) номили фалсафий-ахлоқий, «Мақсадул-аъвор» (1514-1520) номили ахлоқий-дидактик асарлари ҳамда бир неча газаллари етиб келган. Нисорийнинг «Музаққирӣ ахбоб» («Дўстлар ёдномаси») тазкирасида келтирилишича, Хожа «Лайли ва Мажнун» номили достон» ҳам ёзган, ammo бу асар ҳалигача топилгани йўқ. Бу шундан далолат берадики, Хожа буюк мутафакир-устоз Алишер Навоийга эргашиб «Хамса» яратиш орзусида бўлган бўлиши мумкин. Мазкур тазкирада ёзилишича, Хожа ўз даврининг етук шоирлари ва султонлари бўлмиш Бобур ва Убайдуллаҳон ҳамда буюк аллома Маҳдуми Аъзам Косоний томонларидан ҳам етук шоир ва давлат арбоби сифатида эътироф этилган ва юксак қадрланган.

Боязид Бастомий, Мансур Халодж, Айнулқуззот Ҳамадоний, Имодинид Насимий, Машраб каби тасаввуфнинг сўл оқими намояндалари ўзларининг таълимоти учун ҳукмрон ислом мафкура-си қурбони бўлсалар-да, Ғаззодий, Ясавий, Нақшбанд, Жомий, Навоий, Бедил каби мутасаввифлар ислом ва тасаввуф таълимоти гоиларини бир-бирига яқинлаштиришга, умумлаштиришга ҳаракат қиладилар. Натижада XV-XVI

асрларга келиб Урта Осиё ҳудудида бу икки таълимот деярли аралашиб кетди ва ислом ақидалари қўринишида илгор тариқатга мансуб сўфийлар эзилган табақаларнинг ҳақ-хуқуқларини ҳимоя қилишга интилиб, ҳукмдор ююри табақа вакиллариини меҳнаткаш аҳлига жабр қилмасликка, бемаъни низо ва қонли урушлар билан ўлакани вайрон этмасликка қақридилар, халққа қилган зулмлари учун охиратда абодий дўзах ўтида қоврилиб ётасизлар, деб ғолимларни огоҳлантирдилар.

Худди шу каби диний-тасаввуфий фикрлар Хожа қарашларида ҳам ўз аксини топган.

Навоий ижодиётида Ишқ-Гузалик, Рух, Ахлоқ, Дин, Фалсафа, Эрк, Абодият каби тушунчаларни қақраб олгандир, деб ёзда Иброҳим Ҳаққулов. Мутафакир Хожа ҳам «Мақсадул-аъвор»да ишқ ҳақида фикр юритиб, Навоий тушунчаларига яқин боради:

*Эй равиши ишқда собитқадам,
Ишқсиз урма бу жаҳон ичра*

*дам.
Ишқ ҳақиқатдир, онинг бирла
бўл,
Бошлагил онинг сидқи ила йўл.
Ишқи шариятга бериб интизом,
Тутти тариқат равишида мақом,
Нури басар, дидаи жон ишқдур,
Ҳосили тан, руҳи равон*

ишқдур.

Шундан билса бўладики, кимки ишқни ихтиёр этса, у бунда собитқадам бўлиб, бирор он ишқини тарк этмаслиги керак, чунки ишқ ҳақиқат, яъни ҳақиқатга етаклаувчи илмдир, шу сабабли унга ҳар дам сидқидиллик билан ёндошмоқ лозим. Фақат Ҳақ ишқида ёнган кишигина, унинг бутун ғамолларини қалб билан эгаллаш жараёнида тариқат мақомига йўл топиши мумкин. Мутафакирлар фикрича, ишқ инсонни ёрқин нурга етакловчи, жонга роҳат бағишловчи, танда руҳи равон ҳосил қиловчи юксак инсоний тушунчадир.

Ишқ ҳақида Хожа ёзади:

*Ишқки Лайли юзида қилид ноз,
Тукти онинг оддида Мажнун*

ниёз.

Хожа қарашидидаги Лайли юзида ноз қилган ишқ нима? Мутафакир таълиқида нима учун Мажнун унинг васлига эҳтиёж

сезади? Бу ҳақда олимлар Н. Комилов ва Б. Эралиевларнинг фикрини келтириш уринилдир. Тадиқотчилар фикрича, «Қайс Лайлига уйланганда ҳам у бари бир Мажнунлигича қолади, зеро унинг мақсади уйланиш эмас, балки Лайли воситасида илоҳий ишқ камолотини касб этишдир. Мажнун замон ва макондан ташқари бир тимсол, у қўлдорлик давридами, феодализмдами — қайси даврда бўлмасин яшаши мумкин, у интиҳосиз, самовий ишқ рамзи».

Демак, Хожа таълиқидаги Мажнун ахтарган Лайли шунчаки дунёвий маъшуқа ёки ҳаётий зарурят эмас, балки ўзига ҳам дунёвий, ҳам илоҳий маъшуқа ҳолатларини сингдира олган, руҳи мутлақ жамолига етгучи (мажозий) илоҳий ишқ тимсолидир.

Мутафакир фикрича, ишқ фалакда овоз чиқариб, денгизга ҳам шовқин ва мавжга то этади, яъни фалак ва денгизнинг бутун гузаллиги ишқ орқали намоён бўлади. Ишқ ломаконда энг тоза гул каби жилава қилиб, ошиғи қўлига май тула жом тутайди, уни ўз нафъасидан баҳраманд бўлишга чорлайди.

Хожа тасаввуфнинг нақшбандия таълимоти таъсири остида бўлгани учун ҳар қандай ўзини илоҳга бағишлаган, тариқатни ўзига сулуқ йўли қилиб олган солиқ кишига маънавий устоз, яъни пиру муршид керак деб билади:

Кимки қилур сидқ ила тадбири *ишқ,
Керак ўшал дамда анга пири* *ишқ.*

Мутафакирлар Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий, Заҳридин Бобур ва Убайдий ҳазрат Маҳдуми Аъзам Хожакон Косонийни ўзларига пири муршид санаб қўл берганлар. Ҳасанхожа Нисорийнинг «Музаққирӣ ахбоб» тазкирасида хабар беришича, Пошшохожа авлоди Хожакон силсиласига мансуб бўлиб, барча ўтган ота-боболари маънавий устоз сифатида ўз фарзандларига ботиний тарбия берган. Жумладан, Абдулваҳҳобхожа ўз отаси Сулаймонхожадан ҳар соҳада илм эгаллаган бўлса-да, кўнглига яна талаб (илм) истаги келганида шариф оталари у кишини сайдалар сараси, дин, тақво покбози Амир Бухдошободий ҳузурларига ино-

бат учун олиб борганида, у киши: «Сизнинг саховати бузудингиз бор жойда фақирнинг фарзандингизни тарбиялашга ҳади сизга», — деган. Бунга Хожа Сулаймон: «Пичоқ ўз дастасини кесолмайди, инобат берсангиз», — деб жавоб берган.

Шундан сўнг Мир Абдулло рози бўлиб ва турк машойихлари одатига кўра, Хожа Сулаймон ҳам ўз фарзандлари бўлиш Абдулвахҳобхожа қокилга қайчи урагани ва биргаликда тарбия қиладиган бўлган. Ўз навбатида бу улуг икки сиймодан ботиний тарбия олиб, етуқлик даражасига мушарраф бўлган Абдулвахҳобхожа нажиб фазилат ва хислатларга эга бўлиб, мурид ва издошлари жуда кўп бўлган. Албатта, Пошшохожа ҳам шариф оталарининг ботиний тарбиясидан беназир бўлмади, ўзида қўллаб соҳаларда илм мужассам этиб, пири муршид даражасига кўтарила олган ва ҳақиқий ишқ дардини англаб етган.

«Навоий ишқ номи билан инсонни улугловчи илохий силрлани тадқиқ этади, буюк мутафаккир тасвиридаги ҳақиқий ишқ кечинмалари Инсон ва Худо орасидаги руҳий яқинлик, бирлик туғиларини ифодалайди», — дейди Ҳ. Ҳаққул.

*Меңга агар десангиз: жон билан
жаҳондин кеч,
Кечай валеқ муни демангизки,
ондин кеч.*

Буюк мутафаккир ҳар доим жону жаҳондин, яъни бу дунё ва унинг неъматларидан кечиншга ўзини тайёр қилиб боради, бироқ шу жараён унинг асл моҳияти сари, яъни жонон (Илоҳ) васига етмоқ учун бўлган ҳаракатларини, ҳолатларини тўхтата олмайди, у бундан кеча олмайди.

Мутафаккир ўз яратувчиси ишқини дунёдаги ҳамма борлиқдан устун қўяди, чунки унинг орзуси шу ишқ дардида ёниб ўтиш. Навоий тушунчасидаги Илоҳ ҳақидаги фалсафий қараш Хожа шейриятида ҳам тажассум этган:

*Хожаи бечорага, эй корсоз,
Баңдалининг шавқида бергил*

ниёз.

*Мол ила фарзандга баңд этмагил,
Меҳрини буйнимга камаңд этмагил.*

*Соғил онинг кунглига
меҳрининг бот,
Боргил ўшал меҳр ила анга*

нажот.

*Меҳринг ила кунглинг масрур қил.
Жон қўзин ул меҳр ила пуғнур қил.*

Фақат Аллоҳ меҳрини инсонни нафс исканжасидан қутқарувчи, уни поклик ва маънавий юксаликка бошловчи нажот бўлиб, қомил инсон шу меҳрдан баҳра олиш иқомига эга бўлсагина унинг кўнгли масрур ва қалби меҳр зиёсидан нурга тўлади. Исомнинг мафқуравий таълимоти ва гоълари устивор бўлган Урта асрларда дин аҳлининг жамаият маънавий ҳаётида тутган ўрни жуда кучли бўлиб, улар ижтимоий, ахлоқий-таълимий, диний-тасаввуфий масалаларда ҳалққа бош-қош эдилар.

Мутафаккир дунёқарашича, қимки эл қўзида зоҳидлик қилиб, кишиларга ислом дини ўғитилардан таълим-тарбия бериб, қундузи тақво билан машғул бўлган ҳолда, кечалари уйга беркиниб ҳаром еса, эл қўзини қалғитиб нафс йўлида имонидан кечиб, шайтон измига қириб, ҳийланайранг билан макр қилса, ҳар қанча зикр билан элни ўзига мурид қилмасин, у сирри ҳақиқатдан, худо меҳридан умидини узмоғи керак. Узини ва ўзгаларни алдаган, ўзи қалғиб, бошқаларни қалғитган иймонсиз қимсаларни худо суймайди, улар Руҳи Барҳақ олдида жазога мустаҳқиқдирлар. Пайгамбаримиз Муҳаммад алайҳис-салом бу тўғрида шундай ҳадис қолдирганлар: «Одамларни қалғитиб, ноҳақ йўлга бошлаган имомлар дажвол қийматга ақин чиқиб, одамларни йўлдан адаштирадиган бир Иблисдан ҳам хавфлидирлар».

XVI аср тасаввуфнинг нақшбандия тариқати йирик намоёндаларидан бири сифатида дунёвий, диний ва сўфийлик илмларини чуқур ўзлаштирган Хожа тўғриси, софдил, ботиний тоза, қалби пок, сўзи билан дили бир, эътиқодли, диёнатли, иймони бутун, ҳақ йўлида жонини фидо қилувчи, пири қомил, шариат ва тариқат босқичларини идрок этиб, ўз турмуш тарзини сулуқ йўлига айлантирган кишиларнингина сўфий деб ҳисоблаган.

*Сўфи эсанг ботинингни соф қил,
Кунглинг уйин қобили авсоф қил.
Сўфийи сафий булу пок эътиқод,
Шод тут ўзининг бу тавр ила, шод
Сўфи иши тангритга лойиқ керак,
Тил била ҳам кунгли мувофиқ*

керак.

*Соф керак сўфийи софий сўзи,
Балки керак соф сўзи ҳам ўзи.*

Хожанинг сўфийлик тариқати ҳақидаги, фикрларидан шундай хулоса чиқариш мумкинки, тасавуф ҳам, шариат каби инсонларни ҳаром, ифлос нарсалардан ҳазар қилишга, ўзгалар ҳақидан қўрқинишга, мискиналарнинг кўнглини овлаб, иймон, эътиқод би-

лан фақат ўз пешона тери эвазига топишган лўқма орқали тирикчилик қилишга ўргатадиган, пок юракли, кўнглида яхши сифат ва ҳалққа эга, сўфийлик эътиқоди билан шодланарган, дил ва тил бирлигини мувофиқлаштирган, сўзи ва қалби пок кишиларни тарбиялайдиган диний-тасаввуфий ҳам ахлоқий таълимот эканлигини эътироф этади.

Мутафаккир шоир Хожа яшаган XVI асрда ҳам Мовароуннаҳрда дарвишлик маслаги кенг тарқалган эди. Бунга бир томондан ислом дини мафқурасининг мўкин устуниги сабаб бўлса, иккинчи томондан, ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан ҳам давр руҳи бунга мос шароитлар туғдирган эди. Чунки Урта Осиёнинг кўп жойларидаги нотинчлик, ўзаро урушлар, тўс-тўполонларнинг бўлиб туриши, халққа ўтказиладиган зулм ва зуравонликлар, унинг баъзи табақаларини чор-ночор аҳолига солиб қўйган эди. Бундай кишилар давр ситамларида қочиб, ўзларига узулт ахтардилар ва дарвишлик йўли уларнинг руҳиятига мос келди.

Дарвишларни ихтиёр этганлар учун эса очлик ва тўқлик, борлиқ ва йўқлик, кеча ва қундуз, шўхлик ва гадолик чегара билмас эди. Бундай руҳият нафақат бечораҳол кишилар орасида, балки баъзи шўху беклар қайфиятида ҳам ўз аксини топади.

Чунки Илоҳга етиш йўлини танлаганлар фақат давр ижтимоий-иқтисодий қийинчилигига йўлиққан кишилар эмас эди.

Хожанинг «Гулзур» номли ахлоқий-фалсафий асарида келтирилган «Искандар Зулқарнайн ва дарвиш шаҳзода» ҳақидаги ҳикояти мутафаккирнинг дарвишлик маслагига бўлган муносабати моҳиятини аниқлашда муҳим манаба саналади.

Ҳикоятда нақл қилинишича, Шох Искандар бир вилоятга бориб, олдида вилоят ҳокими олиб келишларини ва у ҳокимини тарбия қилишини айтади. Аммо унга вилоят подшоҳи дарвишликни ихтиёр этиб, қабристонни ўзига макон тўтиб ётганлигини айтадилар. Искандар дарвишни ҳузурига чорлади, у эса Искандарга шундай деди:

*Маңда йўқдур подшоҳлик орзуси
даҳр аро,*

*Ондин утиб ҳақ билан
машғулан ҳар субҳи шом,*

*Тарк этибман мосувини, тангри
биладур ишим,*

*Зикр бирла ман ҳамиша. Фикр
бирламан мудом,*

*Халқи оламнинг келур ери чу
ғристон эрур,*

*Оннинг учун кунжи ғристонни
айлабман макон.*

Уни Искандарнинг қошига мажбуран олиб келганларда, дарвиш шоҳ олдига икки ўлиқнинг сунгакларини қўйди ва ундан бу сунгакларнинг қай бири подшоҳ ва қай бири гадоиники эканлигини, уларнинг фарқлари нимада эканлигини сўради.

Аалхусус, Искандар чиринган сунгакларга тикилганча қолди. Дарвиш деди: Улгандан сунг подшоҳ билра гадоиниқ фарқи йўқ эмиш. Бас, подшоҳлик на мурад турур!»

Хожанинг талқинича, Искандар бу сўзларни эшитиб, уни доно ва ақлли киши билиб: «Мамлакатни ол, сени ўзим тарбият этайин» — деди. Дарвиш подшоҳлик қилиш учун Искандардан уч нарс талаб қилади. «Аввал бир тириклик бертилким, онинг сунгига ўлим бўлмасин ва яна бир, йигитлик бертилким, онинг сунгига қарилк бўлмасин. Ва яна бир ганийлик бертилк, онинг сунгига ғам бўлмасин.» Шоҳ Искандар бу нарсаларни бера олмаслигини, буларни фақат Ҳақ таолодан тилаш кераклигини айтди.

Шунда дарвиш: «Чин Ҳақ таоло берур бўлса, сен на деб орага кирарсан? Мани Ҳақ таоло бирла қўйиб, сен орадан чиқил!» — деди. Искандар бунга жавоб топмади.

Бизнинг тушунчамизча, Хожа бу воқеани келтириш орқали ўзининг дин ва тасаввуфга оид фикрларини ифода этиб, буни дарвиш шахзода тимсолида беришга ҳаракат қилади.

Хожа барча кишиларнинг ирқи, миллати, жинси, маслағи, ёши, жамиятда эгаллаб турган мавқеи, мартабаси, ижтимоий келиб чиқишидан қатъи назар Аллоҳ олдида тенгчилигини таъкидлайди. Бундан шу фикр келиб чиқадики, инсонлар бу дунёнинг зоҳирий, яъни ташқи неъматларига маҳлиё бўлиб, нафс исканжасида ишқ йўлидан адашиб, кибор, худбинлик, ўзгалар устидан ҳукмронлик қилиш каби нафсоний ҳоллардан лаззатланиш қайфиятига берилмай, балки ботиний дунё ташвишлари ҳақида ҳам ўйлаши керак. Хожа боқийликда шоҳ ва гадо тенглиги ҳақида маснавий келтиради:

*Кишиким ажал бахрина будди
гарқ,
Шоҳ ила гадога йўқ ул дамба
фарқ,
Қачонким егушти худодан қазо,
Тенг эрур бу дамба шоҳу гадо.*

Хожа келтирган ҳикоятдаги дарвиш шахзода қабристон ичидан мақом тутиб, Ҳақ таолога мудом зикр тутиш билан ўз-ўзини таҳлилдан ўтказиб, бу мақомда ўзини аямасдан ёмон ҳислат ва

нуқсонларини кўнглидан ҳайдар ва уларни маълумат тилида фош қилиш истағида ёнар, қалбини поклаш билан бирга, яхши фазилатларни ўзида мукассамлаштириб, уларни пинҳон сақлар эди. Бу унинг руҳи барҳақ висолига восил бўлишдаги тариқат йўли бўлиб, дарвиш бу жараёнда учраган барча қийинчилик, азоб-укубатларни ўзига қўрсатилган иноят деб қабул қилади. У чуқур мушоҳада қўриб аста-секин ўзидан кечиб, ўзлигини англаб, маънавий камолот сари қалбини поклаб боради.

Хожа бир қатор ҳикоятларида кишиларни нафс балосига берилиб, Илоҳни эсдан чиқармасликка, Яратганга шуқур қилиб ўзлиги билан қолишга даъват этади, чунки нафс балоси ёвуз иллатларни келтириб чиқаради, инсон ўз қарашларидан, орзу-умидларидан, иймон-эътиқодидан қандай чагилганилиги, ўзи учун муқаддас бўлган ишончларидан қандай воз кечганилигини сезмай қолади. Шундай ҳодисаларга йўл бермаслик учун инсон ўз яратувчисини унутмаслиги, Илоҳ ҳам ўз бандасини ҳеч қачон бенаҳаб ташлаб қўймаслигини айтиб, бунга назир ҳикоят келтиради.

«Мусо пайғамбар ўлими олдида ўғлон ушқонки Аллоҳга топширди ва улардан хабардор бўлиб туришни тайинлади. Шунда Ҳақ таоло Мусога шундай қудрат қўрсатди. Унинг аъмоли билан Мусо дарё ёқасига бориб, асосин дарёга ўрди. Дарё икки пора бўлди. Дарёнинг тағида бир тош пайдо бўлди. Асони тошга ўрди.

Эрса Аллоҳ таолонинг қудрати билра тош икки пора бўлди... Анинг ичинда бир қурт пайдо бўлди. Ул қуртнинг оғзида бир қук япроқ бор эди. Ул япроқни ер эрди. Мусога ваҳий келдиким: «Эй Мусо, мен дарёнинг тубида қуртга ризқ еткура турурман. Сенинг ўғлон ушқонгким, ер юзидан турурлар, аларга ризқ еткурмагумму турур? Мусо бу ҳолни кўруб таажжублар қилди.

Хожанинг фикрича, Аллоҳ ишқига тушган, уни таниган киши фақат дарвишлик сулуқига кириб, дунёвий ишлардан ўзини олиб қочиши, кеча-кундуз зуҳд билан машғул бўлиб, барча неъматлардан кечиб, ёлғизлик иҳтиёр этиши керак. Илоҳга яқинлашишнинг, яъни тариқатнинг яна шундай йўллари мавжудки, киши қалбини Илоҳга бағишлаши билан бирга дунёдаги ёмон, шариатга хилоф, инсонни хўрлайдиган, бемаъни ишларни ақл қузи билан аниқлаб, уларга қарши туриши, мискинларнинг мушқулини осон қилиб, уларнинг қалбига йўл топа олиб, бундан шодланганлар ҳам тариқатни ўзига

сулуқ қилганлар қаторида бўлиши мумкин.

Мутафаккирнинг бундай фикрлари улуг салафлари Ғаззолий, Жомий, Навоий фикрларига ҳамоҳанг бўлиб, дин ва тасаввуф ақидаларини янада жиҳслаштириш йўлидаги чуқур тафаккурли тушунчадир.

Улут мутасаввиф ва мутафаккир Хожанинг дин ва тасаввуфга бўлган муносабати унинг қарашларида ўз аксини топган бўлиб, қўриб ўтилганидек улар инсонни ахлоқий ва маънавий комиликка бошловчи ва ундовчи фалсафий таълимотлардир.

Халқимиз ўз мустақиллигини тиклаб, унинг барқарорлиги учун кураш олиб бораётган бир пайтда миллий ва мустақиллик мафкурасини яратиб, ўтмиш халқ оммаси орасида кенг тарқалган маънавий анъаналарни тиклаш ҳам муҳим, долзарб ишдир. Бу борада халқимиз маънавиятда қадимдан улкан ўрин тутган дин ва тасаввуф борасидаги ахлоқий тушунчалар катта аҳамият касб этади. Негаки, дин ва тасаввуф одамларни ҳаммаша инсоф, диёнат, иймон, виждон, ҳалол ва пок ҳаёт кечиришга қақириб, ичкиликбозлик, напавандлик, маишатпарастлик ҳамда зуравонлик, қон тукиш каби гуноҳ ишларни қоралаган. Шу билан бирга дин ва тасаввуф одамларни ўзаро дўстлик, ҳамкорликка, илм-фанини кунт билан эгаллашга қақиради.

Сирожибдин ҒОЗИЕВ,
А. Қодирий номли Жиззах
давлат педагогика
институту сиёсатшунослик
кафедраси ўқитувчиси.

Раҳматулла ИНОГОМОВ,

филология фанлари номзоди

Ўзбек тилида нашр этилган «МАНАС» эпоси.

ЖАҲОН АДАБИЁТИНИНГ кўп йиллик тарихи, турли халқларнинг минг йилликлар оша замонамизгача етиб келган халқ оғзаки ижодида қаҳрамонлик эпослари муҳим урин тутади. Эпосларда муайян халқ тарихидаги олашумул воқеалар, халқ ҳаёти, қисмати, дунёнинг аҳолини тубдан ўзгартириб юборадиган мисли кўрилмаган ҳодисалар тасвирланади. Бундай воқеалар дейилганда давр қиёфасини тамомла янгилаб, халқ тақдирини бутунлай бошқа узанларга буриб юборадиган тарихий ўзгаришлар, озодлик ҳаракатлари, ҳаёт-мамот урушлари кўзда тутилади. Шунга ўхшаш воқеалар тасвирланган қаҳрамонлик эпослари одатда маълум маънода муайян халқ тарихининг кузгусига, ҳаётининг тарихий-бадий солномасига айланади.

Ҳиндларнинг «Маҳобҳорат», «Рамаяна», французларнинг «Роланд ҳақида қушиқ», карел-финларнинг «Калевала», германларнинг «Сид ҳақида қушиқ», русларнинг «Игорь жангномаси», грузинларнинг «Амираниани», армянларнинг «Сосунли Довуд», озарбайжонларнинг «Кўр угли», қозоқларнинг «Қубланди ботир», ўзбекларнинг «Алломиш», қорақалпоқларнинг «Қирқ қиз» асарлари ана шундай эпослардир.

Дунё адабиётининг мумтоз намуналари Гомернинг «Илиада», «Одис-

сея», Фирдавсийнинг «Шоҳнома», Дантенинг «Илоҳий комедия»си, Шота Руставелининг «Иулбарс терисини ёпинган паҳлавон», Низомий Ганжавийнинг «Панж ганж», Алишер Навоийнинг «Хамса» сингари шоҳ асарларини ҳам ўз қўлими, руҳи, мавзулари билан эпосларга қиёс қилиш мумкин. Яратилганига 1000 йил тулиши Қирғистон дёрида, дунёдаги кўпгина улкаларда кенг нишонланаётган қирғиз халқининг қаҳрамонлик эпоси «Манас» ана шундай машҳур асарлар ичида энг фахрли уринлардан бирини эгалайди. «Манас»да қирғиз халқининг ҳаёти, ўз озодлиги учун чет эл истилочиларига қарши олиб борган мардонавор кураши гоят кўламдор, ҳаққоний ва юксак маҳорат билан тасвирланган. Асарнинг яратилиши, мустақил эпос сифатида шаклланиши қирғизлар ҳаётидаги муҳим босқичга — мамлакатда феода муносабатлар авж олиб ўзининг юқори нуқтасига кўтарилга бошлаган паллага — бундан ўн асрлар илгариги даврларга тўғри келади.

Қирғиз халқининг қомуси дейишга аргизулик мазкур эпос «Манас», «Семетей», «Сейтек» сингари уч қисмдан иборат бўлиб, тахминан беш юз минг сатрни ўз ичига олган

гоят улкан шеърый асардир. Эпоснинг етакчи мазмунини қирғиз уруғ ва элатларини бирлаштириш, марказлаштирилган давлат учун кураш, ташқи ва ички душманларга қарши олиб борилган ҳаракат ва урушлар ташкил этади. Гарчи асарда уруш мавзуси кент урин тутса-да, инсонпарварлик, узаро меҳр-муҳаббатни қўйлаш эпоснинг асосий гоёсини ташкил этади. Бу жиҳатдан атоқли қирғиз адиби Чингиз Айтматовнинг асар ҳақидаги қуйидаги мулоҳазаси уринлидир: «Манас» эпоси юксак гуманизм билан сугорилган. Бундай қараганда, парадоксал туюлган бу мулоҳаза асослидир. Сабаби, эпос бошидан охиригача жангу жадаллар негизига қўрилган. Манаснинг бутун умри урушда ўтади. У севимли ёри Хоникейнинг қаршиликларига қарамай, ўз юртининг озодлиги учун курашиб, жангда ҳалок бўлади. Эпос ўзининг ана шундай фожиавий якунига қарамай, инсонинг ардоқлаш, меҳр-муҳаббатни улутлаш ва имонни мустаҳкам сақлашни ургатувчи жаҳондаги гениал асарлар қаторига киради».

Шу боисдан ҳам қирғиз халқ оғзаки ижодиётининг шоҳ асари бўлиши «Манас» қирғиз оқинларининг етуқлигини намоиш этадиган мактаб вазифасини ўтаган. Деярли барча дондгор қирғиз оқинлари «Ма-

нас»ни қандай ижро этишларига қараб эл орасида эътибор топганлар. Ҳозиргача «Манас»нинг йиғирмага яқин вариантлари ёзиб олинганлиги бунга яхши далил бўла олади.

«Манас» қирғиз халқи ҳаёти, тарихида рўй берган ранг-баранг воқеа-ҳодисалар, турли элатларнинг яшаш тарзи, бошқа халқлар билан узаро муносабатлари, халқнинг ўзига хос хусусиятлари билан таништиради. Шунингдек, эпосда халқ тирчиқлиги, иқтисодий, мафкура-си, қирғизлар заминнинг қайси жойларда яшаганига, асосан, чорвачилик билан машғул бўлган уруларнинг турмуши, кишиларнинг узаро муносабатлари, кийим-кечаклари, ҳовли-жойлари, уй-рузгор буюмлари, қуро-яроғлари, тўй ва азаларининг ўзига хос томонлари тўғрисидаги маълумотлар қойилмақом қилиб тасвирланган.

Эпоснинг асосини ташкил қилувчи биринчи қисмда халқнинг улуг қаҳрамони Манас, иккинчи қисмда унинг ўғли Семетей, учинчи қисмда эса Манаснинг набираси Сейтекиннинг ҳаёти ва кураши, ишқ-муҳаббат саргузаштлари ва қаҳрамонликлари ўта тасйирли бадий инъикосини топган. Асар сюжети

ҚИРГИЗ ТАРИХИНИНГ

гоят мураккаб, у узининг ичига катта даврни, куддан-кўп воқеа-ҳодисаларни, уч авлод ҳаёти ва курашини қамраб олади. Эпосдаги асосий қисм саналмиши «Манас»да Алокехоннинг киргиз элини чоққин қилиши, киргиз элининг Олатовдан сурлимиши, Манаснинг тугилиши, болиғи, унинг Довдур Ҷуравон, Ҷулайдов, Қобон аап, Алокехон Қунгирбойни енгитиши, Манас аскарининг Олатовга келиши, отасига ўп-калаб кетиб қолгани, Фаргона нодийсида бободоҳқон билан учрашиб деҳқончиликни ўргангани, турли ўлкалардан келган баҳодирлар Аджибой, Чумақ, Сирғақ, Амамбет каби баҳодирлар билан дўстлашуви, Хоникейга уйланиши, Амамбет ботирнинг Манаста келиб қушилиши, Хоникейнинг Манасни ўлимдан қутқариши сингари ўнаб воқеалар асарнинг асосини ташкил этади.

«Манас»да халқ ҳаётида рўй берган реал воқеалар тасвири устувор бўлса-да, бу воқеалар ўша давр кишиларининг тасавури ва тафаккури орқали гавдалантирилди, гоҳ афсонавий, гоҳ ишқий-саргузашт, гоҳ қаҳрамонлик, гоҳ диний рўҳдаги тасвир услубида ифодаланади. Асар қаҳрамонларининг ботирлиғи-ю, шижоати, келбати-ю моҳирлигини тасвирлашда эртаклар ва халқ достонларида кент куланиладиган муболага, кучли ўхшатишларга тез-тез мурожаат қилинади. Масалан, «ёвга қарши бораётган Манас олтиш қулоқли аждаҳодай, тир-

ган. Халқнинг ор-номуси, бахти учун курашган бу фидойи кишилар орасида эпоснинг бош қаҳрамони Манас алоҳида диққатга сазовордир. У эпосдаги барча воқеа-ҳодисалар марказида туради, асардаги ҳамма қаҳрамонларнинг хатти-ҳаракатлари бевосита Манас билан чамбарчас боғлиқ. Баайни Манас сиймосида халқнинг ҳар жиҳатдан ўрнак олишга арзигулик афсонавий қаҳрамони, саркарда, адолат ва олижаноблиқни ўзига байроқ қилиб олган хон, қомил ва вафодор инсон тинимсиз кўрсатилади.

Манас қорахитойларнинг Алокехон бошчилигидаги кўпмиллиқ қўшини томонидан талон-торож қилинган Олтойга бориб қолган Жақипнинг Чийирди деган хотинидан тутилган. Ота-она уни тарбиялашни қўйчовон Ушпирга топширишди. Тугилишидан оқ келажакда зур паҳлавон бўлиб етилишни сезила бошлаган Манас йил сайин эмас, ой, кун сайин угайиб кучга тула боради. Гудаклигидаёқ ўз тенгқўларни, ҳатто узидан каттароқ болалар орасида фаҳм-фаросати, ақл-идроки, айниқса ботирлиги билан ажралиб туради:

*Еш Манаснинг туулори,
Босган тоши тирқираб,
Чайла уйдаи чўққираб,
Ёв бошида чирқираб,
Озги катта очилиб,
Қон аралаш оқ кўпик,
Умровига сочилиб:
Майдонга чопар Аймонбўз,
Евини топар Аймонбўз.*

Ватанидан бадарга қилинган одамлар орасидан шундай паҳлавоннинг етилиши чиқаётганлиги Олтой киргизлари устидан ҳукмронлик қилаётган қалмоқларни ҳам, Таласни босиб олган қорахитойларни ҳам ташвишга солади. Душманлар уни болалигидаёқ йўқ қилиш пайига тушадилар. Аммо ёш паҳлавонларга йўлбошчи қилиб кутарилаган Манас душманлар устидан талаба қозонади. Дастлабки урушлар Манас довурак баҳодир, ишнинг қўзини билувчи саркарда бўлиб етишаётганлигини исботлади.

Халқ Манас сиймосида ўзининг бўлажак халоскорини қуриб, уни лашкарбоши ва хон қилиб кутаради:

«Бой, Оқболта, Жақип бошлиқ Олтойдаги киргиз уруғлари, қозоқ, мутуу бамаслаҳат ёш Манаста тизгин беришади, яъни уни оқ китизга солишиб, бутун йигилган оломонни етти айлантириб хон кутаришади. Манас аввал: мен ёшман, улутроқ бировни сайланг, деб туриб олади. Эл қуймаганидан кейин рози бўлади ва адолат юргизишга ваъда қилади. Жақип бўлса, Уразининг кук туғини кутаради ва тагин улакан тўй-томоша бошланиб кетади». Манас шу кундан эътиборан киргиз уруғларини бираштириб, Алокехон қўшинига қарши юришга ҳозирлик қўради. Паровардида, озодлик йўлидаги барча говлар, гафдор душ-

манларни енгиб, киргизлар ўз ерларига қайта ўрнашиб, озод турмуш кечира бошлайдилар. Манас, аввало, жангчи, паҳлавон, лашкарбошидир. У бекис куч-қувват, зур ирода эгаси, узининг қаққилига, имкониятларига қатъий ишонган, халқ учун жонини фидо қилишга тайёр инсон. Унинг эътиқодича, халқи учун бахшида этилган умр мангуликка, абадий шон-шарафга дахлдор. Халқ доҳийси сиймосидаги қаҳрамонлик сифатлари ундаги бошқа барча фазилатлардан устувор. Манас турли ҳолатларда — жанг майдонларидаги шижоати, ҳаёт-мамат урушлари олдидан ботирларига мурожаат қилаётган вақтдаги жанговар важохати, кундалик турмушдаги одмилиги ўта ҳаяжонли тасвир этилади. Оқинлар Манас сиймосини чизишда баҳодир, қўрқмас, қаҳрамон, довурак, улут, паҳлавон, маҳобатли, жаноб, подшо, султон, хон, йўлбарс, шер, бургут сингари ўнаб сифатлардан фойдаланадилар.

*Манас асти баҳодир,
Ҳайбатига боқ ҳозир:
Остки лаби шаллайиб,
Устки лаби ялайиб,
Шоп мўйлови сингирдай
Келбати курч темирай;
Бурни тоғнинг сиртидай,
Мурти чулнинг утдай,
Қўзи қуянинг бетидай,
Қаҳри кистаб қараса —
Қаҳрига ютиб кетгудай,
Миназига қарасанг, —
Аждаҳони ҳам тутгудай,
Туси қўрқинч, қўзи тик,
Ким бўлмасин, сўзи тик.*

Гарчи Манас афсонавий қаҳрамон, улут йўлбошчи, моҳир саркарда сифатида тасвирланса-да, у ўз халқининг оддий вақили ҳам. У ҳам бошқа одамлар каби айрим нуқсон ва хатолардан холи бўлмаган оддий инсон. Шу босндан гоҳида хатога йўл қўяди, бундан ўзи уқиниб юради, баъзан эса шароитга қараб иш тутмайди, одамларга метёридан ортиқча ишониб юборади. Зарур уринларда эҳтиёткорлик қилмайди, гоҳида ортиқча қўрсак қўрсатиб қўяди; бундай ҳолатларда кўз унгимизда афсонавий қаҳрамон эмас, инсонга хос қўсурлардан холи бўлмаган соддагина одам қиёфасига гавдаланади.

Эпоснинг кейинги қисмлари Семетей ва Сейтек ҳаёти, қаҳрамонлигини қуйлашга бағишланган. Қаҳрамонларнинг интим ҳаёти, ишқ-муҳаббат воқеалари, саргузаштлари тасвири кенгрок урин тутайди. Манас ишнинг давомчиси бўлган ботир ўғил ва набиранинг ёрқин образлари чизилди. Эпосда Амамбет образи ҳам муҳим урин тутайди. У ботирларда Манаста тенг қуйналади. Асли Хитой элида тутилган Амамбет тенгсиз қаҳрамонлигидан ташқари, бошқа ноёб истеъодларга ҳам эга. У ёшлигидан сехргакил илмини мукамал ўрганган, ҳоххона ҳавони бутунлай узғартириб юборади, истаёс ёмғир, қор ёғдиради,

СОЛНОМАСИ

ноқлари тарвайиб келаятган даҳшатли қора қушдай ёки одамнинг утаксини ёрадиган чипор қоллондай бўлиб қуринади. Қаҳри келганда Манаснинг қовоғидан қор ёғилади, чарақлаб турган кун тутилади. Кунгли очигида қаҳқаҳаси тоғларни ларзага келтиради». Ёки Манас, унинг йигитлари куч-қуввати, баҳодирлиги ҳам ўта муболагали тасвирланади. Гоҳида ёлғиз паҳлавоннинг ўзи сон-саноксиз душманларни енгиб, тилка-пора қилиб юборади. Манас ва унинг баҳодирларига санчас найза, отса ўқ ўтмайди. Уларнинг отлари зарур дақиқаларда қанот пайдо қилиб, булутлар устида гуё очинлардек парвоз қилишади, бамисоли одамлардек сўзлашади. Манас бошчилигидаги баҳодир довураклар ҳукмдорларнинг қосоналарида пойқоқчилик қилиб ётган олтиш қулоқли аждаҳодлар, баҳайбат йўлбарслар, каркидон, ургатилган йиртқич ҳайвонлар, одам сингари турли ақлга эга соқчи ҳайвонларни енгадилар.

Эпосдаги Манас, Хоникей, Сирғақ, Қушай, Семетей, Сейтек, Ойчурак, Қулчутар, Бақай, Амамбет сингари илжобий қаҳрамонлар тинимсизда киргиз халқининг энг яхши фазилатлари ўз тажассумини топ-

Эзни қиш, қишни Ёзга аялантиради,
вазят тақозо этса бутунлай бошқа
суратга кира олади.

Алмамбет мушумоналикни қабул қилиб, ўзи каби машҳур паҳлавон Кунғирвой билан келиша олмади, юрти Хитойни тарк этади. Ортидан қулаган Кунғирбой устидан ҳам сеҳр, ҳам кучи билан голиб келиб, аввалдан биродарлашган юрти қозоқ паҳлавони эр Кукҳанини қўрига келади. Алмамбет ёрдами билан Кукҳанини куч-қуввати, обрў-эътибори кун сайин ортиб бораётганидан ташвишга тушган душманлар улар орасига нифоқ солишади. Шундан кейин Алмамбет кўндан бери шўхратини эшитиб юргани — Манас хузурига келади. Манас унга зўр хурмат кўрсатади, онаси Чийринининг куксини эмизиб, ўзига ука қилиб олади, кейинроқ лашкарбошликни унга топиради. Алмамбет ҳарбий иш манфаатини ҳамма нарсадан баянд қўядиган, бу йўлда ўзини ҳам, ўзгаларни ҳам аямайди-ган қатъиятли лашкарбони. Метиндай характери, тўғри сўзати, самияти. Манас ишига беҳад садоқати барча қирғиз оқинлари томонидан доимо ҳаяжон билан қуйлаб келинади.

Асар қаҳрамонлари ичида Қушай, Бақай образлари алоҳида урин эгаллайдилар. Улар қирғиз халқи ақл-фаросати, донолигини ўзида мужас-самлаштирган нуруний сиймолар-дир. Кексабди қолган Қушай бутун билими ва тажрибасини, ботирилик сирларини ёшларга сидқидилдан ур-гатади. Мамакат тақдирни ҳал бўла-диган паллада эса ўтгайди қулиб қолган Манасга хонлигини ўз ихтиё-ри билан топиради, унга уринли маслаҳатлар беради.

*Отда турган Қушайга,
Осилиб Манас қуришар,
Кучоқлашиб туришар,
Упишар, юз суришар,
Кейин қоллон бобойга
Сўз айтди Манас шер.
Айтганида шундоқ дер:
«Ботир бобом, қарям,
Билгилкинда авлям;
Тоққа ошсам — таянчим,
Пастга тушсам — суянчим,
Олга юрсам — оқ йўлим,
Ортга юрса — сон қўлим,
Қирон бобом сен бўлсан;
Боболгим чин десант;
— Жангда кияр туниг бор,
Сигинсант — пиринг бўлм, дер,
Билагон Қушай, қўлинг бер!
Тепага чиқсам — тирак бўл,
Ҳамиша бобом, қўмак бўл.*

Рухан Қушайга яқин бўлган Бақай халқ ўлмаслигининг тимсоли-дир. У эпоснинг ҳар учала бўлимида ҳам қатнашади, воқеалар ривожига сезиларли таъсир кўрсатади, Манаснинг шўхрат қозонишида катта роль ўйнайди. Узоқни олдиндан кўра олишдек ноёб истеъдолга эга бўлган доно Бақай Манаснинг юришларида ҳам, одатий кунлари-да ҳам доимо у билан бирга. Душ-манининг ҳийла-найрангини, ёвузли-

гини олдиндан тез фаҳмлайди, сар-кардани тўғри йўлга солади. Манас адашса, чаққи қадам босса, оталар-ча насихат қилиб, ақл билан иш туттишни маслаҳат беради. Маса-лан, Манас отаси Жақидан араз-лаб юртини тарк этганида: «Халқ хурмат қилган, эл-юрт ор-нумоси учун курашган одам бундай бола-лик қилмайди» деб уни ўз жойига қайтарди. Бақай куч-қувватда бо-тирилик, мардликда эпосдаги бошқа машҳур қаҳрамонлардан қўлиш-майди. Аммо унинг асосий куч-қу-вати донолиги, ақл-фаросати, доши-мандлигиди. Манас ҳам шу боисдан Бақайни беҳад эъзозлайди, сафарга отланганда юртни унга топириб «Хон Бақай» деб хурматини жойига қўяди, ҳеч кимга айтмаган сирлари билан уртоқлашиб, ўзига нихоятда яқин тутайди.

Эпосда хотин-қизлар образига кенг урин берилган. Улар катта ҳур-мат ва муҳаббат билан тасвирлан-ган. Бу эса қирғиз аёллари узоқ ўтмишда ҳам халқ ҳаётида муҳим урин тутишганини кўрсатади. Чийирди она Манасдай улуғ паҳла-вон ва саркардани тарбиялаб вояга етказган, адолат ва ватанпарварлик туйғуси қон-қонига сингиб кетган аёл сиймосидир. Манаснинг севи-ми ёри Хоникей янада қўламлироқ ва ёрқинроқ тасвирланган. У ҳам Бақай сингари эпоснинг учала қис-мида иштирок этади:

*Хоникей найза урганда,
Қўқола тулпор иргишлаб,
Эр Чубақ ҳам тил тишлаб,
Совутга теккан найзаси
Саксон бўлак бўди, денг.
Қизнинг кўнгли тўди, денг.
Қараб турмай Хоникей,
Зўр тулолон бошлади,
Чубақ янгиғ ботирни
Қўқола тулпор устидан
Улоқтириб ташлади.*

Хоникей — гўзаллик, садоқат, матонат тимсоли. Қирғиз аёлларига хос энг яхши хусусиятлар ана шу образда уйғунлаштирилиб берил-ган. Хоникей бутун умри мобоини-да Манас ишига содиқ қолади. Фар-зандларини отасидай ботир ва элсе-вар қилиб тарбиялайди, халқнинг онасига айланади. Халқ учун жони-ни беришга тайёр Хоникей юрт-дошлари «Улуг сафар» — ҳаёт-ма-мот жангига отланганида бутун би-лими, қобилитини ишга солиб, узоқ вақт мобоинида ўзи тиккан ўқ ўт-мас кийимларни Манас ва унинг қирқ баҳодирларига ҳада этади, эл-юрт хоинларга қарши курашга от-ланганида жанг майдонига қаҳра-монлик кўрсатади, душманлар ҳийла билан Манасни заҳарлаб ўлдир-моқчи бўлишганда, тоғдай паҳла-вонни кутариб, отига ўнгариб, олиб қочади. Манас ўлғач, унга гўзал ва ҳашамдор ёдгорлик соддириши, ў-ли Семетейни отасидек жасур паҳ-лавон қилиб тарбиялаши ҳам унинг оқила аёл эканлигини далолатдир. Ойчурек, Оқилой сингари аёл об-разлари ҳам эпос ихлосмандари-

нинг диққатини ўзига тортади. Эпос-даги барча қаҳрамонлар учун муш-тарак бўлган бош хусусият — улар-даги ватанпарварлик туйғусининг кучлилитидир. Асардаги ҳар бир қаҳрамон қирғиз оқинлари томонидан ўзига хос бўёқларда чизилган. Шу тўғайли асарни ўқиганда ҳам, оқинлар ижросида тинглаганда ҳам уларнинг ҳар бири жонли инсон-лардай кўз ўнгимизда яққол гавда-ланади, узоқ вақт хотирамиздан ўч-майди, ижобий қаҳрамонларини жондидан севиб қоламиз, ёвуз ку-чларга, халқ бахтига раҳна солувчи кишиларга нафратимиз ортади.

«Манас» эпосига қизиқиб ўтган асрининг урталаридаёқ бошланган. Машҳур қозоқ маърифатпарвар оли-ми Чўқон Валихоннов 1856 йилда қирғиз оқинларидан эпоснинг бир қисmini ёзиб олади. Кейинроқ қат-тор маҳаллий ва Оврупо шарқшу-нос олимлари эпосни ёзиб олиш, урганиш, таржима қилиш ва нашр этиш билан шуғулланадилар. Нати-жада асар дунёдаги кўпгина халқ-ларнинг тилларида босилиб чиқди. Қирғиз маданиятининг нодир наму-наси сифатида довруқ қозонди.

Келдибек, Жонийбой Коджетов, Соғинбой Урозбек ўғли, Саёқбой Қоралиев сингари ўнлаб машҳур халқ оқинлари ўларнинг бутун фаолиятлари мобоинида «Манас»ни маҳорат билан ижро этиб келган-лар. Булар орасида айниқса Соғин-бой Урозбек ўғли ва Саёқбой Қоралиев вариантлари бадий пухтали-ти ва қўламининг кенглиги жиҳати-дан ажралаб туради. Шу тўғайли эс-сэ нашрларида уларнинг вари-антлари асос қилиб олинган.

«Манас» эпоси ўзбек халқи учун ҳам яқин ва қадрлидир. Гарчи қир-ғиз эпоси ҳар жиҳатдан тамонали-да ўзига хос асар бўлса-да, ҳам гоъийи, ҳам мавзу жиҳатидан севимили дос-тонимиз «Алпомиш» билан муш-тарак томонлари кўп. Ҳар иккала асар-даги кўпгина воқеалар бир-бирига гоят ҳамоханг. Манас, кўп жиҳат-дан Алпомишга, Хоникей эса Бар-чиноғай руҳан яқин.

Халқимизнинг ардоқчи ва атоқ-ли шоири Миртемир «Манас»нинг асосий қисmini муҳаббат ва маҳор-ат билан ўзбек тилига таржима қилган ва бу асар 1964, 1973 йиллар-да нашр этилган эди. Кейинчалик таниқли шоир ва таржмон Султон Акбарий Миртемир ишини давом эттириб, асарнинг иккинчи қисmini таржима қилди. Бу китоб 1987 йилда босилиб чиққан. Мазкур кит-облар бутунги кунда халқимиз-нинг севимили асарларига айланиб кетди. Шу боисдан ўзбек китобхона-лари, бутун адабий жамоатчили-к фақат қирғиз адабиётининг эмас, жаҳон маданияти хазинасининг ажойиб дурдоналари қаторидан фахрли урин олган «Манас» эпоси яратилганлигини 1000 йиллигини кенг нишонламоқдалар.

Маҳкам АНДИЖОНИЙ

МАҚСУД ШАЙХЗО- ДАНИНГ СЎНГГИ ИЛҲОМИ

Суратда: Мақсуд ШАЙХЗОДА.

Шоир дорилфунунга, талабалар билан учрашуларга келиб турарди. Биз, талабалар Мақсуд акани кўрганимизда ҳайтимызда жуда катта воқеа юз берди, деб қаттиқ ҳаяжонланардик, чунки биз унинг доишманд шоир эканлигини, уруш йиллари «Жалолиддин Мангуберди» драмаси ҳақ орасида машҳур бўлаганини биладик. Шоир бир вақтлар ноҳақ унутилган ҳақ қаҳрамони, мўтабосқинчиларни қарши арсондаги наъра тортиб курашган буюк ашкарбоши Жалолиддин сиймосини яратгани учун ҳам унга меҳримиз текис эди. Муаллимлар ва талабалар орасида «Мирзо Улугбек» ҳам ана шундай баянда, шекспирона асар эканлиги тўғрисида алаақачон шов-шув тарқалган учун, биз спектакль қўйиладиган кунни озиқиб кутдик. Ҳамма номи (ҳозирги Абдор Хидоятлов) театрига асарини қўришга бордик. Ниҳоят парда очилди, сахнада Шукр Бурҳонов — Улугбек пайдо бўлди. Асар бошланибди маърифат билан жаҳолат ўртасидаги абадий кураш саҳифалари жонланди. Олим Хужаев — Шайх Ҳожа Аҳрор, Қудрат Хужаев — Саид Обид, Наби Раҳимов — Бобо Қайғий қиёфалари бизда кучли таассурот қолдириди. Улут ҳукмдор — амир Темур замонидан зиндонга ташланган сарбадорлар вақили Пир Зиндонин билан Улутбекнинг учрашуви сахнаси асарининг энг юксак чўққиси эди.

Университетимизда адабий кечалар кўп ўтказилиб турилар, уларга Ойбек, Абдулла Қаҳҳор, Гафур Гулом сингари машҳур адаблар тақлиф этиладди. Ана шундай адабий кечалардан бирига Мақсуд Шайхзода тақлиф этилди. Мақсуд Шайхзода мўлаҳим қўришбонда кириб келганида, шу нарсани қалф этдикми, у киши ҳеч қачон атоқли шоирлар, деб зарарча қилбанамас, аксинча, каттаю кичикин баравар кўрар, ҳамма билан савимий паллашиб кетаварар экан. Талабалардан Абдулла Ориф шоирнинг шеърлари ҳақида гапирди. Бегали Қосим ҳам яхши маъруза қилди. Мен ўшанда нималар деганимни аниқ эсаламан, ҳам домлаининг мусавфо кўзларидиги мангунлик ҳатом бандида. Йиллар ўтаверарди, улут инсонлар дунёга келиб кетаварди, ўттипики биздан тобора оласшиб, юлдузлардай ўзқолашиб бораверарди. Уларнинг ҳам устини асрлар чанги босиб, хиралашарди. Мақсуд Шайхзода каби шоирлар эса истеълод қудрати билан ўзгича яратиб, олис юлдузларни бизга яқинлаштирарди, замонамизга олиб кириди. Тахминан, шу фикрларни айтдим, шекаля. Шайх ака адабий кеча охирида, бошқалар қатори мени ҳам мақтаб, кўпганини қўтарди.

Кейинчалик, Шайх ака билан ақидан танишув, у кишининг биз ўлаганимиздан ҳам камтарот, оддийроқ эканлигини кўрдик. У кишиндан мўмтоз адабидан татлим олган Низомий пединститутга талабаларига ҳавас билан қарардик. Шарқ адабиёти, тарихини, ажойиб кишиларини тўқур билишда, назаримизда. Шайх акага тенг келадиган олим ҳам эди. Шунга қарамай, у киши ҳамкишга ўзини ҳеч нарсани билаган талабадай турарди. «Совет Ўзбекистони» газетасининг адабиёт, санъат бўлиминда ишлаб юрган вақтимизда бир кун Анвар Юсупов иккимизни бош муҳарриримиз Мақсуд Қориев чакириб қолди. (Бу киши ҳам қолақтизга, истеълод одамлари гаҳмухрик қилиш, кўнглини ўстиришда Шайх акадай, мард, танги эди, ҳозир ҳам шундай).

Анварбек, Маҳкамжон, ўзларининг биласиз. Шайх ака анча ойданлар бери бетоб, аҳволи шу кунлари анча оғирлашган. Қандай қилиб бўлсам домладан тез-тез хабар олиб, кўнглини кўтариб туриш керак. Гап бўлди: ҳозир иккалаингиз Шайх аканинг уйига борасиз. Соғлақларини сўрай, салом дейсиз. Ҳол

аҳволарига қарайсиз. Қайфиятлари яхши бўлса, газетамизнинг тошпиритини айтасиз. У киши Алишер Навоий ижодини сувдай биладилар. Утган ҳафта менга кўнгирик қилиб: «Ғазал мулкнинг султони» деган бир машқ бошлаб қўйибман», — деган эдилар. У кишининг машқларини анча-бунча академик ҳам ёзолмайди. Домлаининг кўнглини кўтариб, мақола битан бўлса олиб, келиб, тез босмага тайёрланлар...

Биз бу тошпиритдан қувониб, Шайх ака яшайдиган, Тупроққургон яқинидаги анҳор бўйига жойлашган, «Мутахассислар уйи» деб аталган, қасрга ўхшаган чирсилар бино томонга шопиладик. Шайх аканинг хонадони тўртинчи қаватда эди.

Шоирнинг рафиқаси, бегубор қалбда Сокина опа эшикни очиб, бизни лутфан ичкарига бошлади. Опанинг хотиржам чехрасидан домлаининг аҳвали анча тузуклигини сезиб, қувондик. Шайх ака ҳамма тарафи диқ тўла китоб тоқчалари билан ўралган чоғроқ ижодхонасида ишлаб ўтирган эканлар. Чехралари ҳорғин, лекин мангун. Қувониб қарши олдилар. Думадоқ стол устида керакак саҳифалари очилган китоблар сиграганидан айқаш-уйқаш бўлиб ётибди. Дераза тоқчалари, кресло, курсилар устида ҳам

саҳифалари очилган, қоқозлардан белгилар қўйилган китоблар. Сивисавета ёзилди, гижимлаб ташланган варақлар (ўша варақларини олиб, сақлаб қўйганимга афсусланаман).

Кейинчалик биз, ёшлар, машҳур навоийшуннослар, тарихчилардан Ҳамид Сулаймон, Ўзғар Рустамов, Азиз Қоюмов, Алибек Рустамов, Натан Маллаев, Абдуқодир Ҳайитомов, Азиз Азиззода, Бўринов Аҳмедов ва бошқалар билан ҳамсуҳбат бўлиб, Навоий шахсини, унинг буюк замондошлари ҳаётини иқтидоримиз етганча ўргандик. Аммо, ўша кунни биз Шайх акадан Навоий ижоди, ғазалларининг қудрати ҳақида бир дунё маърифат олдик. Шунгача биз Ойбекнинг «Навоий» романини, А. Батнинг «Ҳаёт бустони» (Алишернинг ўшмиги ҳақида) қиссасини, Уйғун ва Иззат Султоннинг «Алишер Навоий» драмасини, «Улут ўзбек шоири» номи тўламадаги Е. Бертелъс ва бошқаларнинг тадқиқотларини ўқиган эдик. Шунга қарамай, Навоийга доир узоқ йиллар олган билаимаримиз бир бўлади, ўша кунни Шайх ака хузуридаги суҳбатимиз бир бўлди, десам янгилашмасман. Кизитиш шундаки, буюк ўзбек мутафаккири ҳақида бир дунё китоб ўқиган Шайх ака суҳбатдошлари олдидан ўзини билагандай тутмас, бёзиз ажойиб далилларни гапирётганда биз билан бирга ҳайратланарди.

Шайх ака ўша мақолаининг айрим ўрилларини ўқиб берар экан, матқуми, дегандай бизга жиламайиб қараб қўярди. Биз эса мақоладаги янгиликлар, теран фикрларга мафтул бўлиб, шутириш бойиб бораётганидан қувонардик. «Доктор Эҳсонёр классик даврдиги (Шохруҳ даври, биз учун Улутбек даври ва ундан кейин ҳам) ғазалларини уч қисмга бўлади, — деб ўқирди муалаҳим. — 1. Ошиқона ғазаллар; 2. Орифона ғазаллар; 3. Қаландарона ғазаллар...»

Устозларнинг сўнги нафасигача билагми, маърифатга интилиш бизга сабоқ бўлиши керак. Афсуски, биз баъзан ёшлар чоғларимизда ҳам билим олишга қизиқмаймиз, беҳуда сафсата-лар билан олтин вақтимизни бой берамиз, кейинчалик хатомизни тушунганимизда эса кеч бўлади қолди.

Шайх ака «Ғазал мулкнинг султони» мақоласини даяранг ёзиб битирган бўлса ҳам редакцияга беришга шопидамасди. «Ҳади у манбани, ҳади бу манбани топишим керак, бусиз ишмишиз ҳақа бўлиб қолади», — деб, редакциядан яна бир оз муҳлат беришни илтимос қиларди. Биз Анвар Юсупов иккала-миз домлаининг ўзига талабчанигини тушуниб турган бўрасак ҳам, унинг «ўта инжиқчилигидан» ажабланардик. Шайх аканинг илмий, ижодий матонатини, мана энди, ордан анча йиллар ўтиб, яхшироқ ангайишимиз.

Хулаас, биз Шайх акадан Навоий ғазалларига доир мақоламини ундиршиш учун яна бир неча марта хузуридага бўладик. Бу зифратларга биз ажойиб қайфият, қатъ ҳурсандчилик билан бораардик, чунки ҳар борганимизда бир дунё янгиликлар олишми-мизга ишонардик.

Шоир мақолаини қамолга етказиш устида тиним билмай ишлар, янги-янги адабий-тарихий далилларни излар ва топар экан, азиз умрининг санокди кунлари қолганини сезмас, билмас эди. Афсуски, мақола «Совет Ўзбекистонида» босилиб, ҳаммада ҳайрат уйғотганидан сўнг бир неча кун ўтгач, шоирнинг вадоти ҳақидаги аччиқ ва аламал хабарни эшитдик. Табиатининг нотанглигидан чексиз қайғугар эканми, бир нарса бизга тасалли беради. Ўзбек шеърини, драматургияси ва адабий тадқиқотининг юксалишига фаол таъсир қўрсатган мутафаккир шоирнинг ижодхонасида, илҳом оғушида руҳи ишлаб кетганини қуриш насиб этганидиган фохрланардик...

ВАТАН МЕҲРИ

(ХОРИҶЛИК ВАТАНДОШИМИЗ
ЖУРА ҚОРИ БУТАКЎЗ
БИЛАН СУҲБАТ)

1966 йил, апрель ойининг охирида Тошкентда машҳур зиёлига юз берган эди. Бу воқеадан бир ҳафта ўтар-ўтмас, мен Сурия Араб Жумҳуриясининг пойтахти — Дамашққа ишга кетдим. Орадан бир ярим-икки ой ҳам ўтмаган эди. Дамашқдаги уйимга ўрта бўйли, хуш муйлабди, бугдоя юзли бир киши кириб келди. Курилишдан у худди сувратини кўрганам Абдулла Қодирийга ўхшарди. У киши ўзбекча-лаб: «Мулла Абдусодиқ деган киши керак эди», — деди ва шундан кейин ўзини таништирди.

— Мен Жура қори бўлман, батзан Сургун деган от ҳам қўшиб айтади. Тахаллусим Бутақўз. Дустлик жамиятининг даъвати билан мамлакатта боргандим (хориждаги ҳамюртларимиз «Ўзбекистон» номи ўрнига қўпинча «мамлакат» ёки «Ватан» сўзини ишлатадилар). Эсимни таниганимдан бери орзу қилганим — Ватанини қўриш муяссар бўлган эди, бир ҳафта ҳам ўтмасданқо, ўша муҳдиш зиёлига юз берса бўладими? «Ёлирай, мени ажал қувиб келган экан, шу ерда — «Тошкент» меҳмонхонасида ўлар эканманда», — деган ҳаёлга бордим. Йўқ, худого шукур, бошимиздан фалокат ариди.

Шу билан мен мамлакатдан чиқиб Истанбулга келдим, у ердан бу томонларга ўтдим, кейин Урдунга (яъни бизча, Иорданияга) ўтаман.

Менга Жура қори аканинг суҳбати ёқиб қолди, дилкаш, ориқча сўзларни тилга олмайдди, ҳар бир жумласи мантиқли, фикр доираси кенг, мулоҳазаси ўткир, бир сўз билан айтсам, худо берган одам экан. Шу киши менга бир китоб совға қилиб: «Буни бир мутулаа қилинг, Сизга совға», — деди. Бухоро амири — Олимхон қаламига мансуб ўша китобни олиб, у кишига таъзим қилдим, миннатдорчилик билдирдим. Китоб форсийда ёзилган, Ғарб давлатларида чоп этилган эди.

Мен уни дарҳол жилдатиб олдим. Шу куйи уни мутулаа қилиб, хориждаги ҳамшаҳарларнинг ибораси билан айтсам: «Мамлакатта қайтанда ўзбекчага ағдарман», — деган ҳаёлга келдим. Мана, орадан чамаси йигирма беш йилча вақт ўтди. Озиқиб қутилган «ошкоралик йиллари» келди. Бор ҳақиқат аста-секин қалқиб юзгага чиқа бошлади. Шундай мулоҳазалар андишасида, ниҳоят, Саид Олимхоннинг гитарапарварли форсийдан ўзбекчага таржима қилиб, ҳурматли ўқувчилар диққат-эътиборига ҳавола этдим.

Энди, кези келганда, мен йигирма беш йилдан бери билганим Жура қори ҳақида гапирмоқчиман, зеро бизда Шўролар ҳокимияти ўрнатилиши ҳамоно ҳар қил баҳоналар билан жуда кўп ватандошларимиз киндик қори томган она-юртинг тарк этишга мажбур бўлишган эди. Ана шундай оилалардан бири Жура қори оиласи эди. Бу киши Ватан ҳавосидан тўла нафас олишига ҳам улгурмай, тарки диёр этди. Бу

унинг гўдаклик даври эди. Эҳтимол, тарихчиларимизга керак бўлиб қолар деган андишда у кишининг кечмишини битмоқчиман. Зеро, бу билган кишига бир мактабдир. Лекин бу кишининг муаллими аччиқ ҳаёт бўлди. Шу ҳаёт унга ҳам дарс берди, ҳам озиқ берди, урганиб-билиб, оддий кишидан йирик файласуфга айланди, чунки ҳаёт, кечмиш унга шуни ургатди.

Жура қори 1928 йили Андижон вилоятига қарашли Дарадақ ота қишлоғида дунёга келган. Отаси Хусанбой Ҳамройбой ўғли, амакиси Абдурахмон бойважча Ҳамройбой ўғли, онаси Турғуной Эгамберди қизи эдилар.

Хусанбой отанинг Андижонда пахта заводи, ерсуви бўлган. Мусо Туркистонийнинг «Туркистон фожiasi» номи асариди кўрсатилаётганда, амакиси Абдурахмон бойважча Андижоннинг Ялангочқўргандаги уйда замонавий мактаб очиб, турклардан муаллим тўтиб, харажатини таъминлаб турган.

Демак, дадаси, амакиси фабрика этаси бўлиб, маърифатли буржуа синфидан ҳисобланган. Кейин билсам, мана шунинг учун ҳам улар кўним жойидан тўзгитилган эканлар. Бу маҳалда дадаси «қулоқ» сифатида қамалиб кетган, амакиси эса Шарқий Туркистон азимати қилганди, катта бувиси чичик ёшдаги тоғалари билан сургун қилинган. Ҳолбуки у киши ўзбек-қирғиз дустлиги учун кўп курашган, унинг бу йўлда жонқуяр киши эканлиги ҳақида унга ҳикоя қилишарди. Шу билан бу ерларда ҳаёт кеңириш анча оғирлашди. Шунда катта бувиси раҳбарлигинда тоғалари уни Афғонистонга олиб кетишган эди. Катта бувиалари отин ойи эдилар. Шу кишининг кўл остида ёш Жура «Ҳафтия», «Чор китоб», «Ҳожа Ҳофиз» китобларини ўқийди. Афғонистонда форсийни урғанади, ҳатто Кобулла «Анис», «Ислоҳ» деган газеталарни ўқийдиган даражага ҳам келади.

Иккинчи жаҳон уруши бўлиб турган вақт эди. Уларнинг дангиллама ҳовли-жойлари бор эди. Уйларига маърифатпарвар ватандошлар йиғилиб турар эди. Меҳмонхона доимо очиқ бўлар, ҳар оқшом, айниқса, жума оқшомлари меҳмон келиб тургувчи эди.

Жура қорининг тоғаси Абдулғафур қори улфатларга жўрабоши эди. Меҳмонлар орасида ашулачилардан Низом махсум, Фаттоҳ оқин, Халял қори, дўторчи Мамадали қори, қизиқчи Тўрахон эшон, Абдулмалик махдум, Ҳошимжон Намангоний, шоҳмўчилардан Мухиддин қори, Мирза Ҳожи, Тожи мирзаларнинг келиб турганларини эслайди. Улар орасида Абдулҳай Махмуд исми, Гурра Махсум деган ном билан машҳур бир киши бўлиб, ўқимишли, зиёли бу зот қўрқоқлиги билан ажралиб турарди. Сира ҳам сиёсий гап гапирмас ва бу борада гап бўлса, уни эшитмас, ҳатто Тошкентдан ашула айтилаётган бўлса ҳам: «ўқиринг, ўқиринг, ашуласини ҳам эшитмайлик ўшаларнинг», — деб радиони ўчиртириб қўяр эди. Ёш Жура ана шу кишидан Чўлпон шеърларидан эшитиб, ёдлаб оларди. У кишининг узалари ҳам шеър ёзиб турар экан.

50-йилларда Жура қори оиласи Покистонга кўчиб ўтади. Жура у ерда оҳиста-оҳиста уруда тилини ўрганиб олади. «Анжом», «Жанг» каби уруда тилидаги рўзномаларни ўқиб юриб, кейинроқ сўл газета деб танилган «Имрузни ўқиб, онги ошди, сиёсий гоё, диний фикр, миллий фикрларнинг фарқига борадиган бўлиб қолади. Бора-бора, хуросий фикрларни ёмон қуриб, тараққийпарвар қарашларни севиб қолади, лекин кейинчалик бундай фикрлашдан кўп жафо ҳам чекади.

Хориждаги ҳамюртларимиз орасидан анчагина зиёлилар етишиб чиққан, аммо улар орасида илмсиз кишилар ҳам кўп эди. Шу сабабдан уларга тараққийпарвар бир фикр айтилса, албатта, улар бундай гаплардан қўчичар, қулфатларни кўп қуришганлари учун қўрқоқлик табиатларига сингиб кетган эди. Шу

жиҳатдан чала савод бойлар, чала мулладар Журани коммунист қори дейдиган ҳам бўлиши, бошқа баъзи бир оғзи ботирлар «жосус қори», «ури қори» ҳам дейишадиган бўлиб қолиши. Ахир уридан қори чиқмайди-ку, шуни билмасалар нима ҳам дейиш мумкин. Жўра қори мураттаб бир қори сифатида масжидларда, таровихларда, бир кечалик, ҳатто беш кечалик хатми Қуръон қилиб турар эди. Шунга қарамай, бир кунни ҳамшаҳарларидан Ўзғам Хошимий, Мўминжон Марғилоний бош бўлиб, Карочи шаҳридаги ўзларининг анжуманида ун икки киши, сен коммунистсан, биз билан аравлишиб юрма, биздан нарироқ юр, деб уни калтаклашган ҳам, лекин ҳамшаҳарлари бўлгани учун у бир жойга шикоят қилиб борматганди.

1950 йилда Жўра қори «Турклар бирлиги» деган ном билан ўзбекча бир рисола ёзиб, уни беш юз нусхада топ эттириб, ҳамшаҳарларга тарқатади. Бу рисолати қўлга олган баъзи ҳамшаҳарлар уни дастлаб ҳар жой-ҳар жойда ёқиб ташлашади. Кейин билса, биргина Покистоннинг Пешовар шаҳарида Аҳмаджон Матмур деган ҳамшаҳари ўша рисоладан юз жилдини ўтга ташлаган экан. Баъзи жоҳил ҳамшаҳарларимиз маҳаллий полицияга уни ва китобини ёмонлаб арз ҳам қилишган экан. Натигада Покистоннинг сиёсий полицияси бу китобни ўзбекчадан урдага таржима қилириб текширтди: ундан Покистонга қарши бирор сиёсий гап топилмаганидан, иш босди-босди бўлиб кетди.

1954 йили Жўра қори Истанбулга боради. «Турклар бирлиги» номи билан рисолатини у ерда ҳам тарқатади. 1955 йили Истанбулнинг Чамбарли Тошдаги муаллимлар бирлигининг заида йиғилган кишилар ҳузурида бир маҳаллар Ўзбекистонда ҳам яшаган машҳур профессор Аҳмад Закий Валидий Тўгон исми атоқли олим Жўра қорининг рисолатини одамларга қўрсатиб, анча илиқ гапларини айтади. «Мана шу ерда ёзилган фикрларни биз ҳам ташинганмиз, — дейди у, — фақат Жўра қоридан бери илқ сунгара. У кишининг бу гаплари Жўра қори кунглини анча қўтарди, у кишидан маннун бўлади. Бари бир ўша йилларни у афсус билан эслайди. Истанбулда ҳам доктор Солиҳ Эркинқул уни турк сиёсий мақомларига чақиб қорини коммунист деб ҳабар қилибди. Натигада, Жўра қорини турк сиёсий полицияси ўз идорасига қаққириб, уч кун давомида ифода, яъни тушунтириш олади. Бу билан у барча воқеаларни хатта битиб, аҳволни баён қилиб беради.

Шунда полициячилар сирни очиб қўйишади. Қорининг рисолатини уларга ўзбекчадан чиққан Абдулҳақ Уктой деган одам берган, яъни бошга тушган бу ташвишларнинг ҳаммаси ўзимиздан чиққан одамлардан бўлган экан. Шундан сўнг полиция ходимлари рисолати яна ҳам дурустқо текшириш учун Анкарадаги тадиқ хайъатига юборишибди.

Вали Қаюмхон Саудия Арабистонига бориб, Зухридан Эркин Туркистоний ва бошқалар ёрдамида Туркистонни озод қилиш учун жамгарма ташкил қилиб, маблағ туллашди.

Бундай сиёсий ҳаракатни у вақтдаги Саудия Арабистони шароити кўтармас эди: бир неча киши қамоққа олинди. Бу воқеа Саудия Арабистонига яшайтган туркистонликлар орасида қўрқув уйғотди. Ватандошлар бир-бирдан йироқлашибди, миллий руҳдаги йиғиллар тугатилиб, фақатгина диний руҳдаги йиғилишлар давом эттирилади.

Аммо Жўра қори шу нарсани аниқ кўрадики, бундан қирқ-эллик йиллар илгари чет эллардаги Туркистон фарзандлари тил жиҳатидан йўқ бўлиб кетмоқда, уларни бирлаштирадиган тил ҳам йўқ бўлиб кетмоқда эди. Унинг назарида ачинарлиси шу эдики, Афғонистонда ва Эронда ватандошларимиз форслашиб, Туркияда турклашиб, араб ўлкаларида араблашиб тусини ола бошлади. Унинг эътиқодича, баъзи бир шухратпараст миллий зиёлиларимиз бу

аҳволни маъқул топдилар, шундай бўлишини ҳатто ҳимоя ҳам қилиб чиқдилар.

Биргина мисол. Қобулда 50-йилларда яшаб, ижод этган Ҳожим Шойиқ деган ватандошимиз Афғонистонда маориф ишларини йўлга қўйди, янги замон талабига кўра маорифни юритиб берди, мушовир-маслаҳатчи бўлиб умрининг охиригача хизмат қилди. Бу муҳтарам топ Бухородан чиққан бир ўзбек эди. Лекин у кишининг ўзбекча бирор асари учрамайди. Аввало Қобулда, 50-йиллардан сўнг Қоҳирада яшаб ижод этган алломи замон Мубашшир Тарозийнинг бугун ҳаёт бўлган ўта профессор Насруллоҳнинг ҳам бирорта ўзбекча асари қуринмайди. Шунингдек, 50-йилларнинг ўрталарида Туркияда яшаб ижод этган академик, профессор Саид Али Анқара, профессор Иброҳим Ерқин, доктор Якуб Элбек, профессор Абдуҳақоброҳ Хулағи, адабиётчи Иброҳим Мутлу, доктор Аҳмад Наим Уктам, ўқитувчи Ҳамид Уктам, узини мужоҳида ҳисоблаган Таваккал Бобур, доктор Солиҳ Эркинқул, доктор Абдулҳасеф Мирзатош, бошқа ўнлаб ва юзлаб ўзбекистонлик зиёлилар бор.

Жўра қори уларга ўзбекча гаплашайлик, ўзбекча ўқийлик, ўзбекча ёзайлик, шунингдек, уйғур, қозоқ, қирғиз, туркман, тожик, қоракалпоқ биродарларимиз ҳам Туркистон озод бўлгунча ўз шеваларида гаплашиб, ўзларини йўқотмай турсиналар, шу билан ола-юртимизда рўй берган воқеаларга бефарқ қарамай, айниқса, чет эл маданиятлари билан Урта Осиё халқлари орасида кўприк бўлайлик, деган андишда тарғибот ишларига киришади.

Жўра қори бу борада бир робита ахтара бошлади. Шунда у улут адбияти Абдулла Қодирийнинг «Ўтган кунлар» романини нашр эттириб, ватандошларга тарқатиш бу ўртада кўприк бўлади, деб ўйлади. У мазкур табаррук романи таъб эттириб, халқимиз орасида тарқатди. Аммо бу иш ҳам осон бўлмади. Китобнинг асл нусхасини қидириб, топишининг ўзи алоҳида бир ҳикоя. Чунки ўша вақтларда яхши ва миллий руҳда ёзилган бирор китоб топаман деб, Жўра қори Урта Шарқнинг ўзбеклар турадиган бир неча мамлакатларини кезиб чиқди. Жўра қори Истанбулга 1955 йилда тирикчилик ўтказишга маблағ йиғиб берадиган «Туркистон» деган меҳмонхонасини сотиб, нашриёт иши учун маблағ йиғайди. У даврда Туркияда китоблар араб ҳарфида эмас, лотин алифбосида нашр қилинади. Китоб араб ҳарфида бўлмаса кўпчилик араб мамлакатларида, афғон, ҳинд ерларида яшайдиган ватандошларимиз уни ўқий олмас эди. Жўра қори буларни ўйлаб нашриёт учун туپлаган пулни Туркийдан чет элга «қочоқ йўл» билан олиб чиқиб кетишга мажбур бўлди. Шундан кейин китобни таъб эттириш учун араб ҳарфида китоб чиқадиган мамлакатларни бирин-кетин айланиб чиқди. Шу юришларнинг бирода Эронга ҳам сафар қилади. Бу ерда китоб босиш ишлари анча ривожланган эди. Эронга, айниқса, Нишопурга бориб, Умар Хайём қабрини зиёрат қилиб ўтай деб, бир фойтунни қира қилади. Йўлда от бир нарсадан ҳурқайди, фойтунни олиб қоқди, фойтунчи Али оға ҳарчанд от жоловини тортмасин, бари бир, уни тўхтада олмайди. Шу пайтларда Жўра қори Хайёмнинг қабри ёнида хотира ёзиладиган, шараф дафтарига битиб қоладирш учун рубойи туқимокда эди. Ўша форсий рубойи ҳозир унинг эсидан чиққан, аммо мазмунини қуйиндигача бўлиши керак эди:

*Дунёда кўп инсонлар ҳур фикрни тамсил эттишган,
Бари бир, ҳеч ким сендек ҳур фикр юритишнинг
пайғамбари бўла олмаган.*

*Шунинг учун кичик бир муҳаннинг сифатида
маънавий ҳузуригда таъзим қилиб,
Эҳтиромимни билдирмоқдамен, эй ҳур фикрлар
пири, устози!*

Бир маҳал от олиб қочган фойтун тўнтарилиб кетадию, Жўра қори учиб бориб ариқ лабига тушади, бир оёғи фойтун гулчагининг тағида қолади. От ариқ устида осилиб қолади. Узоққа отилиб тушгани учун ҳеч нарса бўлмаган фойтунчи бир оёғини гупча қосиб турган Жўра қорига раҳми келиб, халос қилиш учун унинг ёнига боради. Унга ҳеч қанақа ёрдам қилолмай, отига қарайди. Осилиб турган от тинмай тиширчилади. Унга сари зарб фойтунга келиб, гупча қорининг оёғини баттар эзар эди.

Дала жой. Атроф-жавонибда ҳеч қан йўқ эди. Бахтни қарангки, ўқитувчи Увайс деган киши шоғирдлари билан бу ерда пайдо бўлиб қолади. Унинг номи Увайслигини қори кейин билади. Аввало, қорини фойтун тағидан кутқазиб олишади. Сўнгра отни ҳам кутқаришади. Ўқитувчи: «Қори, қишлоқда зўр синиқчи бор, ушанга олиб борамиз», — дейди. Қори одоб билан уларга: «Бир неча асрдан буён инсониятга хизмат қилиб келаятган табибларга ихлос, ҳурматим бор, лекин мени касалхонага олиб боринглар», — дейди. Ниҳоят, уни Нишопур касалхонасига келтиришади. Қори ҳамширалардан илтимос қилиб, аввало, юракни роҳатлантирайдиган бирор дори-дармон беришни сўрайди. Улар дори беришди. Бир оз ором олгач, оёқни қуришди. Сўнгра улар: «Бу оёқ Нишопурда тузалмайди, тиббий усулаларимиз етишмайди, Сизни Техронга ёки Машҳадага олиб бориш керак», — дейишди. Жўра қори улут бобомиз Алишер Навоийнинг қадам жойлари бўлган Машҳадага боришни мувофиқ топади. Бир «жиш» кира қилиб, меҳмонхонадан жомадонини олишади, Жўра қори шофердан илтимос қилиб, оёғимга оғриқ қолдириш учун бир укол олай, деб дорихонага олиб боришнинг айтиди. Дастлаб шофер докторга бориб, қоғоз ёздириб келади, кейин дорихонага кириб морфий укол қилдиради...

Нишопур билан Машҳаднинг ораси икки юз элик қақирим экан. «Жиш» кира қилиш учун ҳам юз доллар сарфланади.

Шофер жуда яхши йигит экан, уйига бориб нон, гўшт, мева-чева олиб келади, қорининг оёғи тағига уйдан юмшоқ ва оппоқ ёстик ҳам олиб чиқади. Шундай қилиб, Машҳадага қараб йўл олишади.

— Эронийлар кўп жиҳатдан шоирбатил бўлади, — дейди қори, — шофери ҳам, фойтунчиси ҳам Хайёмдан, Ҳофиздан шеърлар ёд билади. Жўра қори бўлса жуда газалхон эди. Ҳатто ўша даврларда Хайёмнинг 187 рубойиси унга ёд эди. Йўлда хайёмхонлик бошланг кетади. Икки юз элик қақирим йўлни ҳеч захмат қекмай, босиб ўтиб, кечаси соат ун бирларда Машҳадага кириб келишади. Қори «Бемористон — 200 тахти хобий» деган касалхонага етиб боради. У ерда Муин Афшор деган бир доктор қулидан муолажа олади. Лекин икки-уч кун ўтишига қарамай, оғриқ тўхтамайди, рентген қилинганда қарашса, кичик бир суяк тексари тушган экан. Шунда доктор Ҳамид Яғмоий, оёқ тузалиб оғриғи ҳам қолади, лекин қалтирайдиган бўлиб қолади, агар розилик берсангиз, бошқатдан амалиёт қиламиз, дейди. Ундан розилик олиб, қайтадан амалиёт бошлайди, шунда одамни беҳуш қиладиган дори хидлатишади.

Шундан сўнгра қори хушдан кетади. Худди осмону кўкда учиб юргандай бўлади. Аммо оёғини қўтирлатиб, бир нарсалар қилишаётгани сезилар эди. Амалиёт тугайди. Ҳатто воқеани «Хуросон» газетасига ёзиб ҳам чиқишди. Ундаги хабарда бир турк сайёҳи Хайём қабрига кета туриб, ҳодиса рўй бериб, оёғи синиб, Машҳад хастахонасига тушибди. Ўзи форс адабиётдан анчагина баҳраманд экан, Хайёмнинг барча рубойиларини ёддан билар экан, дейишпти.

Жўра қори Машҳад аҳидан кўп илтифот кўради: касалхонанинг бош доктори, ҳамшира ҳам у кишига катта илтифот кўрсатади. Қори Ҳиндистонда юрганида Мўҳаммад Али Бобуллонинг «Алвоҳулло» кито-

бини, Хўсайн Баҳойининг «Ал-Ақдас» китобини, қаратул-айн шоира Фотиманинг девонини ўқиб чиққан эди. Шу сабаб бўлиб Баҳойиларнинг марҳамати унга икки бор кўпайиб, жўш уриб, муҳаббат курсатишди.

Озарий докторлар, ҳамширалар уни бизнинг қондошимиз, деб меҳрибонлик курсатишса, форслар Ҳофиз, Хайёмни яхши билгани учун олий даражада одамгарчилик курсатишади. Хуросон волииси Оқойи Жаъфаридан тортиб, ҳўкумат одамлари, санъат аҳли, қосиблар, эски самарқандликлар Жўра қорини зиёрат қилгани кела бошлайдилар. Шу сабабдан бош қаким дарвозабонга касал сайёҳни биров кўргани келса, қулайлик яратилсин, деб амр беради. Илья деган бир рус доктори: «Ватандошим экан бу», — деб, икки кунда бир марта келиб, хабар олиб турадиган бўлди. Ҳар кунни зиёратга келган кишилардан кечқурун қараса, йигирма-уттиз хил мева консервлари, бир неча кило новвот, писта, пиширилган бақлава йиғилиб қоладиган бўлди. Қори уларни ҳамшираларга берад эди.

Эрон миллати ошиқтабиат кишилар бўлар экан. Улар қорини, қори уларни кўп яхши қуриб қолишига уларнинг юртида Хайёмнинг зиёратига бўлиши, форсчани яхши билиши сабаб бўлди. «Машҳадада касал бўлиб ётган кўналарим ҳайтимнинг ҳақиқий саҳифалари бўлди, десам янглишмайман», — дейди қори. Шундай қилиб, қори касалхонада олти ой қолиб кетади. Профессорлар, доцентлар, докторлар уни «муқтадон устоз», «азиз меҳмон» деб таъзим билан галлашадиган бўладилар. Улар жуда хўш муомалада бўлишади. Худонинг берган кўни қори хонасига янги-янги гул келтириб қўяр эдилар.

У хастахонадан чиқиб, Покистонга йўл олади. У ерга бориб «Ўтган кўнар» романининг ўрта жилдини тошбосмада чоп этиради, сўнгра унинг ўз нусхасини жомадонга солиб, Саудия Арабистонига боради. Китобни қўринган ҳамшаҳарга ҳада этади, китоб тутагач, яна Покистонга қайтиб келади. Бу сафар романининг учинчи жилдини мих босмада бостиради.

Китоб учга бўлиб бостирилган эди. Ҳар бир жилади алоҳида муқоваланган. Кейин-кейин бошқа қисмларини ҳам топиб бостиршига улғурди. Хорижагиди ўз тилини унутаетган ўзбекларга бу «нажот кўприғи» бўлиб, тилларини унутмасликка бир сабаб бўлиши керак эди. Шундай бўлди ҳам. Халқимиз романни қайта-қайта ўқиб, ўз тилларини унутмасликкарига қаноат ҳосил қилгандай бўлади. Ҳарф териш учун мураттиб тополмай, унинг ўзи матбаачига шоғирд тушиб, ҳарф теришни ўрганади. Китобнинг ҳар бир калимасига бир неча бор эғлиб, меҳру муҳаббат билан меҳнат қилиб, чоп этишга муваффақ бўлади. Дастлаб почта орқали чет элдаги ватандошларга тарқатади. Раваалинди, Пешоварга ўзи бориб тарқатади. Ниҳоят, китобдан ўзи билан юз донача олиб, яна Саудия Арабистонига жўнайди. У замонларда божхонадан китоб ўтказиш кўп қийин иш эди. Билмаган китобдорлари араблар ҳам, турклар ҳам чегарадан ичкарига киритмас эдилар. Қори бўлса бир йўлини топиб сарҳаддан амаллаб ўтказиб олади. Уни ватандошларига тақсим қилади. Аввал «Ўтган кўнар» имлосини, кейинчалик ҳозирги ўзбек имлосини кўпчиликлари ўргатади. Уша пайтларда Мадинда Вали Қаюмхоннинг гапи орқали муфтий аъзам Олтинхон Тура «Ўтган кўнар»ни назарда тутиб: «Бисмилло» сўзи ёзилмаган китоб кирган уйга фаришта кирмайди», — деб ҳамшаҳарлар ичиди ваъз сўзлайди. Тасодифни қарангки, Жўра қори шундай бўлишнинг аввалдан тахмин қилиб, китобнинг биринчи бетигади «Бутун дунё йўқсуллари, бирлашингиз!» жумласининг ўрнига «Бисмиллоҳир раҳмонир раҳим»ни терган экан. Шунда у: «Қаранглар, китобнинг «Бисмиллоси» бор деб қўтулиб кетади.

(Давоми бор)

СУРУР

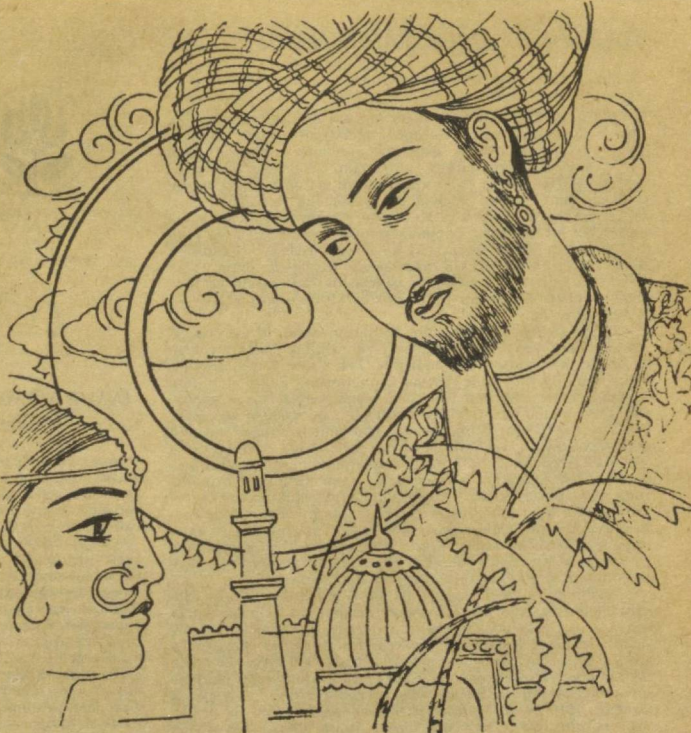
(ТАРИХИЙ ҲИКОЯ)

Беҳад меҳрибон, ниҳоятда раҳман Аллоҳ номи билан... Бобурипоҳ хурсини, шифтга қадаглан қийқ кузларини юмди. Кунгайдаги гашликларни ҳай даб, нурли ҳаёла чумди... Бу ибраталар дунёси. Майиз, асал, ёнғок, урик... асал га нон ботириб, майиз чўпини юлиб ёнғокни қақиб, дегандай, бир одамнинг гапи, феъли, қилиғи, дунёси майиз бириники ёнғок, бириники урик, бириники асал, шунга қараб улар билан муомала қилиш зарур. Айниқса, юрт бошлагич барча тоифа одамлар билан муомалани яхши билиши керак. Узуч ёнғок, урик, асал, сархил меваларнинг асал ватани... Фарғона, Андижон!!!

*Толес йўқи жонимга баломи бўлди,
Ҳар ишники айладим, хатолиг бўлди.
Уз ерни куйиб Ҳинд сори қозландим,
Ё раб, нетайини, не юз қаролиг бўлди*

Китоблар юкланган туялар қарвони орасида отлар, эшаклар ҳам юриб боради. Китоблар орасида қолиш керакми, ё ёлғиз Аллоҳга борганиб, у яратган неъматлар ичида ҳаёт билан олди-берди қилиб, ҳар томон билан пайғамбаримиз саломалоҳу алайҳи ва саллам ҳазратлари турфа алоқада бўлганларидек алоқа қилиш, бунда Аллоҳ амрларини нобиюлоҳ бажарганидей бажаришга имкон даражада сазй-ҳаракат қилиш керакми?! Маширқ улаомлари, Мағриб олимлари китоблар биттандан Парвардигор қонунари, мажзуотлар, табиатларнинг ибрат олиб, инсонга беришган ақл, фаҳм, фикр, тағбир билан қошнлар, ёритқичлар, сузгичлар ихтиро қилгани, бунин мен қилдим деганда, унга сени восита қилиб раббинг қилад бунин, деб суннат асосида етказилса, онглатилса. Пайғамбаримиз ибодат қилиб ётавермай, чор атрофга хатлар жунатган, чопарлар юборган, керак бўлса, қушин тортиб борган, Ҳаққа ва унинг қонунарига амақ қилиш керакмигини тарқатишга, ёйишга ҳаракат қилганларидек ҳаракат қилинса!!! Унинг урнига «Жаннатмақон ҳазратлар¹, узингиз қуриб турибсиз, уз кундан бунён ёлғир тинмайди, тухтатиб берсангиз», деб узнга югуришад.

Жаннатмақон деб уаулашлари кунлиги бир хуш ёқса. «Тухтатиб бериш» дейишлари икки бора хуш ёқадил, илҳос билан амалларини бажаради: икки рақат намоз уқиб, яратганга илтижо қиладил. Аллоҳ таоло дуосини ижобат айлаб, ёлғир тухтайдил. Шунда илтимосчилар Жаннатмақонларига қулуқ қилсалар, Аллоҳқа ҳамд айтишлар, ҳалоқу олам «Сизга нима зарур бўлса,

Расмини О. ВОСИХОНОВ ишлаган.

фақат мендан суранг, ҳабибим суннати га мос ҳолда суранг, пайғамбарим мен билан боғлангандек тоат-ибодат қилинг» деган, ёлғирини мен эмас, ёлғирувчи тухтатди, деб уларни қайтариш, йўлга солиш урнига хушомадлардан эриб, жилайиб турса, мақтовларни хуш курсат!

«Ашҳаду анна ла илаҳа илаллоҳу ва ашҳаду анна Муҳаммадан абдуҳу ва расулуҳу». Имон-исломга, ёнг аввало, набиюллоҳ Аллоҳ-таолонинг қули эканлиги айтилган, сўнг пайғамбари, экинчи эканлиги таъкидланган. Мен эса киммен, Заҳридинмен, ожиз бир бандмен, лаёқатсиз дарбадар бир саркардамен, илоҳим амрларига тулик юз бора олмаган гуноҳкор бир қуламен, оппоқ қотозлар, саҳифаларни ҳазратларда билан булган ожиз бир инсонмен-ку?!

Бобурипоҳ гашланди: сунтни пайтларда юракни эгилайдиган гашликлар кунлигини хижли қилиб, ёлғизлигини, осонийталигини хоҳлаб қолган. Эзи бу ёлғир дунё, узи ҳам соб, адо бўлиб бораётандай, тобора борлиғи йўқлигининг аҳамияти қолмаётандай. Оҳ, ҳаёт утди! Кўз очиб юмгунча утиб кетди?!

Бобурипоҳ уриндан ноҳуш қузгалди, совуқ, ёқимсиз фикр-туйғулардан чалғиш учун болаларини кўз олдига келтирмоқчи бўлди.

Фарзандларидан кунгли туқ, барчасида инсоний оғизликлар билан бирга таъб бор, етакчилик, тадбир билан иш қуришга уқув, ғайрат бор, салтанат ишлари қатори шерият иммига, Ёзувчи-зув ишларига ҳам қизиқиш бор. Эҳтимол, бобурийлар даврлар оша яшаса,

фарзандлари қуб диёрларда исломий давлатлар барпо этса, давом эттирса ажаб эмас?! Хумоюн мирзо, Комрон мирзо, Ҳиндод мирзо, Аскарӣ, Гулбад-дунбегим... хотин-завқалари... Афғон қизи — энг суюлми танмахрами... салтанати... ҳаммасини қолдириб, совуқ тупроққа бориб ётиш?!

Шошиш керак!

Исом қонунари асосида ҳукмронлик қилиш, ислом подшоҳи деган муборак атамага лойиқ бўлиш, юриш, тузук, урушларда алолатини барқарор қилмоқ учун ислом қонуношуслиги — фикҳ соҳасида «Мубаййинни» тугталади. Арузда доир рисола қоралади. «Мухтасар» якуналиш арасида. Навбатда «Воқеоти Бобурий»ни, ишшоолоҳ, тугталаб олса!!!

Бобурипоҳ чўқур хурсинди. Ҳинд қавмига иш берди, ош берди, бошпана, ишпоҳ берди. Бироқ «Исон боласи онқурдир» ояти қарида аён бўлгандек, ошпаз уни заҳарлади, энди... шошиш керак. Энди уткинчи давлатлар, хушомадлар, мақтовлар, баъзи жамшилар, қўл қовуштириб туришлар — ҳаммаси ёлғон. Барчаси, уткинчи дунё найрангари жонга теккан. Эндилеҳда хавф яқиндай, ҳамма нарса вилодай, умр, ҳаёт поғнига етаётган эди. Бобокалони Темурдай салтанат қоритолмасида, ер устининг юз-чиройи бўлишни Самарқанддай шахар бино қиломасида, Ҳиндистон — чет улкада ислом туғини тика олдн, муслмончиликни барпо этюди.

«Хатти Бобурий» билан одамларга осонлиқни раво қилмади деб, маъри-

¹ «Бобуринома» тўғрн кунларнда Ҳиндистон — Ҳабарободадаи Саъиди кутубхонаси раҳбари профессор Юсуфиддин хинлар Бобурий Жаннатмақон деб тилаг омишларини матбуотда ёлган эди.

ЎЗБЕК ХАЛҚИНИНГ нобъ миллий фазилатларидан бири умрин беҳуда ишларга сарфламай, миллат манфаати йўлида бирор фойдали юмушни холисона адо этишга қаратишдан иборатдир. Бошқача айтганда, қўш уйқусидек қисқа бир умрда ўзидан кейин халқ эҳтиёжига асқатадиган бирор моддий ёки маънавий меросни авлодларга қолдириб қетишдир. Ўз-ўзидан кўриниб турибдики, бу ишда шахсий манфаат биринчи ўринда туради. Шунинг учун ҳам бу ишда улкан масъулият ва юксак фазилат соҳиблари халқимиз орасидан қўлаб етишганлар. Шулардан бири ўзбек зиялиларининг кекса авлодига мансуб бўлган ёзувчи ва маорифчи, шоир ва ношир Мўминжон Мухаммадjon Угаи — Тошқиндир.

Бу зот ҳақида асосий гапни айтишдан олдин пуни таъкидлаш лозимки, ўзбек совет адабиётшунослигига унинг тўғрисида деярли ҳеч қандай таъдиқот йўқ. Гўё, ўзбек совет адабиётшунослари бу ёзувчини умуман кўрмагандек! Ваҳолонки, бир вақтлар унинг асарлари газета ва журналларда эълон қилинган, ҳатто китоб бўлиб босилган чиққан эди. Қизити шундаки, чет элда, жумладан Америкада бу адабнинг асарлари жиддий ўрганилди. Бунинг исботи сифатида американоқ машҳур олим Эдвард Олверсоннинг 1987 йили Германиянинг Кёльн шаҳрида босилган «Туркистон» мажмуасида эълон қилинган таъдиқотини кўрсатиш мумкин. «Жаҳаллар ҳақида яширилаган ҳикоялар» номли бу таъдиқотилда Эдвард Олверстон Мўминжон Мухаммадjonнинг Садриддин Айний билан бир даражадаги адаб сифатлида қаламга олади. Аммо, Мўминжон Мухаммадjon ўз ҳаётида Садриддин Айнийга кўрсатилган эътирмининг юздан бирини ҳам кўришга мушарраф бўла олмади.

Адабнинг ўз қўли билан ёзилган «Таржimai Ҳолиқа»да кўрсатилганча, у 1883 йили Тошкент шаҳрининг «Чичоқчилик» маҳалласида узангисоз қўнарманда оиласида дунёга келди. Аввалига маҳалла мактабиди, сўнгра эса Тошкент шаҳридаги деярли барча мадрасаларда таҳсил кўрди. 1908 йилда 25 ёшли Мўминжон Мухаммадjon Тошкентдан келган татар шоғирларининг тарғиботи билан Уфа шаҳрига кетиб, «Мадраса Олия»да 1910 йилгача янги имолардан таҳсил олади. Бу мадрасада тафсир, фиҳр илмлари билан бирча ҳисоб, жугрофия, табиётинг, киме, ёр табақалари, наботот ва шуларга ўхшаш дунёвий илмлар ҳам ўқитилган эди. 1909 йили у тез вақтида Қосмақшид (Қизил Ўрда) шаҳрига яқин Сули таъсидиги «Кай-ман», «бушор» элати қозоқларининг болааларини ўқитиб, «муаллим» (ўқитувчи) деган унвонга эга бўлди. 1911 йилдан бошлаб,

Тухтамурод ЗУФАРОВ,
филология фанлари номзода

НОЁБ

(АДИБ МЎМИНЖОН МУҲАММАДЖОНОВ —
ТОШҚИН ИЖОДИГА БИР НАЗАР)

Ўз она шахри Тошкентга келиб, халқ болааларини янги (усули жаҳид) тартиби билан ўқита бошлади. Татарча кийим (костюм-шим, қалпоқ) кийиб, газета-журнал ўқиш бошлагани сабабиди эски муаллавар ва уларнинг йўли билан юрвчи мутаассиб кишилар томонидан «Мўмин кофир» деб атади.

Мўминжон Мухаммадjon 1905 йилдан шеърлар ёза бошлади. 1909 йилда «Ўрунбурғ»да чиқадиган «Шўр» журналда биринчи мартаба иам, матрифатга чорловчи шеъри босилиб чиқди. Бу йилларда у қизгин ижод билан бирига Тошкент ва Фарғона водийсининг турли шаҳарларида янгича усулда дарс бериб, иам-матрифат тарқатди. Айни пайтда, болалар учун «Насойиҳу атфол» («Болаларга насиҳатлар») номлида бир китоб ёзиб, уни 1910 ва 1912 йилларда тошбосмада икки бор чоп қиларди. Шу йилларда ёзган «Эски мактаб» турмуши ёхуа толиб» номли асари ҳам 1923 ва 1926 йилларда икки марта чоп этилди. Садриддин Айний эса унинг «Эски мактаб» кассисани Мўминжон Мухаммадjonдан ун йил кейин ёзди ва у 1935 йилда нашр этилди. Бироқ бир мавзуга оид бу икки асарнинг биринчиси шу бўйи қайта нашр этилмагани ҳолда, иккинчиси ўғлаб мартаба қайта-қайта нашр этилди.

Мўминжон Мухаммадjonнинг кейинги йирик ва етук асари «Турмуш уринишларининг тақдирини янада ўзгача

қатли қиламан деб, савоб умидида кўрга йўла очиб қўймадими?! Қабрда... қияматда, даҳшатли ҳисоб-китоб кунинда не деб жавоб беради?!

Жонсиз танани ёр-биродару болачақалар қабр, совуқ ерга топирилиб қайтгач, одамни тупроқдан бино қилган Аллоҳ-таоло ёр юзига узининг нобий этиб тайинлаган одам, аммо ўзига ёр юзидинг сарварлиқ-ноиблик вазифасини адо этиш, бажариш ўрнига, шайтон, иблисга қўла бўлиб, ўткинчи ҳаёт найранглари чапталганда қолиб, дунёнинг арзимас матоҳларига сотилган сотқин, гўмроқ бандалардан қаҳрланиб, гўрга «Қис!» деб амр қилганида (Эгам, Узинг менга уша кунини ҳаром қил!) Ёр қисар эмиш, шунда азобнинг зулғидиган гўноҳдор банданинг гўдақлигига онасидан эмган сути оғизга келади, яратувчисини таниган, бўйруқ, тоат-ибодатлари-ни бажарган саодатманда банданинг танيمات умрида қилиб қолган яхши амаллари эса, бу, ҳаёти эниб васасалари, уйин-чиройларига маст бўлмағи бизни асраган, ҳимоя қилган, энди биз буни асраймиз, ҳимоя қиламиз, деб атрофини қўришаб-ўраб туришлар, ерни сиқа-ни қўймак эди. Иншооллоҳ, ожизлик қилган қилиб қолган озгина ишлари, амаллари узини асраса?!

Кўз ўнгиди (ҳаммаларини) Аллоҳ раҳмат қилсин!!) меҳрибон волидаси, отаси Умаршоҳ мирзо, болалиги, тоза халалар, Андижон, она-юрт кўчалари, Ахси,

Ўш, Самарқанд, ёр юзиди тенги йўқ Андижон шахри соғинчи бағрини ўртаб, устоз, пири муршид Хожя Аҳрор валийуллоҳ ҳазратларининг «Волидия» рисолисини туркийга ўтиргани...

Ошпаз, кўрмамак ошпаз адалган, овқатига заҳар қўшганидан буюн ўлим ёдан кетмағи қўйди, алақандай мавҳум, шиланмишқ туйғулор тез-тез кўнглига ёпирилиб кириб, қалб доғларини кўпроқ ва ҳўроқ ва тезроқ қозғотга тўкиб қолиши, армон ва дардларини назимий тизмаларга тизиб қолиши керак!

Бобурушох шарпа сезиб, кўзини очди, тепасида турган афгон гузалининг қафларини қафти орасига олди, сийпа-лади.

Афгон қизи — энг сўнгги завжаси, суюлмай, вафодор, кўнглидаги чигил, нозик, аламли тупунча, соғинч сезиларини сўядиган кўнглига эш аёл. Бобурушох истиқдонида баъзан энг нозик фикрларини ҳам сир тутмай баён қилади. Бу завжасига Ҳиндистон дияридан Афгон юртини кўнгал кўпроқ суюши, Кобулуниг ер-ҳаволарини кўмсаши туғрисида кўп сўхбатлар қилган. Мабодо, тақдирди азал ҳўкми билан кўзи юмилса, дарбадар жададининг Афгон — Кобулу тупроғида қарор топишини шу завжасидан илтимос-талаб этса, мақсудини бажарар, Худо хоҳласа, албатта, бажаради!!

Бобурушох завжасининг юмпоқ ис-сик қафтини лабига босди:

— Кўрғон ўқинг, — деди оҳиста. Афгон гузали — суюлмай бека тиловат бошлади, аммо бу нарсаси Бобурушохнинг нохуш уй-ҳаёлларини кетказолмади ва интирдан. Ҳаётдан, бу мусофирхона, меҳмонхонадан чиқиб кетиб, қора тушроқ бағрига бориш, дўстларсиз, завжаларсиз, хизматкорларсиз, дунёларсиз, галабага мағлубиятларсиз — ҳеч нарсасиз ёлғиз қолганда қайси амаллари бу нотавон бандани қўнми қила олади?!

Бобурушох яна интирдан, очилган кўзи маънос, меҳрибон нигоҳини узидан узмай қараб турган завжасига тушди, гузалининг чиройли кўзлари пирпирлади.

— Лабай беғим, кўнглиллари нени тусайду?

Бобурушох маънос жимлайди, ўриндан қўзғалади, туғри уларди.

— Тиловат қилинг. Кўнглимининг гўборини ювиш.

Аёл тарадудланиб бир оз тин олди-да, яна оҳиста тиловат бошлади. Бу талажиб сеҳр сели борлиқ вужудини қойлаб, ўраб турган бебош ўйлар, таъшишу гамлар, изтирролар — барча-барчасини тозаалаб кеткандай, озода бўлиб, ич-ичидан севинч уқсилари устм-уст бостириб келиб, кўзларидан қайноқ ёш си-зиб чиқди.

Яқин ҳаёт — сирлар, муаммолар. Бунда ҳамма нарсаси япири. Нариги охират ҳаёти — аён ҳаёт, ошқора ҳаёт, у ерда яқин ҳаётдан янгилишиб, адашиб

кечи. Бу асарини у 1925 йилда ёзиб тутгани да 1926 йилда нашр эттирди. Асар кичик-кичик тарихий-баъий лавҳалардан иборат бўлиб, аср бошида Туркистон заминида кечган тарихий, яхтимоний ва маънавий воқеа-ҳодисаларни тасвирга олгандир. Албатта, бу воқеалар асар қаҳрамони — муаллифининг шахсий ҳаёти баёнида, миллий буюкларга нийҳатда аниқ ва таъсирли қилиб очиб берилади. Асарнинг қимматли томони шундаки, ҳар бир лавҳа худди тасвирий санъатдаги манзара жанрига ўхшаб, ҳаётда мавжуд, муаллифининг кузатишидан ўтган ва ҳатто бевосита иштирок этган воқеалар тасвирдир. Шунинг учун ҳам муаллиф асарнинг биринчи нашрини «Турмуш уринишлари. Мадраса талабаси кундаги» деб номлади ва ҳар бир лавҳани алоҳида рақам (курскатки) билан белгилади.

Садриддин Айний «Турмуш уринишлари»дан чорак аср

ХАЗИНА

кейин ўзининг «Эсдаликлари»ни яратди. Бу икки асар орасида муштарак томонлар кўп. Аммо Садриддин Айнийнинг асари нашрдан-нашрга тўдарилиб бориладан бўлса, Мурминжон Мухаммаджоновнинг асари ҳар нашрида беҳад қисқартирилганга дучор қилинган. Жумладан, Эдвард Олворсинг ёзишича: «Кейинги нашрларда муҳаррирлар таъини яшириш учун мақолалар бошида қўйилган барча рақамларни [курскаткилар] олиб ташлашди. 1964 йилда эсдаликлар яна қайта нашрга таъйинланди, ёши саксонини қоралган кекса муаллифга ўқиб кўришга берилади» («Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 1992 йил, 11 сентябрь, № 37 (3193)). Бу нашр ҳам қисқартириш соҳасида олдинги нашрдан орқада қолмади. Ваҳоланки, китобга бериладан мўъжаз маълумот (аннотация)да ёзилишича: «Буниси учинчи ва тўдарилидан нашридир». Бу нашрга ўша, олтининчи йиллардаги «етук» муҳаррирлардан Малик Раҳмон «адабий жиҳатдан қайта ишловчи» этиб тайинланди. Сий-сий етук ва партияга содиқ бу «адиб» «Турмуш уринишлари»ни «қайта ишлаш»да ҳатто муаллифдан ҳам илгариллаб кетди. У сийсий мавқеадан чиқиб келиб, бир бутун асарни икки қисмга бўлиб юборди. Бунинг боиси китоб бошида келтирилган мўъжаз маълумотта (аннотация) қуйидагича ифода топди: «Биринчи қисмда авторнинг революцияга қадар бўлган ҳаёти тасвирланган. У меҳнаткаш халқ оммаси болалари ўрта-

сида илм-маърифат тарқатиш учун бутун Ўрта Осиёни кезиб чиқади ва ҳамма жойда ҳам қора турух — бой, мулла ва эшонларнинг қаттиқ қаршилигига учрайди.

Китобнинг иккинчи қисмида авторнинг революциядан сўнгги даврдаги ҳаёти тасвирланган. Автор Коммунистик партия ва совет давлатининг доимий тамғулариги остида меҳнаткаш халқ болалари ўртасида билим тарқатиш учун туғри йўл ва узига ҳимоячи топади».

Мана шу гапни айтиш учун «қайта ишлаш» биринчи қисм 132 саҳифани ташкил этгани ҳолда, иккинчи қисм фақат 43 саҳифадангина иборат бўлиб қолганига ҳам эътибор бермади. Чунки унинг вазифаси уш мазмунга ва тузилишига эга бўлган асарни ўша замон мафқурасининг ўтмиши ёмон, ҳозирни осмон қилиб кўрсатувчи сийкаси чиқиб кетган қолишга қаршидан иборат эди. Бу йўлда у асарни, аниқсиз, унинг «иккинчи қисми»ни шу қадар қисқартирдик, натижада бир неча мақолалар ўзаро қоришиб, мазмун ва баъийатдан жудо бўлди. Шу тариқа, мажруҳ бўлган асарни суяб қолиш мақсадида унинг ҳар ер-ҳар ерига, келишса-келишмас сарлаҳалар қўйиб ташлади. Бунинг устига асар мазмунига мос тушмасида, партияга миннатдорлик изҳор қилувчи қизил таппалар қўлаб киритилди.

Бу ишга ҳаддан зиёд берилиб кетган Малик Раҳмон ҳатто асарнинг иккинчи нашридан чиқариб ташланган ва олтининчи йилларда ҳам номи ўйлашиб тилга олинмадиган шоир Чупалон ҳақидаги сатрларни ўтказиб юборди. Бу маълумотлар китобнинг 129-131 саҳифаларида чоп қилинган бўлиб, Чупалоннинг Андижонда «Саодий Туркистон» газетасини қайта чиқариш борасидаги ҳаракатлари тафсилотидан иборат.

Бошқа томондан эса китобдаги бу парча «адабий жиҳатдан қайта ишловчи»нинг билими қай даражада эканлигини кўрсатади. Чунки у китобда келтирилган Абдулҳамид исми шоир Чупалонга мансублигидан беҳабарга ўхшайди. Бундай бўлиши табиий, чунки у даврларда мафқуравий нашрларда фақат «Чупалон» тахаллусигагина тилга олинган, унинг исми ва отасининг номи эса мўълақо тилга олинмас, деярли унутиб юборилган эди.

Бундан ташқари, «қайта ишловчи»нинг билим даражасини кўрсатувчи яна бошқа бир далил ҳам бор. У ҳам бўлса, Малик Раҳмоннинг уш қўли билан биттан дастхатдир. Буни қарангки, у уш «қайта ишлаш»гана мана шу нашрдан бир китобга қуйидаги сўзларни битиб, шоир Шайхзодага тақдим қилган экан:

«Мўҳтарам (!) Шайхзода (!) домлага автор ва ўз номидан эсдалик учун ихтиром (!) билан

Малик Раҳмон. 28/XII-64»

излагани абадий роҳат ёхуд — э-воҳ! — абадий азобни топар?!»

Бобуршоҳнинг ўйларини завжасининг тиловати тўзтиди: «Бу — Қўрьон кўнгиллар учун басиратлардур, яғни кўлар кўзлардир, бу кўзлар билан қўзланган кўнгил, қалб ҳақиқатини кўради...»

Афсус, умри юришлар, жангу жадаллар, қарама-қаршиликлар гирдибодиди, от устида ўтди, тинч-осойишта хилваттоҳларда қалбини кўнгил қўлаари — Қўрьон, Аллоҳнинг ҳақиқатлари билан нурланганга олмади. Лекин ҳаракат эзидигана, узига ўхшаганлариданга эмас, тинч хилваттоҳларда ҳам бер эканлиги тўди. Ҳаракат жисмоний юриш, тузиш, қуриш, уруш, бузишгина эмас, ҳаракат катта жанглар эвазига ўзини, узалини қўлга киритиш, ҳақиқат денгизининг сузувчис, тавосига айлантириш, сокинликлар дунёсиданги буронларни бартараф эта олиш, хилват деган қурашлар майдонига қолиб бўлиб, тахт қўриб Аллоҳ ҳукми — лашкарларини — оятларини ўқиб юртлар — қалбаларга йўллаб, уларни тирик маконларга, ҳаракат майдонларига айлантириш эканлиги унга аён бўлиб, бу нарсаларнинг ҳаммаси унинг парча-пурча тушунча, онг-ўйларини йиртиб, ақли бир вақтлар «Шоирлар» сурасидан илиб олган «Ақлинингизни йиртиб, ҳақлиқини билувингиз учун» оғти қаримаси хотирда қалқди, ич-ичидан ўқисик аламлар, ҳасрат-

лари, ота-она, Ватан, Андижон, Аҳси, Уш, Афғон, бобоси Темур, отаси Умаршайх мирзо, меҳрибон волидаси, бобоси Юнусхон... лардан ўзиб, қалби Аллоҳ-таолога болғанди, ўқсиди, зорланди. Ҳаққа илтижо-ла юкюнди. Ҳаққа бош эгиб, тавба-тазарру айлаб, уринидан иргиб турди. Умрбод орузси — Тавба фармониини эълон қилиш фурсати етмадими? Шошилиш зарурмасми?!

Котибни чорлади. Ҳалатдан бўён тепасида уйчан турган завжаси маънос жиламайиб, ташқарига чиқди, қўл ўтмай хобхонга қалам-қоғозли котиб кирди. Бобуршоҳнинг қаршисида ёзувга шай бўлиб турди. Бобуршоҳ эса ўзича сўзлар эди:

— Чоғирлар ичдим, чоғир мажнсалари ясадим, тўфонли саргардон ҳаётимда чоғирлардан паноҳ, юпанч изладим. Аллоҳим, Сендан изламадим, тавба қилдим, тавбамни қабул эт, ахир ўзинг «Тавбабур роҳим» сен, узинг афу эт. Узинг мени ҳақиқатга олиб келдин, бани инсонларни, мана неча замонларки, сенинг ҳақ йўлингга, ҳақиқатингга чорлаб астойдил бўддим, энди узинг менга мадад бер, чоғир балосини, муб-талолитини ўзимдан-да, одамлардан-да, юртлардан-да, ҳаётлардан-да даф қилай, маст қилувчи ичимликлар ясашни таққилай, ўзингни улуғ дароғхонг Маккаи мукарреманга ҳидоят топганлар, сонсиз-саноксиз бутларни бир зумда уруб парчалаганди, мамлакатда исирт-

қиллар ясашга тегишлай барча нарсани уриб парчалай, парчалайай, ҳамда сенга шаккоклик қилиб, Узингга, ҳақиқатга қайта оламаётган кофирлар куфрларини фақат Сенинг мададнинг билангина енгдим, энди мусулмон, мўъмин бандаларинг, муслим савдогарларинг устларидан тамга солигини олиб ташлай! Аллоҳ! Узинг қудратисини, Узинг мени шунга қодир эт!!!»

Бобуршоҳнинг ёзишга улғуриш-улғурмаслигига қарамай, сўзлашиб кетганлигига ҳайрон бўлиб турган котиб сўз демокқа журғат қила олмас эди. Шоҳ ўтирган ўрнида котибга юзланди, майин табассум қилди, тавба ҳақида фармон тайёрлаш зарурлиги, уни амалга ошириш кераклиги ҳамда мусулмон савдогарлар устидан тамгани олиб ташлаш фикрини, Аллоҳ таоло мадади, қўмаги ақиллигини яхшилаб тушунтирди ва қалби сурур ва гурурга тўди. Гамалар қўюнида, ўйлар гирдибодиди, туйтулар туғидада қолган кўнгил бирдан еришиб, тозариб кетди...

АНДИЖОН.

Соддагина бир гапда шунча хатога йўл қўйган ва «Шахзода» билан «Шайхзода»нинг фарқига бора олмаган арбоблар ўша йилларда адабиёт ва маданият жабҳасида фаолият кўрсатганлар. Қизиги шундаки, улар ўзлари ҳақида юқори фикрда бўлганлар ва «Шайхзода нима дер экан?» — деб ўйлаб ҳам ўтирмаганлар ҳамда кекса адибга ажратилган қалам ҳақида тенг шерик бўлишдан уялмаганлар.

Баҳолонки, бу йилларда Муминжон Муҳаммаджонов гоят муҳтож бир аҳволда кун кўрар эди. Бунинг маълум сабаблари бор эди. Чунинчи, Муминжон Муҳаммаджонов Қўлэмзалар институтида сақланаётган бир ҳужжатда ёзилишича: «(У)... Маркази Сталинободда аксининқилобий миллатчилар томонидан 1932 йилларда ҳар турли (бўхтон) баҳоналар билан партиядан ўчирилади. (1918 йилдан бошлаб, партияга кириб, қаттиқ садоқат билан ишлаб келмоқда эди)».

Бу уринда шунинг алоҳида таъкидлаш лозимки, ўша йилларда партия сифидан ўчирилган шахсининг ҳаёти тўлиқ маънода ҳафс остида қолмишдан-бошқа нарса эмас эди, чунки бу ҳомининг фақат маънавий томонигина эмас, балки моддий оқибатлари ҳам гоят оғир бўлар эди.

Бунинг устига, яна ўша ҳужжатда таъкидланишича: «...1941 йили Низоийи Галлжавийнинг «Дайли ва Мажнун»ини ўзбекчага таржима қилиб юртюгда, баъзи шахсий ғаразчилирининг ғарази оқсидида Ёзувчилар союзи аълолигиндан ҳам ўчирилади. Шунинг учун у бечорача гуноҳдор сифатида қараб, ёзган нарсаларини матбуотга ёзилишига йўл бермасдан келадилар».

Ахвол шу даражага бориб етдики, Муминжон Муҳаммаджоновнинг неча ўн йиллар давомидаги муаллимлик фаолияти, ўзбек вақти матбуотида вужудга келтирилиш ва уни тараққий қилиришидаги хизматлари, қолаверса, адиб ва шоирдаги муҳтож инобатга олинмай, ёлғиз кексаларнинг учунигина нафақа тайинланади. Ана шундай муҳтож аҳволда қолган адиб, араб ва форс тилларини мукаммал билиши, туркий халқлар тилида эса шу ўн тилдаги каби бемалол сўзлаша олиши, ўқиши ва ёзилиши қарамай, Тил ва адабиёт институтида кичик илмий ҳоми лавозимида садақадаск маошга ҳизмат қилиши мажбур бўлди. У 1964 йилда 81 ёшида Ташкент шаҳрида вафот этди ва Чигатой фуқаролар қабристонига дафн қилинди.

Бироқ юқорида айтилганлардан кузатилаган мақсад Муминжон Муҳаммаджоновнинг аянчи ҳаётига ачиниш ҳиссини ўйотғиси эмас, балки бугунги мустақиллик даврида унинг миллат одаиди ҳизматлари қадрига етиш ва етук бир ижодкор қаламхас сифатида ҳурматини ўрнига қўйиш ҳиссини шакллантиришдан иборатдир.

Зотан, Муминжон Муҳаммаджонов умрининг энг оғир дамидаги ҳам қўлидан қаламинини қўймай, зўр гайрат ва юксак берадощ билан ижод қилди, тарихий манбаларни излади, илмий ва оммавий асарлар яратди, қўлланмалар тузди, тўловчилик билан шугулланди. Ўзи яратган асарларини у қайта-қайта кўришти, қўлимчалар кириштиш ва хатоларини тузатишдан асло эринмас эди.

Муминжон Муҳаммаджонов бу асарларини ўзи ҳаётлик даврида нашр этилмаслигини яхши биларди. Аммо, умидди дунё деганларидек, ҳар бир асарини худди китобларга ўхшатиб, муқова юқорисига исм-фамилияси, ўртага асар номи ва пастга санани аниқ ёзиб қўяр эди. Унинг Ҳамид Сулаймонов номидаги Қўлэмзалар институтида сақланаётган шахсий архивида ўшабу ан шундай «қўлэмза китоблар» мавжуддир.

Муминжон Муҳаммаджоновнинг «Мазаликкина зогораси» асари ҳам ўша «китоблар»дан биридир. Муминжон Муҳаммаджонов бу асарини аввал араб ёзувида битган, сўнгга яна бир бор қайта кўриб, уни «пишитган». Ниҳоят асарини машиналатган, яна унинг устидан қўриб чиқиб, тузатишлар киритган. Шу тариқа у асарини нашрга тайёр ҳолга келтирган. «Нуралнинг ногораси, мазаликкина зогораси» номи бу асар ўзбек халқ оғзаки ижоди намонидаси Нурали қизикнинг Муминжон Муҳаммаджонов томонидан ёзиб олинган ва шева хусусиятлари тўлиқ сақланган ҳикояларидан иборатдир. Бир вақтлар шоир Чўлуон зузининг «Қизқилар» номи мақоласида: «...Эзилган, жабр ва зулм остида ингротан халқининг кунгли очилган, хурсанд бўлишга, ўйнаш-қўйиш ва яхраша бўлган табиий ва кучлик майли, руҳоний жандармааларининг сунғий тўқинликларининг емириб ўтган ана ўша кучли майли, ана ўша катта талаб зўига яраша катта устозлар етиштирган. Фольклор адабиётини яхшигина текшираётган илмий марказларини миз у адабиётнинг мана шу муҳим қисмига ҳам керагича аҳамият берсалар кўп қиммат нарсалар қазиб чиқарилаётган, бир қанча кулики ҳазилчаларига эга бўлажакмиз», — деб ёлган эди. «Нуралнинг ногораси, мазаликкина зогораси»га шу нуқта назардан ёндашсак, хоксор адиб Муминжон Муҳаммаджоновнинг ўзбек халқига қандай ноёб ҳазина қолдириб кетганининг гувоҳи бўламиз.

МАЪРИФАТПАР- ВАРЛИК ШЕЪРИЯТИ

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби, филология фанлари номзоди Солиҳ Қосимов умрининг кўп қисмини XIX аср охири ва XX аср бошидаги ўзбек миллий маънавий ҳаётини, маърифатпарварлик оқими ва унинг намоёндалари ижоди ҳамда фаолиятини урганишга бахш этган. Ушбу илмий жиҳатдан муҳим масалага оид талайгина асарлар ёзиб, адабиётшунослик фани ривожига сезиларли таъсир кўрсатган олимдир. Қуйида олим меросидан айрим парчалар илк бор эълон қилинмоқда. Мақолани олимнинг қизи Наргис Қосимова нашрга тайёрлаган. С. Қосимовнинг асарлари Сирожиiddин Аҳмаднинг умумий таҳрири остида чоп этилмоқда.

XX асрнинг бошида ўзбек тилида нашр этилган «Тараққий», «Хуршид», «Шухрат», «Осиё», «Турон», «Самарқанд» ва айниқса, «Туркистон вилоятининг газети», «Садойи Фаргона», «Садойи Туркистон», «Бухорои шариф» газеталарида, шунингдек, «Ойина» журналинда маърифатпарвар ёзувчиларнинг шеърлари мунтазам равишда босилиб турган. Шу билан бирга, Юсуф Сарёийи, Васлий, Ҳамза Ҳакимзода Нибёий, Абдулла Авлоний, Фитрат, Тавалло, Ибрат, Сидқий, Хуршид, Ҳожи Муин ва Баҳромбек каби ёзувчиларнинг тўпламлари нашр қилингани ва Суфизода, Ҳамза, Хислат, Тавалло, Сидқий каби шоирларнинг шеърларидан ташкил топган шеърый мажмуалар ва баёзлар қўллаб чоп этилганини ҳисобга олсак, бу давр адабиётда шеърят салмоқи ўрин тутганини англаш мумкин.

Маърифатпарвар шоирлар мамлакатда юз бераётган воқеаларни диққат билан кузатар эканлар, бойлик билан қашшоқлик, исрофгарчилик билан муҳтожлик бир даврда, бир жамиятда ёнма-ён яшаётганини кўрадилар ва бунинг сирини англай олмай азоб чекадилар. Топшентлик шоира Нозимахонимнинг қуйидаги алам тўла мисраларига диққат қилайлик:

«Куринг дўстлар, юз минг вой, айшу ишрат бир ёнда,
Қашшоқ, мазлум бошида қайғу, ҳасрат бир ёнда.
Бойваччалар, сурсангиз, ҳар кун бозму ишратда,
Мазлум, йўқсул алар-чун қилур хизмат бир ёнда.
Бир ёнда боёнлар, гарқ таниаю тилога,
«Бурда нон!» — деб бечора, қилур меҳнат бир ёнда.

Бул ён аҳли меҳнатлар, фароғат не, билмаслар,
Шу меҳнатдан бор ўлгон ул тахту бахт бир ёнда.
Бул ёнда бой ойимлар гарқдур кимхоб, атласга,
Вале топмай парча бўз, мазлум, бадабхт бир ёнда.

Гар кўча-куй, бозорлар кезсанг, юруб пиёда,
Бир ён — қасру иморат, вайрона юрт бир ёнда.
Ё Раб, кечур, Нозима — банданг қилур исёнлар,
Найлай миллат бошида дарду меҳнат ҳар ёнда».

Бу ажойиб поэтик асардан кўриниб турибдики, шоира инқилоб арафасидаги Туркистонда мавжуд бўлган ижтимоий тенгсизликни жуда аниқ кўрган, ҳатто замона зўрларининг бутун шон-шукухи мазлумларнинг меҳнати эвазига юзага келишини ҳам жуда тўғри таъкидлаган. Шеърнинг руҳидан шоиранинг қашшоқ, мазлум халқнинг аҳволига ачиниши, муқдорларни эса хуш кўрмаслиги яққол сезилади. Нозиманинг ижтимоий тенгсизликдан норозилиги, буни очик-ойдин баён этиши эксплуатация ва дин ҳукмронлиги шароитидаги ноёб жасорат, ҳукмрон мустабид тузум асосларига қарши кескин исён эди. Буни шоиранинг ўзи ҳам яхши сезади ва шу сабабли Аллоҳдан кечирим сурайди. Аммо муҳими шундаки, Нозима бу исёни учун жуда асосли дадил келтиради: унинг кўрсатишича, ҳамма жойда миллатнинг бошида дарду меҳнат.

Шуни айтиш зарурки, Нозима ёлғиз эмас эди, XX аср бошида яшаган бошқа ҳақиқатгўй матрифатпарвар ёзувчилар ҳам жамият ҳаётида мавжуд ижтимоий тенгсизликни пайқаганлар ва машаққатли ҳаёт заҳматларини чекиб, қашшоқ ҳаёт кечирган меҳнат аҳлига хайрихоҳлик билдирадилар. Буни Абдулла Авлонийнинг «Нима кимники?» шеъридан олинган қуйидаги парчадан ҳам кўриш мумкин:

*«Нега хомуш ўзинг, эй ақлу хирад?
Будди дунё қоронги, кори шарманданики...
Бўлмаса мойи, гижирлайдир ўқи
Барча ишинг меҳрави танганики.
Гар фақир ўлсанг, демас: «Ҳолинг надур?»
Меҳрибонлик олтину дёнганки.
Эски тўн бўлсанг, бўлурсан хору зор
Иzzату хурмат тўни янгиники.
Илмдин бойлик юқорида турур
Сўҳбату мажлис силлиқ салманики.»*

Кўриниб турибдики, шоир фақатгина ижтимоий тенгсизлик мавжудлигини қайд қилиш билангина чекланмасдан, балки жамиятда «барча ишнинг меҳрави (яъни ўқи) танганики», «дунё... кори шарманданики» эканлигини, бундай жамиятда одамгарчилик ундалари обёғоти қилинганлигини, меҳрибонлик, «izzату хурмат» ҳам ясама эканлигини «илмдан бойлик юқори туриши»ни рўй-рост фош қилади. Шоирнинг бутун ҳурмати «эски тўн», «фақир», «илм» (яъни илмилар) томонида. У «Танга», «Олтину дёнга», «Янги тўн» «бойлик» эгалари, «силлиқ салла»ларни дадил қоралади.

Шоир Тавалло Биринчи жаҳон уруши даврида авж олган қимматчилик йилларида меҳнаткаш халқнинг ҳаёти ниҳоят даражада огирлашиб, қашшоқлиги кучайган кунларда ҳам бойлар қийналмагани, аксинча, турли нопок йўллар билан бойлик орттирганларининг ҳаққоний манзарасини яратади:

*Камбағал бечоралар ҳолин сўраб бир кимса йўқ.
Тортадур қимматчиликда кунда заҳматлар, дариг.*

*Бойлар одди галла арзон чоғда омбор тўлдуруб,
Камбағаллардин чиқар чанг, қилса ҳасратлар,
дариг.*

*Будди бу қимматчиликдан камбағаллар ҳоли танг,
Илтифот этмас ганийлар, йўқми ҳимматлар,
дариг.*

*Неча мискин уйларида йўқ ўлим, лекин азо,
Эрта-кеч бойларда, курсанг, айшу ишратлар
дариг.»*

Бу тасвирда, Таваллонинг бутун муҳаббати «кам-

бағал, бечоралар» томонида, айни ҳолда бойларнинг бу даврдаги хатти-ҳаракатларини таърифлар экан, шоир уларда «инсофу диёнат», «ҳиммат йўқлиги»ни таъкидлайди, ўзларини эса ноинсофлар деб атайд.

Тавалло демократ шоир Зақийнинг «Қаҳатчилик» шеъри халқ шоири Фозил Йўлдош ўғлининг «Қаҳатчилик» мавзусидаги асари билан ҳамоҳангдир. Тавалло қимматчилик давридаги халқ ҳаётининг реалистик манзарасини чизиб бериш билан чекланмайди, балки бу асос билан бирга, камбағал бечораларнинг аҳволига афсус билан қарайди, бойларнинг инсофсизлигини фош этишини ўзининг инсоний бурчи деб билади. Бироқ шоир қутилиш чораларини изламайди. Аксинча, у ўзи томонидан танқид қилинган, фош этилган бойлардан хайру эҳсон кутади, уларнинг ёрдамида фақир халқ аҳволини яхшилаш мумкинлигига умид қилади. Матрифатпарвар ёзувчилар ҳақиқий гуманист, халқни ёзувчи бўлганликлари учун халқ манфаатларини ёқлайдилар, халққа хайрихоҳлик қиладилар, уни огир моддий ва маънавий аҳволдан қутқаришни чин қалбдан истайдилар, бунинг иложини тополмай, фарёд чекадилар, ҳиммат, диёнат, иттифоқлик йўқлигидан шикоят қиладилар. Ижтимоий ҳодисаларнинг тул сирларини англабмай ҳайратга тушадилар. Бу ҳол Абдулла Авлонийнинг «Дунё фожиаси» шеърида яққол ифодаланган. Шоир ёзади:

*«Оламни ўраб олган гавгоси надур, билмам,
Бу Одам утиларин даъвоси надур, билмам,
Бир-бирлариға қилгон иғвоси надур, билмам,
Инсонлар(и) бу кори бежоси надур, билмам.*

*Кўзлардан оқар қон ёш, билмам, нечун оламда,
Дунёни босиб селоб, ҳар гўшада мотамдир,
Тўфони, балодирми ҳар қатраси бир гамдир,
Буларни яратмоқдан савдоси надур, билмам.»*

Авлоний ҳаётни диққат билан ўрганар экан, пулнинг кучи билан ҳақ иш ноҳақ деб эълол қилинаётганлигини, бойлиги (сарвати) бўлмаганларнинг аҳволи огирлигини аниқ кўради ва ҳаққоний тасвирлайди:

*«...Диққат-ла боқур бўлсанг, ақлингни босур ҳайрат,
Ҳақ пасда қолуб, ноҳақ пул бирла топув қувват,
Булгувчи забун ҳолинг, йўқ, санда агар сарват,
Халқнинг бу қизиқтирган дунёси надур, билмам.»*

Шоир ноилоҳияндан бойларга мурожаат қилади, уларни инсофга келтирмоқчи бўлади, одамгарчилик («инсонлик») йўқолганлигидан ва ҳатто «илоҳиёт» («увият») ҳам гафлатда эканлигидан шикоят қилади:

*«...Билмамки, хароб ўлмиш бу олами инсият,
Гардуини хато айлаб, вермас биза тарбият,
Уйкудами инсонлиг, гафлатдами увият,
Руйиё эса бу одам, фардоси надур, билмам.»*

Демократ ёзувчилар каби матрифатпарварлар ҳам ижтимоий тенгсизлик ва эксплуатация тufайли адолатсизлиқнинг авж олиши ва меҳнаткашларнинг тобора кўпроқ қашшоқланишига қарши норозилик билдирадilar. Бу муҳим ундалар демократ ва матрифатпарвар ёзувчиларни бир-бирларига яқинлаштиради. Шу билан бирга, бу икки оқим

ДҮППИ

Шоҳу тожу хильатеким мен тамоша қилгали,
Ўзбегим бошида қалпоқ, этгида ширдоғи бас.

Алишер НАВОИЙ

Ўзбек миллий либослари ва улардаги безакларнинг руҳий таъсири ҳақида қадимий ривоятлардан бирида шундай дейилади: «Фарғонани босиб олиш илн-жида қирқ минг кишилиқ юнон — македон қўшини Усрушона (ҳозирги Уратеп) сари ёпирилди. Бу ерда улар қачонлардир Эроннинг аҳамоний шоҳи Кир барпо этиб кетган Кирсхата қалъасининг ҳимоячиларидан таъзирларини едилар. Мард зардуштийлар маккор юнонларнинг аҳам-қалдамларига учмадилар ҳамда унинг талончиларини қалъа ичкарисига киритмадилар. Жанг жуда узоқ бўлди, ўлган ўлди. Ганимни ҳолдан тойдириб, қирқ баҳодирни қалъада қолдириб, қалъа ҳимоячиларининг бари — Яксардан нари ошдилар. Қирқовлон астойдил жанг қилиб, рақибнинг ҳолини танг қилиб, сўнг ўзларин оловга отди, ганимлар қайратда қотди. Оташпараст эди қирқ ботир. Улар учун энг шарафли иш — олов булиш, Қўёшга дў-ниш!»

Эрон, Бақтрия, Сўд сингари юртларни бемашаққат қўлга киритган Мақдуния (Македония) қароқчисини эрк-севар фарғоналиклар жасорати эсанкиратиб қўйди. У қалъага кириб беркинди ва қўшиннинг қалъага ситмаган қисми теварақда қодир тиклади. Баъзи матулотларга қўра (Арриан ва Страбоннинг шохидлик беришича), уш тун фарғоналиклар мингтача юнонни ер тишлатиб қетдилар. Тунги чиқинлар кейинги кечаларда ҳам давом этди. Ғазабланган шоҳ беш юз моҳир палахмончини қароргоҳ атрофига

қўйиб чиқди ва уларга тонгта қадар фарғоналикларнинг хоҳ тириги, хоҳ ўлигини бўлса-да, тутиб келмоқни буюрди. Шафқатсиз жанг билан тун кечди. Палахмончилар фарғоналикларнинг на ўлиги-ю, на тиригини қўлга туширмадилар. Тонг чоғида эса бир қонли дўппини эроний тило лаълига — патнисга солиб, шоҳга келтирдилар. Ҳукмдор ўратепалик фолбуну донишмандларни ҳузурига қорлатди. «Бу нима?» — деган сўроққа: «Фарр-хона, фарр-хона», — деб жавоб айтилди. Шоҳ бу ёт сўзга бир сеҳр туйди, ичи қўйди, жанг майдонидан мурдаю ярадорларигача чиқариб кетадиган аҳил ва мард бебошларнинг бу сирли либоси уни ваҳимага солиб қўйди. Аррианнинг шохидлик беришича, кўп ўтмай, шоҳ бир ёй отидаги масофада туриб, фарғоналикларни кузатишга муассар бўлди. Уларнинг қорабайиллари, камонтирлари, чарм иштонлари-ю, каноф қўйлаклари бир ён бўлса, бошларидagi ҳукмдорга таниш дўппилари бир ён бўлди, шохнинг бағри қон бўлди, руҳи сўлди. Алқисса, Фарғонани забот этишни хаёл қилган Искандар Мақдуний (Зулқарнайн) Хужанд деворларига бошини уриб, сафари эрта қариб, орзулари пучга айланиб, Шарқ сари йўллари бойланиб, келган жойига қараб равона бўлди». («Саодат» журнали, 1992 йил, 5-6 сон, 26-бет).

Қадимдан ўзбек миллий кийимлари ўзига хос тарихига, тузиллишига, қўрилишига, рангига, ҳажмига, безагига, бу безаклар шаклларининг сеҳрли кучига ва фалсафий дунёсига ҳамда тарбиявий томонларига эга бўлган.

ўртасида жиддий фарқ ҳам мавжуд. Демократик адабиёт мавжуд тузум билан муросасиз курашга киришади, уни ўзгартариш шартлигини уқтиради. Шу сабабли бу оқим вакиллари ижодида ижтимоий сатра асосий уринини эгалайди. Маърифатпарварлик оқими вакиллари эса ижтимоий ҳаётдаги айрим камчиликларни танқид қилар эканлар, бу камчиликларни ижтимоий тузумни сақлаган ҳолда тузатишга уринадилар.

Ўз қаҳриқларининг таъсир кучини ошириш мақсадида фикрларига диний тус беришга ҳам ҳаракат қиладилар. Жумладан, Ҳамза Ҳакимзода Ниязийнинг «Йигла, Туркистон» шеърида шундай мисрлар бор:

«...Дариг тутманг дин учун, кетса мону жон,
Укув фарзлиги минг йўл Қўрўнда фармон,
Маърифатсиз танулмаз аҳкоми инсон,
Илмсизга айтилмас коми муслмон.
Йигла, йигла Туркистон, йигла, Туркистон!
Рухсиз танлар тебрансан, йигла, Туркистон!»

Бироқ маърифатпарвар ёзувчиларнинг умиди пучга чиқади. Бойлар улар кутган йўлдан юрмайдилар — камбағалларга қайишмайдилар. Маърифатпарварлар бу адолатсизликнинг сабабини оддий ноиттифоқлик деб ўйлайдилар ва халқни аҳилликка чақирадилар. Шу сабабли уларнинг 10-йилларнинг бошида яратган асарларида ноаҳилликдан ши-

коят ва иттифоққа чақирқи катта ўрин эгалай бошлайди. Абдулла Авлонийнинг «Ҳасратли ҳолларимиз» шеърида (1912-1913 йил) шундай дейилади:

«...Раҳму шафқат, марҳаматдан йўқ эрур
Бизда нишон,
Зулм ила казбу хиёнатга ажаб тайёримиз.
Иттифоқ ила яшар ағёр, бизда — ифтироқ
Ухвату файзи муҳаббатдан қочар беоримиз».

Демак, шоир бошқалар («ағёр») иттифоқда яшган пайтда ўз юртида фақат ажралиш («ифтироқ»)ни кўради, дўстлик («ухват») урнида «зулму казбу хиёнат»ни сезади. Шу сабабли у ўзининг «Мухотабаам калам» сарлавҳали шеърида ватандошларига шундай хитоб қиладди:

«Аё, эй соҳиби урфон, Ватан боғида фарёд эт,
Отиб ташла орадан эски адоватларни,
барбод эт».

Шоир Тавалло ҳам Абдулла Авлонийга жўр ҳолда ёзади:

«Эй, муслмон ёшлари, бўлсанг не бўлғай иттифоқ,
Иттифоқ неларни қилди? Қўз очиб оламга боқ...
Курсатинг ибрат букун, миллат ривожини
Истангиз,
Дўст ўлинг бир-бирла эмди, ўзаро бўлманг чатоқ...»

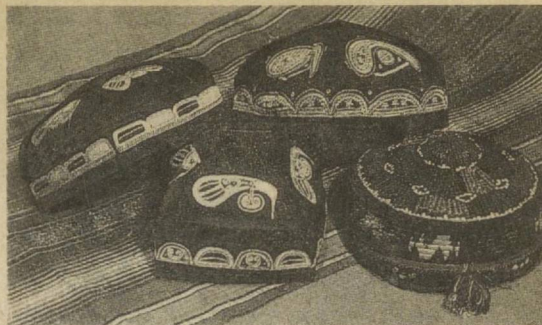
«СИР»ЛАРИ

Шу миллий либослардан бири дўппидир. Дўппи ўзи нима? Унинг қандай турлари бор? Дўппилар нима учун чор бурчак ёки доира шаклида бўлади, нақшлари асрлар давомида ўзгартирилмаي келишнинг сабаби нимада? Ундаги безакларнинг қандай фалсафий ва тарбиявий томонлари бор?

Дўппи — бош кийими, Урта Осиё, Эрон ва айрим Урта Шарқ мамлакатларида яшовчи кўпгина халқларда кенг тарқалган. Дўппи кийиш ҳам қадимдан расм бўлган. (Чадаги сурат). Дўппи бахмал, сатин, сидирга шойи каби матолардан тайёрланади. Каштаси кўпинча ип, ипак, зар билан тикилади. У тепа ва кизакдан тузилган бўлиб, устки қисми доира ёки квадрат шаклида, нақшлари ва нақшсиз бўлади. Ўзбекистонда Тошкент, Чуст, Бухоро, Самарқанд, Бойсун, Шахрисабз дўппилари машҳур бўлиб, уларнинг ҳар бири ўзига хосдир. Дўппининг ироқи, чуст, гилам дўппи, чакма-тўта, қизил гул, пилтадузи, зардўппи, тўлдирма деб номланадиган хиллари бор.

Чиройли ва нақшлар билан безакланган кийимлар... Бу кийимлар уларни бошларига эъзозлаб, кийган кишиларимиз дилларини шод этган, руҳини кўтарган гўзалликка, ҳаётга булган муҳаббатини оширган. Шу қаторда бу безаклар кишиларни ёмон кўздан, ҳар хил офатлардан, бало-қазолардан сақлай олишдек сеҳрли кучга эга деб тушунилган. Чунони, оддий эркаклар дўпписини олайлик. У бошимизни иссиқ-совуқдан сақлашни, бизни безак турлигини биламиз, лекин ундаги безакларнинг рамзий маъносини ва бу безаклар қандай кучга қодир эканлигини ҳаммаша ҳам биламиз.

Дўппининг мурабба (чорбурчак) шаклида бўлиши уни кийишга қулайлигини, чиройли кўринишини таъминлайди, мураббалик — мустаҳкамлик рамзи ҳамда дунёнинг тўрт

Суратларда: ўзбек дўппиларидан намуналар.

томони, осмон, саройи, қуёш фарзанди, абадийлик, ёрутликни билдиради. Дўппининг тепа қисми тўрт томонли пирамида шаклида бўлиб, тўрт томонида қаламшир нухаси тасвирланган. Қаламшир нақш тилида дўппи эгасини ёмон кўздан, ҳар хил бало-қазолардан сақлаш рамзини ифода-лайди.

Дўппининг тепа қисмидаги тўртта қирра битта нуқтада бириктириш худонинг ягоналигини билдиради, паст қисмидаги тўртбурчак, яъни қўбба-қўбба шакллarning такрорланишидан ҳосил бўлган ислимий ҳошия нақш қалъани ўраб турган деворларни эслатади. Улар бизни тўрт томондан ёмон кўзлардан асраб, ва офатлардан сақлаб турувчи қалъа деворлари рамзидир.

Хулоса қилиб, шунини айтиш керакки, ота-боболаримиз қадимдан бошидаги дўппи безаклари орқали кишиларимизни ёмон кўздан асраб, уларнинг боши ҳар доим омон бўлсин деб, эзгу ният қилганлар. Шунинг учун ҳам халқимиз: «Яхши ният, ёрти мол», — деб бежиз айтмаган.

Саидхон БУЛАТОВ,
педагогика фанлари доктори.

Шундай қилиб, маърифатпарвар ёзувчилар бой ва камбағалларни аҳиллаштирмоқчи бўлдилар. Бироқ маърифатпарварларнинг аста-секин кўзлари очила борди. Энди улар бойларнинг хайр-эҳсонларидан умид уза бошладилар. Чунки ҳаёт курсатдики, «халқ», «миллат» йўлида ҳамма бир хил жон куйдирмас экан. Агар Абдулла Авлонийнинг сўзлари билан айтганда, бойларнинг:

*«Им учун бир пулни қиймас кўзлари,
Ресторанда тангалар яллоники,» —*

бўлса, маърифатпарвар ёзувчилар халқ иши учун, эл манфаати учун жонини тикишга тайёрдилар. Уларнинг ҳар бири Ҳамза Ҳакимзода Ниёзийнинг «Ватандошларима хитобан» шеъридаги (1914 йил) қуйидаги сўзларни шиор қилган эди:

*«Миллат деганнинг боши агар кетса, ризодир!
Ҳар лаҳзада минг жабру жафо етса, ризодир!
Ҳар тигу ситам кўкси уза тегса, ризодир!
Миллат йўлида қони оқиб битса, ризодир!»*

*Бир зарра изин тобламиз, ул келса на ҳолат,
Бош узра кўра, келса на хил зулм ила горат.»*

Кўриниб турибдики, 10-йилларнинг иккинчи ярмига келиб, маърифатпарварлик оқимининг энг хақпарвар вакиллари камбағаллар билан мулкдор

ларнинг манфаатларини келиштириб бўлмаслигини, шу сабабдан «Миллий бирлик» шиори сабаб эканини англай бошлайдилар ва замонга ўзларини фоти этишни кучайтириш билан аста-секин маърифатпарварликка хос чекланишдан халос бўлиб, демократ ёзувчиларга тобора кўпроқ яқинлашдилар. Маърифатпарварлик иллюзиясини тарқала борган сари бу оқимга мансуб ёзувчилар ижтимоий зиддиятни чуқурроқ англай бошлайдилар. Сиёсий тушунчаси анча ўткирлашиб қолган бу ёзувчилар чоризмга қарши умумхалқ курашида исёнкор халққа хайрихоҳлик билдирадилар ва Октябрь давлат тунтаришидан сўнг баъзилари дарҳол, баъзилари эса муайян эволюцияни ўтгач, совет позициясини қабул қилдилар. Бинобарин, маърифатпарвар ёзувчилар ижодидаги реализм ва гуманизм улар ижодини биз учун қимматли қилади.

ЖОМИЙ ВА НАВОИЙ

ШАРҚДА УЗЛАРИНИНГ «ХАМСА»си билан донг таратган тўрт машҳур сиймо тарихда муҳралиб қолган. Уларнинг номларини, асарларини билмайдиган илм-фан, маданият ва санъат аҳли оламда бўлмаса керак.

Биз куйида Абдураҳмон Жомий ва Алишер Навоийларнинг узаро дўстона инсоний ва ижодий муносабатлари хусусида мулоҳаза юритамиз. Чунки уларнинг бири-сиз иккинчисини тасаввур этиб бўлмайди. Сабаби: ҳар иккала буюк инсон ҳам тўлақонли, сермазмун ҳаётларининг бир қисмини Самарқандда ўтказганлар, баракали ижод қилганлар.

Абдураҳмон Жомий ва Алишер Навоийнинг дастлабки ижодий сўзлари форс тилида айtilганлиги аниқ. Тарихий манбаларнинг далолат беришича, Алишер Навоий 3-4 ёшларида тоғаси Муҳаммад Алийнинг (Гарийбийнинг) бевосита ёрдамида форсигўй шоир Қосим Анварнинг куйидаги байтини ўрганган эди:

*Риндему ошиқему жаҳон сўзу жома чок,
Бо давлати ғами ту зи фикри жаҳон чи бок.*

(Ботирлармиз, ошиқлармиз, жаҳонни куйдирувчи, ёқасини чок этувчимиз, Сенинг ғаминг давлатида жаҳон фикридан нега гам чекар эканмиз).

Аждодларимизнинг ҳар иккаласи ҳам илгор гоёли, инсонпарвар кишилардан бўлганлар. Жомий ва Навоий ижтимоий ва маънавий ҳаётда бир-бирларига мададор бўлиб, бамисоли устозу шоигрдаи иш қураар эдилар. Навоий ўзи: «Қамолот чўққисининг нурди қуёши («Муҳоқаматул дутайи») деб таърифлаган Жомий тўғрисида умр бўйи юксак тасаввурда яшади ва унга чексиз эҳтиромлар қўрсатди.

Абдураҳмон Жомий Жом вилоятида тутилган. Унинг отаси Низомиддин Аҳмад йирик руҳоний эди. Жомий бошланғич маълумотни отасидан олган. Сунгра Жомийлар oilаси Жомдан Ҳиротга кўчиб келган. Ҳиротга кўчиб ўтган пайтда Жомий ёш бола эди.

Жомий зеҳни гоёат ўткирлиги билан ўз атрофидаги бошқа ёшлардан, мактаб ўқувчиларидан ажралиб турарди. У Ҳиротдаги Низомия мадрасасида таҳсил қурди. Мадрасада адабиёт, тил ва бошқа инсонпарварлик фанларини мукаммал ўзлаштиришга қаттиқ бел боғлади. Мадрасада форс тили билан бирга араб тилини мукаммал эгалаб олди.

Абдураҳмон Жомий Ҳирот ва Самарқанд шаҳарларида таълим-тарбия олиб, ўз фикр доирасини кенгайтириб борди. Нафақат Шарқ, балки Оврупо, Юнонистондаги илгор инсонпарварлик гоёларини, фалсафий фикрларни чуқур ва атрофлича ўрганиб, уларнинг ривожланишига ўз ҳиссасини қўшди. Айниқса, Афлотун (милоддан аввалги 427-347 йиллар) фалсафаси хусусида тадқиқотлар олиб бориб, нафақат ўзлаштирди, балки унинг тараққиётига муносиб ҳисса қўшди: руҳ билан моддани, дунёнинг моддийлигини, ундаги ҳодисаларнинг узаро боғлиқлигини тушунтириб берди. Файласуф олим сифатида узининг худога бўлган аниқ муносабатини билдирди.

Абдураҳмон Жомий Ҳиротга қайтгач, шайхликни танлайди ва ўша даврнинг машҳур шайхи саналган Саъдиддин Қошғарийга шоғирд тушди. Жомий кишиларни тўтри бўлишга, мазмунли ҳаёт кечиришга, ҳалол меҳнат қилишга, бой ва камбағал деган номларнинг фарқи бўлмаслигига чақирди. Жомийнинг ўзи ҳам бор маблагини ва вужудини шу йўлда сарфлайди.

Абдураҳмон Жомий узининг пири — Саъдиддин Қошғарийнинг қизига ўйланди. Жомий 4 фарзанд қўрган. Уғилларининг учтаси жуда барвақт дунёдан ўтиб кетишади. Учинчи ўғли Зиёвуддин Юсуфгина отасидан кейин ҳам ҳаёт кечирган.

Жомий 1472 йилда Маккага — ҳажга боради. Сафар вақтида Бағдод, Дамашқ, Нишопур, Сабзавор, Бас-том, Ҳамадон, Табриз, Ҳалаб ва бошқа кўп шаҳарларда бўлади, қатор мамлакатлардаги халқларнинг аҳволи билан яқиндан танишади. Сафар икки йилча давом этади.

Абдурахмон Жомийнинг Алишер Навоий билан биричи марта қачон танишиб, узраганилиги аниқ эмас. Жомий Навоийдан 27 ёш катта эди. Ҳарқалай, икки улуғ адибнинг дастлабки алоқа илларини боғлаган даврини 1458-1459 йиллар деб белгилашга тўғри келади.

Улуғларнинг узаро муносабатлари тобора мустақамлашиб борди. Навоий 1476-1477 йилларда Абдурахмон Жомийни пир деб танийди. Бу икки адибнинг қадардолашиб қолиши ўзбек ва форс-тожик адабиёти, маданияти ва халқлари тарихида сўнмас эш қолдириди.

Улуғ Навоий «Хамса»га кирган дostonларда, «Хамсатул мутахаййирини»да, «Маъжolisун нафoис»да, «Маъбубул қулуб»да, «Муҳокамату лугатини»да ва бошқа қатор асарларида Жомийни ҳурмат билан тилга олади, уни мадҳ этади. Навоий «Ҳайрату аброр» ва умуман, «Хамса»даги барча асарлари ёзишига Жомий мадҳдор бўлганлигини қуйидаги икки мисрадан ҳам биллиб олиш қийин эмас:

*Йўлдас бу йўлда Низомий йўлум,
Қўлдас Нисрав билан Жомий қўлум.*

(«Хамса»).

Абдурахмон Жомий улуғ Навоий шоҳ саройида мансабдор бўлган пайтларда ундан мадҳ олиб туриш билан бирга, унга маслаҳатларини айтиб, ижодий таъсир кўрсатганлигини тарихда ёзиб қолдиришди. Масалан, Султон Ҳусайн Бойқарони пожўя ҳаракатлардан, ногўрни йўлдан қайтарганин Навоийдан илтимос қилган ҳоллари ҳам бўлган. Ёки саройда фитна ва фисқу фужурлар авж олиб кетган бир пайтда, Навоий ўз лавозимини ташлаб кетмоқчи бўлганда ҳам Жомий уни бундай фикрдан воз кечтирган, чунки ҳар қандай огир шароитда ҳам Навоийнинг подшо саройида хизматда бўлиши мамлакат бутунлиги учун, ҳалқнинг моддий ҳаёти яхшилланиши учун фойдали эканлигини яхши тушуниб етар эди.

Абдурахмон Жомий форс-тожик тилида ижод қилган, араб тили ва ўзбек тилини яхши билган. Шу тилларда ёзилган бадийи ва наъий асарларини ўқиб, ўзининг қимматли мулоҳазаларини айтиш қудратига эга бўлган.

Абдурахмон Жомийдан мерос қолган асарларнинг миқдори юзга яқин деб тахмин қилинади. Фақат Алишер Навоийнинг «Хамсатул мутахаййирини»дагина унинг 38 асари номма-ном санаб кўрсатилади. Шерхон Лузий Абдурахмон Жомий асарлари сонини ўзининг «Тухфани самий» асарларида 45 та эканлигини айтади. Йирк шарҳунос олим Е.Э.Бертельс эса «Жомий» номи монографиясида унинг асарлари 53 та эканлигини қайда этади (Сталинобод, 1949, 107—110-бетлар). Қандай бўлмасин, Абдурахмон Жомий қаттиқ меҳнат қилган, қимматли вақтини ижод учун, наmfан учун, ҳалқ манфаати учун сарф этган.

Абдурахмон Жомийнинг машҳур асарларидан бири «Ҳафт авраш» («Етти тахт»)дир. Ундан «Тухфатул ахрор» («Хур кишиларнинг тухфаси»), «Сабҳатул аброр» («Яхши кишиларнинг тасбиҳи»), «Юсуф ва Зулайҳа», «Лайли ва Мажнун», «Хираднома Искандар» («Исқаандарнинг дошнамандлиги»), «Силасилатуз заҳаб» («Олтин занжир»), «Саломи ва Абсол» дostonлари урин олган.

Абдурахмон Жомийнинг машҳур асарларидан яна бири унинг уч қисмдан иборат девонидир. Девоннинг ҳар бири алоҳида асар бўлиб, ўзининг аниқ номига эга:

1. «Фотиҳатуш шабоб» — «Ёшликнинг бошланиши» (1479);
 2. «Васитатул иқд» — «Дур шодаси урталиги» (1489);
 3. «Хотиматул ҳаёт» — «Ҳаёт хотимаси» (1491).
- Юқоридаги тартибда девонларини тузиб, шеърини асарларни жамлашни Навоий ўз устозига маслаҳат бе-

ради: Устоз бундай ажойиб маслаҳатни жону дили билан қабул қилади ва Навоийдан бир умрга миннатдор бўлади.

Абдурахмон Жомий ўзининг биричи девони — «Фотиҳатуш шабоб»да Навоийнинг девонларини тузиш ва номлашдаги фикр-мулоҳазаларидан мамнун бўлганлигини қайда этади.

Абдурахмон Жомий ўзининг «Силасилатуз заҳаб» асарларидаги «Шеър тўғрисида» деган газалида шеър ва шеърят назарияси хусусида энг қимматли фикр-мулоҳазалар айтган, таъриф-таъсифлар қилган. Шоир таърифлаганидек, яхши шеър мангу ашайди, кишиларга роҳат бағишлайди, уларнинг жонига оро қиради, мадҳдор бўлади, ундаги ҳар бир сўзнинг тарбиявий аҳамияти инсон ҳаётида катта бўлади:

*Шеър — бу ақлу зако тўтисининг Ҳақмондир!
Шеър — бу мангу ятовий нарсанинг бир номдир!
Гулшан ичра тўтиқушнинг қадрини белгилар у
Богдами, гулҳандами?! У қуш лақомин кўрсатар.
Шеър агар бўлса равон, ҳар кил уни туттай азиз,
Жону дилга ундаги ҳар сўз эрур гоят лазиз.*

Буюк шоир айрим шоирларнинг шеърларини мазмун ва шакл жиҳатидан бўшлигини, ундан баҳра олиб бўлмаслигини таъкидлайди. Уларни лойқаланган сувга ўхшатиб, бир йўла воз кечиш лозимлигини айтади:

*Шеър аталмас ҳар нечук бир лойқа сувдек бўтқалар,
Сиртин-ю, бети кўришмас бўлганлиган лойқалар.
Қанча ахтарган билан гавҳар топишмас унда ҳеч,
Яхшиши шулки, ушандай шеърдан бир йўла кеч.
Тийради сўзию, маъноси ниҳоятда гализ,
Қай биридир лафзу маъно? Ҳеч қиломайсан тамиз.
(«Силасилатуз заҳаб»).*

Газал, сўз устаси Жомий ўзининг «Баҳористон» номи асарида «Шеър ва шоирлар ҳақида» яна алоҳида мулоҳаза юритиб, ўзининг фикрини ривожлантиради, тараққий эттиради ва уни «тинглаовчи ҳаёлини қўзғатувчи» буюк ҳиссий куч деб баҳолайди.

Абдурахмон Жомийнинг лирик девонларида газал катта ўринни эгаллаган. Уларда ишқ-муҳаббат, ёр васли шу даражада таъриф-таъсиф этиладикки, натижада унинг жамоли гулга, энг қимматли фирузага, овози эса булбулнинг ёқими сайрашига ўхшатилади. Мана бу мисралар фикримизни тўла тасдиқлаш учун хизмат қилиши мумкин:

*Дилбаримнинг қўзлари наргис, жамоли гул эрур,
Гулга соя ташлаган гўёки бир сунбул эрур.
Гулдаги ҳар гунчани фируза манқал ўйлаким,
Унда ҳар бир чўғ эса булбулга доғи дил эрур.*

Шоир ҳалқ оғзаки ижодидан унумли фойдаланиб, газалларига бемисл жонли руҳ бағишлайди:

*Мен дедим: «Дилбар, дилим ишқингда бегам бўлмасин».
Қуддиро деди: «Қўлайсин доимо, кам бўлмасин...»
Мен дедим: «Эй ёр, ишқингсиз киши оламда йўқ»,
Деди: «Жомий, ишқи йўқ оламда одам бўлмасин».*

Устод Жомий ўзининг мана бу мисраларида одамларни аҳли ашайша, бир-бирига меҳру мурувват кўрсатишга, фақат ўзгаларга фойда келтириш билан нафас олишга даъват этади:

*Кел, соқий, шаробинг лилмо-лим жом қил,
Ташналиб риндларга уни инъом қил.
Хонхаган кишига бир қўлум узат,
Дунда шу қўлу, яхшироқ қўзат.
Кел мутриб, пардаши созлагил ва лек,*

*Яхшилик тарқату яхши сўзлар эк.
Буида яхшиликсиз ҳеч урма нафас,
Яхшилар одати фақат шудир, бас.*

Инсонпарвар ва маърифатпарвар бу буюк зот кишиларини, айниқса, ёшларни билим олишга, билим олганда ҳам энг керакли билимларни ўзлаштириб олишга чорлайди, унга шу йўлда энг зарурий насиҳат гапларини баён этиб беради:

*Энг зарур билимни кунт билан ўрган,
Зарур бўлмаганини ахтариб юрма.
Зарурийни ҳосил қилгандан кейин,
Унга амал қилмай умр ўткурма.
Одамнинг қиммати эмас симу зар,
Одамнинг қиммати билим ва ҳунар.*

(«Баҳористон»).

Умр бўйи ўзининг хатти-ҳаракати, қилган хизматлари билан барчага яхшиликни раво қўрган, бутун умрини шу йўлда сарфлаган халқпарвар шоир ҳар нарсанинг ҳам чегараси, метёри борлигини, ўлчовсиз ҳаракатнинг оқибати хунук ҳолатларга олиб келишини ўқитиб ўтади. Чунки метёридан ошириб юбориш, охирини ўйламаслик инсонийлик қиёфасини йўқотишга олиб келади.

Жомий билан бир қаторда Алишер Навоий ҳам назмро Шарҳда энг машҳур эди. «Муҳокаматул лугатин» асарида таъкидлашича, Навоий ўзидан оддин ижод қилган ижодкорлар меросини кунт билан ўрганган ва ўзлаштириб олган.

Абдураҳмон Жомий ва Алишер Навоийлар дўстлиги бир умрга занжирдек мустаҳкам боғланиб қолди ва фаол давом этди. Улар узоқда, яъни бошқа-бошқа шаҳарларда бўлганларида эса, албатта, мактублари орқали хабарлашиб турар эдилар. «Хамсатул мутахаййирин»да келтирилишича, Навоий Астрободда бўлганида, Жомийга рубоний йўллайди:

*Эй бод, дилам бипшуд дигар жониби ёр,
Жон ҳам бибару ба пош у соз нисор.
Вон гаҳ қадре зи хоки пояш бардор,
Баҳри эвази жони мани дилшуда ор.*

Ва ушбу рубонийга ўз пиридан жавоб олади:

*Эй бод, чу омади сарманзил ёр,
Омад ба дилам з-омаданат сабру қарор.
Н-омад ба қарор аз ин қадар жон зинҳор,
Уро бибару ба он, ки дони бисупор.*

Маълумки, она тилида ва форс-тожик тилида ижод қилиш Алишерга ёшлигидан, она сути билан сингган эди. Бу жараён умрининг охиригача давом этди. У форсчунгў шоирларга ҳам қалам кучи билан самимий ёрдам кўрсатар эди. Масалан, Самарқандда таҳсил олиб юрган пайтларида ўз газаллари билан шўҳрат қозонган мавлоно Рибзийнинг шеърларини тузатишга кўрсатган ёрдами ҳам далил бўла олади.

*Ситгорест дурри гуши он ҳилолабру,
Зи руй ҳуси ба хуришда мезанад паҳлау.*

(У ҳилол қошларнинг қулоғида гавҳар бир юлдуздики, хусндорликда қўйшга ёндошади).

Навоий мавлоно Рибзийнинг шеърини қуйидагича ислоҳ қилади. Бунга кўра, -ки боғовчиси қўшишини, яна бир-икки сўзини маъно, маъниққа мувофиқ ўзгартиришни тақлиф этиб, ушбу тузатишларни Навоий маромига етказиб берди:

*Зи руй ҳуси дурри гуши он ҳилолабру,
Ситораест, ки бо мўҳ мезанад паҳлау.*

(Ҳусн юзасидан ҳилол қошларнинг қулоғидаги гавҳар бир юлдуздики, ойга ёнбошлаб турибди).

Абдураҳмон Жомий Навоийнинг давлат арбоби ва ажойиб ижодкор сифатидаги хизматларини табриклар ва улар билан faxрланар эди. Чунки улуғ Навоий ўзининг ана шундай ишлари билан устозига мададкор бўлар эди. Навоийнинг шўҳ маҳкамасида хизматда бўлиши барча халқ, айниқса, илм-фан ва маданият аҳли учун катта маънавий қувват эди.

Абдураҳмон Жомий девоналарини тартибга келтириш ва номлашдаги маслаҳатларидан ташқари, яна Навоийнинг қўлаб фойдали маслаҳатларини ҳисобга олиб иш қўрган. Жўмадан, «Нафоҳат ал-унс» («Дўстлик шаббоҳаси»), «Лужжатул асрор» («Сирлар дентизии»), «Ашиатул ламаот» («Шўълалар жилаваси»), «Рисолаи мусиқа», «Рисолаи муаммо» сингари қўлаб ажойиб асарларини Навоийнинг маслаҳатлари билан ёзган.

Жомий «Баҳористон»да Навоийни адолатли ва тадбиркор давлат арбоби сифатида гавдалантириб, бу ҳақда қуйидагиларни ёзади: «...инсон билан айтганда, қаердаки бу тоифанинг номи бўлса, у бу рўйхатнинг бошидир, қачонким бу тоифанинг номини ёзсалар, унинг номи китобнинг ибтидоси — бош саҳифасидир».

Абдураҳмон Жомий Навоийнинг икки тилда ижод қилишини мароқ билан ҳикоя қилиб (ва агарчи вайро ба ҳасаби қуввати табиат вусъати қобилият ҳар ду навъ шеър — туркий ва форсий муяссар аст), туркий тилда кўпроқ ижод этишни алоҳида таъкидлайди: «...уша тилда ундан кўп ва ундан яхшироқ ҳеч ким шеър айтган ва назм гавҳарларини тизган эмас». Шу сабабдан бўлса керакки, устод, Жомий Навоийдан маслаҳатлар олар ва янги ёзилган асарлари билан давтавал Навоийни таништирар эди.

Алишер Навоий ўз салафлари ютуқлари, тажрибаларидан руҳланган ҳолда «Хамса» ёзиш ҳақида узоқ мулоҳаза қилади, унга тайёрланади. Ниҳоят, устози ва дўсти Абдураҳмон Жомийга маслаҳат солади. Абдураҳмон Жомий ушбу йўлда Алишерга оқ йўл тилаб, самимий маслаҳатлари билан маънавий куч-қудрат бағишлайди.

«Сади Искандарий»да пир, яъни Жомий номидан айтилган қуйидаги сатрларда «Хамса» ёзишга бўлган талаб ва унинг оламшумул аҳамияти ҳақида гапириб, нафақат туркий халқлар маданий ҳаёти тарихида, балки Эрон ва Араб мамлакатларида муҳим воқеа бўлиши алоҳида таъкидлаб ўтилади:

*Дедиким: «Бу иш эди қилгулук,
Бу айтилмогон нуқта, айтгулук.
Агарчи этишди маомат санга,
Вале охир ўлди ҳадоват санга.
Ким ул ганжлар бошига етгансен,
Тилимотини доғи фатҳ этгансен...
Йўқ атроқ аро бирла онча билки,
Ки бу навъ улуғ ишга ургай илки.
Не атроқ ким, ҳам Ажам, ҳам Араб,
Қурлар бу ишни ажабдин-ажаб.*

Абдураҳмон Жомий ҳам Навоийнинг «Хамса»сини юксак баҳолаб, бундай ёзади:

*Туркий тилда доғи нақш келди ажаб,
Ҳатто, сеҳрларлар боғадилар лаб.
Бундади ёқимал нақш туттирган қалам,
Бошига офарин ёғдирсин олам.*

Абдурахмон Жомий Алишер Навоийнинг узбек адабий тили тараққиётига қўшган катта ҳиссасини зўр қониқиш билан кўрсатиб ўтади. У узбек тилининг унлулиш даражасига тушиб қолиши ҳолатидан қайта тикланиб, иззат-обрўси, мавқеи ортганини, дунё миқёсидаги ижод майдонига олиб чиқилганлигини ўзининг «Ҳафт авранг» асарида, жўшқин мисраларда куйлайди:

*Хорлиқ бурчагига куч боглаб осон,
Равнақдин қолғанди сўз алақачон.
Сен порлоқ жиявани қайтариб бердинг,
Сухан майдонда жавлон эттирддинг.*

Жомий ва Навоийнинг дўстлиги уларнинг замондошлари асарларида ва сўнгги даврларда юзага келган тадқиқотларда ҳам ўз ифодасини топиб келмоқда. Ойбекнинг «Навоий» романида бу дўстлик низоҳатда ажойиб тасвирлаб берилган. Кейинчалик, Ойбек ўзининг «Навоий» романини қандай ёздим?» (1960) номили ишда қуйидагиларни таъкидлайди: «Романда Навоий ва Жомийни тарихий, чин ва ҳақиқий образ сифатида бердим. Навоий ва Жомийнинг учрашувлари, суҳбатлари ҳақиқий, реал воқеалардир».

Қизиги шундаки, ҳақиқий дўстлардаги кўпгина олижаноб хусусиятлар, гоյлар ва дунёқарашлар ҳам мос келади. Бу жиҳатдан, Жомий ва Навоийлар айнан куйма олтин кабидир. Бу ҳол уларнинг китобга булган муносабатларида ҳам яққол кўзга ташланади.

Одатда, кўп китоб ўқийдигани, унинг гоёсини тўла тушуниб етадигани, уни қадрлай оладигани кишиларни «китобхўр» деб атайдилар. Бу ҳалқ атамасидир. Аждодларимизнинг бизгача етиб келиб, дилига жо бўлиб келадиган, тилида дoston бўлиб қолган улуғ зотларнинг барчаси китобхўр булганликлари аниқ ҳақиқатдир. Улар китобхўрликда бир-бирига устоз, бир-бири-

га шогирд бўлиб иш қўрганлар.

Абдурахмон Жомий ва Алишер Навоийларни айтмайсизми? Улар эса ушбу соҳада бамисоли эгизак қаҳрамонларни эслатади. Улар ҳақида тарихда кўплаб лавҳалар, эсдаликлар ўзиб қолдирилган. Шоир адибнинг, ижодкори олимнинг ёзган бадний-илмий асарларининг қиммати унинг халққа келтирадиган маънавий фойдаси билан, унинг ўқимишга бўлиши билан белгиланади. Бундай китоблар ҳамма вақт азиз ва муътабар бўлиб, қўлдан-қўлга ўтиб юради. Бунга тарих саҳифаларида мисоллар кўп. Бунинг учун қуйидагиларни эслаш ҳам фойдадан ҳоли бўлмас: жумаадан, уларнинг бирида ҳикоя қилинишича, ўша даврнинг хаттотларидан бири булган Шайх Хужа Абдулла Ансорийнинг «Илоҳийнома» китобини Навоийга олиб келади. Бобокалонимиз унинг бирор варагини ўқиб кўриш мақсадида, секин мутлолаа қила бошлайдилар. Китоб шунчалик ёқиб қоладикки, китобхон ундан кўзини узиб олиши қийин бўлиб қолади. Навоий барча ишларини йиғиштириб қўйиб, асар мутлоасига берилиб кетади ва бир ўтирганди, китобни бошидан охиригача диққат билан ўқиб чиқади. Бу воқеадан хабардор булганлар ҳайратда қоладилар. Чунки бундай катта ҳажмида асарни бир ўтиришда ўқиб чиқиш осон иш эмас эди. Худди шундай воқеа 2-3 кун бурун Жомий билан ҳам содир булган экан. Бу ҳол икки буюк сиймонинг ҳам китобхоналикда, китобни тез ўқинишдаги машҳураликларидан далолат бериб туради.

Ушбу ўринда Абдурахмон Жомийнинг шеърни мисралари гоёт мароқлидир:

*Жомий ҳар доим китоб ёзороқ,
Ўзадан омонат олмади мутлоқ.
Ўз санъат дўкони тўла кинига,
Ярашмас бошқалар далолан бўлоқ.*

Устозу шогирд ва дўсту биродар Жомий ва Навоийлар ўртасида бир кун юз берган самимий суҳбат анча давом этди. Бу гаги қилинган суҳбат китоб ва унинг тарбиявий аҳамияти мавзусига бағишланди. Унинг мазмунни қуйидагича бўлди: даврлар, инсонлар ўтиб кетади, шаҳарлар бузилади, қалъалар харобага айланади, экинзорлар ва богу роғлар ўрини саҳро ва чўллар эгаллаши мумкин. Аммо сўз ашайди, китоблар авлоддан-авлодга етиб боради. Хуллас, одам боласи барҳайт экан, китоб ашайди, кишиларга яшаш имидан сабоқ берувчи мураббий бўлиб қолади. Абдурахмон Жомий ва Алишер Навоийнинг барча асарлари, китоблари таълим-тарбиянинг барча қирраларини қамраб олган бўлиб, уларнинг бой мерослари таълим-тарбия ва руҳшунослик фанлари, айниқса, «Одобнома» фани учун энг қимматли манбалар бўлиб хизмат қилиши табиийдир.

Абдурахмон Жомий ва Алишер Навоий ўртасидаги дўстлик ҳамда ўзаро ҳамкорлик намуналарининг давомини Садриддин Айний ва Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий, Абдулла Қодирий ва Садриддин Айний, Мирзо Турсунода ва Ғафур Ғулом, Абдуган Мирзоев ва Ҳамид Сулаймонов, бошқа кўплаб ижодкор вакиллари мисолида аниқ кўришимиз мумкин. Бу эса табиий ҳодир. Чунки еримиз, сувимиз, обу ҳавоимиз, тарихимиз, маданиятимиз, санъатимиз ажралмас бўлиб, бир-бирига уйғунлашиб кетган. Динимиз ҳам бир, унга муносабатимиз ҳам бирдир. Жомий ва Навоий асос солган дўстлигимиз ажралмас ва абадийдир. Чунки улар (Бобожон Ғафуров ибораси билан айтганда) бир дарахтнинг турли шохларидан иборат булганлиги аниқ тарихий ҳақиқатдир.

Назар РАЖАБОВ,
филология фанлари доктори.

ИСКАНДАРИЯ

МАЁҒИ

II МАҚОЛА

Қадимги дунёнинг буюк шоири Гомер узининг «Одиссея» дostonида шундай деб ёзган эди: «Мисрининг рупарасида, кенг, сершовкин-шовуллаб ётган денгиз уртасида бир орол бор. Аҳоли бу оролни Форос деб атайди...»

Бу кичкина орол Нил дарёсининг дельтасида жойлашган бўлиб, бошқа ороллardan унчалик фарқ қилмас эди. Мисрдаги Ракотис деб аталган қишлоқ яқинидаги бу оролча кейинчалик узининг бир «мўъжизаси» билан бутун дунёга машхур бўлиб кетди.

Қадимги Мисрда қанчадан-қанча урушлар бўлиб, мамлакат бир неча бор вайрон қилинди. Бир вақтлар бутун дунёга машхур бўлган Миср подшоҳларининг қароргоҳи-пойтахти ҳисобланган Мемфис шаҳри забт этилиб, душманлар қўлида талон-торож бўлди. Шундан кейин қўхна шаҳар олимлар учун тадқиқот объекти, сайёҳлар учун музей-шаҳар сифатида донг таратди.

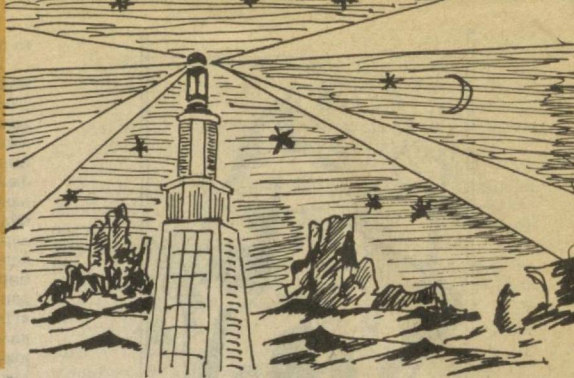
...Энди эрамиздан аввалги III аср воқеаларига қайтамиз. Бу воқеалар қатор шаҳарларни бирин-кетин ўзига бўйсундириб, дунёга донг кетган Искандар Зулқарнайн номи билан боғлиқ. Искандар ўз шухратини ошириш учун оёғи етган ерда шаҳарлар барпо этар ва уларни ўз номи билан атар эди.

Искандар Зулқарнайн Мисрни забт этгандан кейин мамлакатнинг янги пойтахтини бунёд этади. Бу энди эллинлар ихтиёрида бўлган Мисрнинг пойтахти Искандария шаҳри бўлиб, у Нил дарёсининг дельтасида қад кўтарди. Унинг лойиҳасини машхур юнон меъмори Динохар ишлаб чиқадди. Тез орада Искандария савдо-сотиқ ривожланган порт шаҳар сифатида машхур бўлади. Искандария ҳадемай юксак маданият шаҳрига айланиб, бу ерда илм-фан тараққий эта бошлайди. Ҳашаматли саройлар, қасрлар, гўзал бинолар қурилади.

Искандар Зулқарнайн ўзи бунёд этган бу шаҳарни жуда яхши кўрар эди. Шунинг учун гарчи у Бобилда вафот этган бўлса ҳам, унинг жасадини Искандарияга келтириб дафн этадилар.

Подшо Птолемей Искандария олин тобутга солидириб дафн эттиради ва унга ажойиб мақбара қурди. Кейинчалик инқирозга учраган шаҳарда атиги 7-8 минг аҳоли қолади. Бугунги кунда олимлар ва сайёҳларни дунёнинг етти мўъжизасидан бири ҳисобланган Искандария майғи кўпроқ қизиқтиради. Ҳозир майқнинг пойдевори-ю, харобаларининггина қуриш мумкин, холос.

Мазкур иншоот XIV асрда юз берган кучли ер

қимираш натижасида бутунлай вайрон бўлади. Дарё четига қум-тошлар тўпланиб, савёлашиб боравергани сабабли Миср соҳилларига кемалар яқинлашиби жуда қийин ва хавфли эди. Форос ороли эса кемалар тўхташи учун қўлай бўлган. Дастлаб соҳил орол билан бирлаштирилган. Шундай қилиб, эрамиздан аввалги 285 йилда Форос оролининг шарқ томонида майё қуришга қарор қилинган. Майёни тиклаш учун ўз замонасининг машхур, талағтгаи меъмори ҳисобланган Сострат Книдскийни танлашган. Буни майқнинг мармар деворига уйиб ёзилган: «Книд шаҳрида тугилган Дексифан ўғли Сострат ушбу иншоотни монахлар учун қуриб, халоскор худоларга бахшида қиладди», — деган сўзларидан билиб олганлар.

Меъмор ўз ишига ниҳоятда қаттиқ берилиб ишлаган. Майё орадан беш йил ўтгач, яъни эрамиздан аввалги 280 йилда ишга туширилган.

Майё минора шаклида қурилган бўлиб, кейинчалик худди шундай миноралар қуриш меъморчиликда анъанатга айланиб кетган. У қаватли минора шаклида бунёд этилган майқнинг баландлиги 120 метрдан иборат бўлганди. Майё пойдевори квадрат шаклида бўлиб, ҳар бир томони 30,5 метрга тенг бўлиб, у Шарқ, Ғарб, Жануб ва Шимолга қаратиб қурилган эди. Уни дастлаб харсанглр билан ишлаб, иккинчи қаватини саккиз қиррали тошлардан қурганлар ва ажойиб мармар плиталар билан пардоз берганлар. Иккинчи қаватнинг саккиз қирраси саккиз ёқдан эсадиган ассосий шамол йўналишларига мувожаалаб қурилган. Учинчи қавати эса юмалоқ куббали минора шаклида бўлиб, унинг устига денгиз худоси Посейдоннинг улкан ҳайкали ўрнатилган эди. Бу ҳайкал бронзадан ишланган. Учинчи қаватнинг куббаларини гранит устунлар тутиб турар эди. Худди мана шу ерда гулхан ёқилар эди. Гулхан алангаси узоқ масофадан қўрилиб турсин учун бу ерга кўзгулар ўрнатилганди.

Ёқилгани энг юқори қаватгача эшакларга ортиб олиб чиқишар эди. Айланма зиналар шундай қурилгандики, устига ёқилиг ортилган эшаклар бу зиналардан беамоал юқорига чиқа оларди. Майёда бутун бошли бир гарнизон аскарини жойлаштира с буладиган хоналар мавжуд эди.

Сострат Книдский ҳамма ишни оддиндан пухта уйлаб қилган эди. Башарти, шаҳарни душман қамал қиладиган бўлса, қамал сув сақлаш учун майқнинг ер ости қисмига гоят улкан цистерна жойлаштирилган эди. Металл кўзгулардан жуда моҳирлик билан фойдаланилган бўлиб, улар майқни ажойиб кўзатув пунктига айлантирган. Араб тарихчиларининг ёзишига қараганда, майқнинг иккинчи қаватини, яъни саккиз қиррали минорани жуда кўп бронза ҳайкаллар безаб турган. Уларнинг баъзиларига ўрнатилган автомат механизмлар шамол йўналишини кўрсатиб турадиган флюгер вазифасини ўтаган.

Тарихчилар савҳатчиларнинг оғзидан ёзиб олинган хотираларини ҳам келтириб утадилар. Уларнинг таъкидлашича, маёқдаги ҳайкаллardan бири қуёш қайси томонга ўтса, ўша томонга қараб оларкан. Бошқа ҳайкал эса кечасио кундузи ҳар соатда бир марта бонг урган. Яна бири, душман кемаси яқинлашганда ҳаракатда келиб, денгизга ишора қилган ва овоз чиқариб хавфдан огоҳ этган.

Форосдаги маёқ дунёда тенги йўқ, ягона иншоот бўлган. Кейинчалик худди шу маёққа ўхшаш иншоотлар қуришга уриниб қўрғанлар. Бироқ бу ури-нишлар ҳар сафар муваффақиятсиз чиққан. Замон-лар ўтиши билан нам ҳаво ва тўхтовсиз шамоллар маёққа ўз таъсирини ўтказган. Уни муттасил таъ-мир қилиб туриш гоят катта маблаг талаб қилар эди. XIV асрдаги зилзила баланглиги 30 метрга тушиб қолган маёқни батамом вайрон қилади.

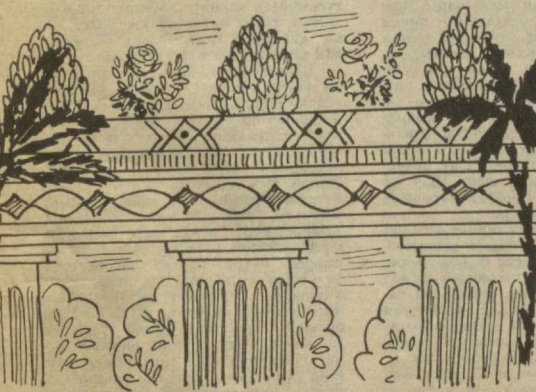
Энг ачинарлиси, бизгача маёқнинг фақат пойде-воригина етиб келган, холос.

Ҳозирги Искандария шаҳри ўзининг янги маёғи-га эга. Бироқ уни қадимги маёқ билан асло солишти-риб бўлмайди. Шунинг учун ҳам уни қадим замон-лардаёқ «Форос маёғи» деб атаганлар. Дунёнинг ет-ти муъжизаларидан бири бўлиши бу осори атиқа эндиликда фақат тарихий манбалардагина қолган.

СЕМИРАМИДАНИНГ САМОВИЙ БОҒЛАРИ

III МАҚОЛА

Дунёнинг бу муъжизаси Ироқ давлати тасарру-фида жойлашган. Бир вақтлар Дажла ва Фурот дарё-лари оралиғидаги бу давлатни греклар Месопотамия деб аташган. Бу — «икки дарё оралиғидаги мамла-кат» деган маънони англатган. Месопотамиянинг мар-кази Бобил шаҳри бўлган. Бу шаҳар Дажла ва Фу-рот дарёлари бир-бирига яқинлашган жойда, Месо-потамиянинг айна марказида жойлашган.

Эраимиздан аввалги V асрда Геродот Бобил шаҳ-рига келган ва шаҳарнинг ниҳоятда гузаллиги унда чуқур таассурот қолдирган. Эраимиздан аввалги VI асрда келиб, подшо Навуходонсор ҳўқмонлик қил-ган даврда шаҳар янада юксалиб, тараққий этади.

Бобилда олий худо ҳисобланган Мардук-Эсагилага бағишланган муқаддас ибодатхона бўлган. Навуходо-носор ибодатхона марказида 90 метрикл минора қўр-диради. Минора етти қаватли куббалардан ташкил топган бўлиб, уларнинг ҳар бири турли рангларга бўялган. Геродотнинг ёзишича, у миноранинг энг юқори қаватига чиққан ва у ерда Мардук ҳайкали ўрнатилганининг гувоҳи бўлган.

Бобилга келган жуда кўп сайёҳлар бутун дунёга донги кетган Месопотамия муъжизаларини қуришга ошиқадилар. Буларнинг ичида энг қизиқарлиси Са-мовий боғлар деб атаган. Подшо Навуходонсор замонида бунёд этилган бу боғ дунёдаги ҳеч бир мамлакатда йўқ эди. Шунинг учун ҳам бу боғ дунё-нинг етти муъжизасидан бири сифатида тилга оли-на бошлаган. Ҳозирда замон сайёҳлари Геродот тас-вирлаб келгандай гузал боғларни қўра олмайдилар. Ҳўзир у боғлар ўрнида минора ва айвонларнинг вайроналари қолган, холос.

Халқ орасида самовий боғлар ҳақида машҳур бир афсона юради. Афсонага қўра, Навуходонсор Кас-пий денгизининг жанубий қирғоғида жойлашган Ми-дия деган мамлакат маликасига ошиқу беқарор бў-либ қолган. У маликанинг розиятини олгач, эл-юрт-га катта тўй қилиб берган ва ёш хотинини олиб марказга, Бобилга жўнаган. Малика Бобилга келгач, бу ерининг об-ҳавосидан — иссиқдан қийналган, юраги сиқилиб, маънос юрган. Шунда Навуходонсор Ми-диянинг ям-шил далаларини ва гузал боғларини эс-латувчи Боги Эрам бунёд этишга қарор қилади. Унинг буйруғи билан дунёдаги энг машҳур бинокор усталар, моҳир меъморлар тўпланиб, ишга кириша-дилар. Гоят катта минора бунёд этилади. Иншоотга улкан қоя тошлар ишлатилади. Минора тўрт қаватли эди. Ҳар бир қават айлана-қўба шақлида ишланиб, уларни балан тош устун тўтиб турарди. Айвоннинг усти қамиш билан ёпилиб, асфальт қопланган эди. Кейин устидан гишт териляб, айвонларга сув ўтиб кетмаслиғи учун қўрошпин-пластинкалар ётқизилган-ди. Сўнг юқорига жуда кўп миқдорда сўз тўпроқ чиқарилиб, бутун том бўйлаб қалин қилиб солинади. Тўпроқ шунчалар қалин эдики, унда ҳатто кўп йил-лик дарахтларни ҳам ўстириш мумкин бўлган.

Бу ерда ўсган ноёб гуллар ва манзарали дарахт-лар маликанинг ватанидан келтирилган эди. Бу боғ-ни сўтуриш учун сувни Фурот дарёсидан олганлар. Сувни тепага кўтариб берадиган чарм идишлар ўр-натилган улкан чархпалакни юзлаб қўллар кечаю кўнаюз айлантириб турганлар. Малика иншоотнинг у қаватдан-бу қаватига пушти ва оқ мрамор ётқизил-ган кент зиналар орқали ўтган.

Мана, ушандан бери орадан кўп асрлар ўтди. Қўх-на шаҳарлар қатори Бобил ҳам вақт ўтиши билан вайрон бўла борди. Дахшатли сув тошқини Навухо-донсорнинг вайронага айлана бошлаган саройини сув остида қолдиради. Бу офат Самовий боғқа ҳам етиб боради. Унинг қалин тўпроқ бостирилган том-лари босиб қолади. Куббалар ва устунлар нураб ту-шади. Икки дарё оралиғидаги ерларда инсон қўли билан яратилган боғнинг умри қисқа бўлган. Бир вақтлар ниҳоятда гузал саналган саройлар ва қаср-лар вайронага айланган. Халқ кучи, истеъдоди бил-ан бунёд этилган ажойиб иншоот орадан икки минг йил ўтган бўлса ҳам дунёнинг етти муъжизаларидан бири сифатида жаҳонга машҳур бўлиб келмоқда.

Муъссар МУРТАЗОЕВА.

Элмира ИСМОИЛОВА,
тарих фанлари доктори

НАВОИЙ БУЮК ШОИРЛАР ДАВРАСИДА

АЛИШЕР НАВОЙИНИНГ 1485 йилда Хиротда кутирилган «Хамса» асари рўйхатида кiritилган минiatorлар гарчи кичик бир топилама буссада, гузалликда беназир диган Кўзбамда ҳозирда Оксфорд университетининг Бодлей кутубхонасида сақланмоқда). Ушбу минiatorларни атоқли олим, профессор Х. Сулаймон «Алишер Навоий достонларига ишланган рама»лар («Фан» нашриети, 1970 йил) гулламида «Навоий буюк шоирлар даврасида» деб номлаган эди. Мазкур минiatorлар эш даврининг бадий мухитини акс эттирувчи дадил сифатида ҳам ниятда қимматлилар. Боз устига, бу минiatorлар улут мутафаккир Алишер Навоийнинг ҳаёти ва ижодининг асосий замонашларни томонидан Урта Шарқда нақадр кўп ардоқлининг, аламли ва маънавий унинг туғилган ҳақида ҳам муайян динг бера олади. Афтирин, минiatorлар 1501 йилда, Алишер Навоий вафотидан сал кейинроқ ишланган. Муаввир икки буюк замонадашнинг дустлиги ва ҳаёт йилини эш асарлада акс эттирган. Навоий ва Жомий Урта Шарқнинг эш мўтабар шоирлари.

Низомий Ганжавий, Хусрав Деҳлавий, Шайх Саъдий, Абдулқосим Фирдавсий, Саъдий, Анварий, Хасан Деҳлавий, Ҳоқонийлар даврасида тасвирланади. Ҳар иккала шоир ҳам ҳаётлик чоғидаёқ шон-шухрат қозонган, ниятда бозир ва эл эъзозига сазовор бўлган буюк шахс эдилар. Ҳар икки шоирнинг Шарқ шуваролари мўтабар даврасида акс эттирилганлиқ фикримизни тасдиқлайди. Албатта, Ҳофиз ва Умар Ҳайём сингил шоирларнинг ушбу даврда тасвирланмаганили рухонийлар билан ниялаштиринг истамаган муаввирнинг эш вафизифида ниятда масъулият билан едиланганидан далолат беради. Минiatorларда (ҳажми 11,5 х 16,3) хушраво туки оғушмида, гулаган дарахт тағида икки гилам устида мажлис куриб ўтирган бир турух мўйсифадларнинг суҳбатлашавтган чоғи тасвирланади. Аложуварданг самодани ойнинг олтин ўроғи атрофини шу қадар нурафшон этиб турибдики, мажлис аҳли жолашшган ердан оқиб ўтаётган дареннинг кирдан уяноқлард тушиб келавтгани ҳам эққол куришиб турибди. Мажлис аҳлининг асарда жолалинишда ҳар бир персонажнинг обрў ва макъий ҳисобида олинган куришиб туради. Муаввир улардан олтигиси — Фирдавсий, Саъдий, Хусрав Деҳлавий, Низомий, Жомий, Навоийларни гиаламда ўтирган ҳола тасвирлади. (Санок, худди тасвирдаёқ, чапдан-ўнгга). Гиаламда ўтириш шарифига муассар бўлмаган турт киши — Саъдий, Хасан Деҳлавий, Анварий ва Ҳоқонийлариди. Устига-устак, сўнгги икки персонаж мажлис даврасидан бир эш узоқлаштирилиб, дареннинг наринги киргоғига, асар куясининг ўнг бурчағига жолашштирилган. Хасан Деҳлавий эса Навоийнинг шундоқ орқасида, гиаламининг ўнг бурчағида тик турган ҳолатда тасвирланган. Мажлис аҳли бўлиш ҳақрамонлар — беш асар давомида ялаган шоирлар ҳаётида бундай уршаган бўлишлари мумкин эмас.

аъбаъти, шу шаръи таъсирини, узичеқ ушбу адабий аъжамнинг ниқодари ҳақ аҳамияти эга эканини кўрсатиб беради. Авваламбор, бу мангуликка дохил бўлук зотлар қоидада беш эгил, улар ҳақсини тан оялш, улар иқтидорни ҳамда санодини. Минияторда Ниҳомий ажратиб кўрсатилган (ҳеч шубҳасизки, ижодий фаслияти ҳамда яшан даври нуқтани назаридан ҳам у энг биринчи шахсдир). Навоий ва Жомий мўъжизгина гилам марказида, оппоқ салаҳи, сипо кийинган нуруний мўйсифаллар қиёфасида таъсирланган.

Бу даъғига келиб, кишилар қиёсани тасвирлаш янгилик бўлмақ колган эди. Темур давридан бошлаб, унинг бўёқлигини тараннум этиш мақсадла муассавирлар буюртма асосида соҳибқирон ва унинг сулоласи сиймолари, жаҳонгирнинг ҳаёти лавҳалари, жаъл паёти тасвири, давлат ишлари билан шуғулланган дақиқаларни тасвирланган. Муассавир ала шу мавзудagi маҳаббатни расмлар билан сарой деворларини безата бошлаган эдилар. Портрет жанри миниатюра санъати ва, ҳаттоки, иш юртини соҳибсизга қириб кела бошлады. Тарихдан маълумки, Мовароуннахрни қўлга киритгач, Амир Темур ўзи билан уштрамоқчи бўлган ҳар бир қимсанни портретини ишлаб, унга курсатишларини талаб этган. Мамлакатда адолат ўрнатилганини истоган ҳукмдор бадийат ва мунофиқ кишилар билан уштрамсийани маълум қўрарди. Темур саройга турли масалааларда таъсир буюрадиган одамларнинг ташки қиёсани ўрганш лозим деб тоъган эди. Улар қиёфаларидаги белгилар — яъни пешона, бурун, даҳан, қўз тузиллашларини ўрганиб, жаҳонгир аръгуннинг феъл-атвориини, сажия ва ўй-фикрларини аниқлар, бу эса масалаални ижобий ёки аксинча бу эла этилашига сабаб бўлар эди. Бу вақтга келиб, Темур қачоналарди ҳамсубҳат бўлиб, таълимотиини ўрганган шайх Шамсуддин Парранданинг «Қиёфат уа-башар» китоби ёзиб бўлаган эди.

Мининг йурда ак эттирилган табият манзараси тўғриси тасвирларди қаҳрамонларнинг буюк ва ҳассос феъли-аторини тўлдирётгандай: гуллаётган табият узининг эркин ва соф жияалари билан сизни мафтун этади, янаштан майсаларнинг ҳайҳатли эпкинн шундоққина юзингизга урилатгандай тўлолди. Табиатда алақандан сокинлик ва осудалик рўҳи сезилди. Портрет қаҳрамонларининг барчаси асар яратилуғига қадар мангунликка юз бурганликни ҳисобга оладиган бўлмас, зилол сув оқиб турган даре қирғоғидиғи гулранган дароҳатлар билан безатган, зумрад

майсалари кузни қамаштириб турган ушбу маскан жанинтини гўзал бир ғушасидан ўзга ҳиқ эмас, деган фикр келадй хайёла. Улатрган Низомий тейасида барқ уриб гулаган бодом билан сарвқда тейаркинни ёнма-ён тасвирланиши — судийалик рамиз бўлишни тахвдидин ўзгисасидир. («Тавхид — қарама-қаршилликларини ағоналиқда бириктуви, Ягоналик деганда ҳақ Аллоҳ тушунилади. Ушбу ҳолда ҳақ, гулаётган бодом билан ҳев қачон гулларга бурканмайдиган ва меча тутмайдиган тейаркин уйғун ҳолда тасвирланиши — бу мангуликка юз тутган шахсга нисбатдир»). Улатрган Навоий ва Жомилқар тейасида уларини самарали адабий ижоди рамиз каби бир жуфт дарахт барқ уриб гулаб турлибди.

Майсазорда, доно мўйсафиллар афродида суфийлик поэзиясининг матбуу уснусларидан бўлиши анвоий гуллар яшнаб турибди. Гулбарглари ўткир учли нарғис идрок рамзидир. Тавҳид гули бўлиши гузалликда беназир гулигафсарининг учта гулбарғи самога интилган бўлса, қолган учтаси заминга қаратилган; шунингдек, қўлда турган лола май тула қадаҳи эслатади. Суфийлик таянмотида май тула қадаҳ Аллоҳга интилиш демакдир.

Яхудолик ва насронийлик каби руҳининг мавжум абдидайларига эмас, балки инсоннинг қандай бўлса шундай илмга боқий дунёга келишига ишонган ислом ақадисига кўра, табиий равишда, қайта туғилишдан кейинги ҳаётнинг мажмуа-литини фақат маънавийгина эмас, балки жисмоний баркамоллик сифатида ҳам тасаввур қилиш лозим эди.

Шу бос, мусавир буюк шоирларни мангу фаросат маскани бўлиши жаннат богида курашати. У ерадаги ҳаёт эса шоирлар сўҳбат тимсоида намоён эттирилади. Асарда тасвирлардан китоб ва 83ув анжомлари ҳақрамонларнинг машгулотларидан дарак беради. Исом динда жаннат шоиру мутафаккирини аънавий ийгилиш жойидир. Таврот, Инжи, Куръон ақидаларига кўра, бунда улар Парвардигори оламнинг муборак руҳсига мушарраф бўлиб, илоҳий заковат ҳамда уларни иттилаган биралка нона бўлади. Низоий ва Жомийлар имо-шоирлар қилаётган А. Навоий эса асарда улар яшаш тартибидан тўғай (жумла одам) Алоо раъйига бизнинг (матн) бошини бир эл солиштириб, жингина ўтирганига, мусоҳибаининг сўзларини тинглаётган ҳолатда тасвирланади. Санъатпunos А. Мадрамовнинг фикрича, миниатюрада Низоийга Аашир Навоийни таништириш воқеаси тасвирланган. Ушбу ҳолда давратга э-

Сурата: 1. Ҳасан Деҳлавий. 2. Алишер Навоий. 3. Абдурахмон Жомий. 4. Низомий Ганжавий. 5. Хусрав Деҳлавий. 6. Шайх Саъдий. 7. Абулқосим Фирдавсий. 8. Сановий. 9. Анварий. 10. Ҳоконий.

дигина таширф буюрган Навоий мажлисининг асосий қаҳрамонига айланади. Бу далил эса, миниатюра 1485 йилда эмас, балки буюк шоир вафотидан бир оз ўтгач яратилган, деган фикрни яна бир бор исботлайди (Жомий анваларок, 1492 йилда вафот этган).

Алишер Навоий тўнининг яшил ранги суфийлик эстетикаси ва фалсафасига кўра, осийишталик, мушоҳада, Аллоҳга муножот рамзидир. Бу ранг Аллоҳни тушуниш даражаси, Яратганга олийҳимматлилик ва садоқат рамзидир. Миниатюра акс эттирилган лавҳани таҳлил қилишда қаҳрамонларнинг соғи, улар кийган кийимлар ранги, канора унсурлари каби бир қанча майда жиҳатлар ҳам катта аҳамият касб этиши мумкин. Худди шу турдаги барча кичик унсурлар асар ечимига катта туртки бўла олади. Юқорида санаб ўтилган нарис, лола, гулсафсарларнинг жуннатий боғда эканлигини назарга олиб, идрокнинг бир неча даражасини тушуниш мумкин, яъни мусаввир нуктаи назарига кўра, тасвирдаги барча персонажлар заминда ҳақни англаб етган «мукаммал инсон» номига сазовор қилишларидир. Асарнинг қўйи ҳошияси марказида тасвирланган нарис гули ана шунга ишора қилади. Мажлис ҳақи гўё ушбу гуддан тортилган диагональ чизиклар бўйича доира қуриб ўтиргандай.

Асар қаҳрамонларининг улкан хизматлари шундаки, улар узларининг бутун адабий фаолияти давомида умумбашарий муаммоларни «мукаммал инсон» сиймосини ва адолатли ҳукмдор гоҳларини тараннум этганлар. Улар тўғрисида нафақат Ўрта Шарқ адабиетида, балки ундан-да кенгроқ ҳудудларда инсоний улуғворлик ва унинг маънавий гўзаллиги, бунёдкорлиги қуйлана бошланди.

Фикримизни яқунлаб, ушбу миниатюра XV-XVI асрнинг иккинчи ярмида Ҳирот ва Мовароуннаҳрда Низомий адабий мероси билан бир қаторда Навоий ва Жомийларнинг ижоди ҳам муносиб эъзозланганидан далолат беради. Уларнинг ажойиб ва ибратли ҳаётлари ҳақининг чуқур ҳурмати ва муҳаббатига сазовор була олади. Худди шу чексиз эҳтиром «мангуликка» даҳадор шахсларнинг ушбу портретлари яратилишига асос бўлди. Айни пайтда мазкур асар мусаввирнинг Низомий, Навоий, Жомийлар даҳоси қосида бoш этганига ишорадир. Филология фанлари доктори Ф.К.Сулаймонова фикрича, бу миниатюра ўзининг мукаммаллиги билан рессом К.Бехзод қаламига мансуб бўлиши ҳам мумкин.

Бир жойда вабо касали бор деб эшитсаларинг, уша жойга кирманглар. Агар сизлар яшаётган жойга вабо келса, уша ердан қочиб чиқиб кетманглар.

Подшоҳларингиз яхши, бойларингиз сахий ва ишларингиз бамаслаҳат бўлса, сизлар учун ернинг остидадан кўра усти афзалдир. Акс ҳолда ернинг устидан ости афзалдир.

Агар уч киши бўлсангизлар, иккиталарингиз алоҳида учинчи шахсга эшиттирмай пичирлаб гаплашманглар, чунки бу уни ранжитади.

Қайси бирларингиз ўзингиздан бойроқ ёки ахлоқидроқ одамни қуриб қолсангиз, дарҳол ўзингиздан камбағларок ва ахлоқсизроқ одамлар ҳам борагини эсланг.

Дунёдан ўтиб кетганларнинг фақат яхши сифатларини ёд этинглар. Ёмон сифатларидан тилингизни тийинглар.

Тўрт тоифа одамларни Тангри ёмон кўради: қасамхўр савдогарни, такаббур камбағалини, зинокор кексани ва зolim подшоҳни.

Тишларингизни мисвок билан тозалаб юринглар ва тозаликка одат қилинглар. Такор-такор қилинадиган махсус ишларни тоқ бажаринглар, зеро Тангрининг ўзи тоқ, тоқ ишларни яхши кўради.

Улим келмасдан бурун тайёргарчилигингизни қуриб қўйинг.

Одамларга яхшилик қилиш ва қариндошлар билан яқин алоқада бўлиб ҳолаҳвол сурашиб туриш — бу савоби тез тегадиган хайрли ишлардандир. Зулм ва қариндошлардан узилаб кетишлик эса жазоси тез билинадиган ёмон ишлардандир.

Ҳамма ишларингизда тўғри бўлинг, одамларга муомалада ҳулқингиз чиройли бўсин!

Одамларга кенг қалбли бўлинг, шунда одамлар ҳам сизларга шундай булулар.

ҲАДИСИ ШАРИФдан.

ДЎСТЛАРИМИЗ

ХАНДАСИДАН

— Алло, Маринани мумкинми? — сурабди бир йигит.

— У йўқ, лекин агар сиз Юра бўлсангиз, бу ерга бошқа келмас экансиз, агар Володя бўлсангиз, эртага келар экансиз, агар Сергей бўлсангиз у Сизни кафе оддида кутяпти, — деб жавоб қилибди уй бекаси.

Бир хоним ўзининг янги «Мерседес» машинасида жуда катта тезликда кетаётган эди. Уни қўриган ДАН (Давлат автоназорати) ходими машинани тўхтатди.

Шунда хоним:

— Нима бўлди? Мен жуда тез келялманми? — деди таажжуб билан.

ДАН ходими:

— Йўқ, хоним, сиз жуда паст учяпсиз, — деди.

— Дада, нима учун бу фильмни кичкина болалар қўриши мумкин эмас? — деб суради ўгли даласидан.

— Жим утир, нимагалигини ҳозир ўзинг кўрасан, — жавоб қилди отаси.

— Алло, «Тез ёрдам»ми? Менинг болам сиёҳ ручкани ютиб юборибди, — деди хавотир билан бир аёл.

— Ҳозир борамиз, — деган овоз келди симнинг у ёғидан.

— Сизлар келгунингизча нима қилиб турай? — деб суради аёл.

— Ҳозирча қалам билан ёзиб туринам, — деди «Тез ёрдам» вакили.

Бир ишбилармон дам олиш куни Қора денгизга келибди ва ўша ердаги меҳмонхонага жойлашибди. Ўша ерда у чиройли аёл билан танишибди, ва ҳатто, бир хонада яшабди. Бир ҳафтадан сўнг ишбилармон уйига қайтибди.

Ишхонасига келганда, унинг оддига меҳмонхонанинг тулов қозонини олиб келишибди. У рақамни қўриб, таажжубланибди:

— Бу қанақаси, нега шунчалар қиммат? Ахир у ерда фақат бир ҳафтагина турган эдим-ку?

— Тўғри, лекин хотинингиз Сиздан аввал у ерда икки ой яшаган экан.

Доктор касалга деди:

— Ҳалиги дориларни Сиз бошингиз оғришидан 15 минут оддин ичишингиз керак.

МУКОФОТ

Театр кийим илгичдан бошланади, дейишади.

Кимгадир бу ҳақиқатан шундайдир. Лекин шахсан менга театр буфетдан бошланади. Биринчи қўринишини диққат билан кураётгандай утирасан, аммо ҳаёлинг буфетда, танаффусда ик-ра сотишармикин, йўқми? Мабода сотилса, қизилданми, қорасиданми? Саҳнада эса баҳс ажига чиқади. Бригадир мукофотдан воз кечадди, бундан жаҳли чиққан хотини омбор мудири ол-дига кетиб қолади. Завод бошлиқлари бригадир нима учун мукофотдан воз кечганигини тушу-нолмай ҳайрон. Шу аснода икки ярим соат даво-мида бригадир ўзининг яхши одамлигини ҳам-мага исботлашга уринади. Мен унинг бу жонса-раклигини тушунаман, чунки ўзим ҳам заводда ишлайман, бошлиқларга гап уқтиргунимча соч-ларимнинг оқи янаям кўпаяди. Спектакль қизи-қарли, воқеалари таниш. Аслида мен томошага эмас, балки кечкурунги сменага ишга келган-дайман. Аммо мукофот масаласида бунча жан-жал-туполон кўтарилишига ажабланаман. Ахир минглаб одамлар мукофот олади, ҳатто нима учун олганлигини баъзан ўзи ҳам билмайди. Оркестр гўмбирлайди, бошлиқлар хурсанд, ҳамма бир-би-рини табриклаган — режа ошиги билан бажарилган — ўн мингинчи рангли телевизор чиқа-рилган.

Аммо ана шу телевизорни сотиб олиб, уйга хурсанд элгасан — олти ойдан кейин у «бечора» рангини йўқотиб оқ-қора бўлиб қолади. Шун-даям омадинг юришса. Бўлмаса, умуман, ишла-май қўяди. Эртасига устага югурасан — лекин у сеникига бормайди, чунки иши бошидан ошиб ётибди. Сукинасан, у ёқ бу ёққа югурасан, аранг машина топасан, ниҳоят, бузилган телевизор-ингни устага элтиб берасан ва бир ташвишдан қутулганингга хурсанд бўласан.

Орадан бир неча ой ўтиб, сенга бошқа бир ов-нинг телевизорини келтириб беришади. Сен шу-ни қайтариб олганинггаям шукр қиласан, ҳар қалай, ишлайди-ку. Лекин бу ҳам фақат уч кун ишлайди. Сўнг ҳамма ташвишлар қайтадан бош-ланади.

Шундай қилиб, кун ўтаверади. Завод режани

ошиги билан бажаради. Юсак иш унуми учун курашаётган телеателье усталари заводга мукофот топширилаётганлигини телевизордан томоша қилиб, роҳатланишади. Негаки, бу мукофотнинг мўмай қисми бу ердагиларга ҳам тегади.

Фақат сен бу манзарани кўролмайсан. Чунки, ҳаммашағидай, телевизорнинг ишламайди.

Фақат бир нарсага хурсанд бўласан, ўзинг ишлаётган телевизор заводига бориб, режани ошириб бажарганинг учун мукофот оласан.

Сизларга эса, азиз дўстлар, жим ўтириб тинглаганингиз учун биз мукофот берамиз. Севимли хонадამиз Ҳожиакбар Ҳамидов бизга ҳозир бир жуфт (ёки икки жуфт) ажойиб қўшиқ ҳада қиладди.

Марҳамат, мукофотингизни олинг (қарсақлар).

Ойбек СОЛИХОВ

ШУНАҚАСИ ҲАМ БЎЛАДИ...

Украинанинг Днепропетровск вилоятидаги Василковка тумани марказидаги анча хилват, сокин бир масканда машҳур соз устаси Гварнери қўли билан ясалган скрипканинг мавжудлиги маълум бўлди. Скрипка В. исми шахсга бувасидан мерос қолган экан. Унинг оиласи эса мазкур тарихий мусикий меросни бойлик орттириш, тижорат бўюмига айлантиришга қарор қилди. Шу мақсадда скрипкани дунёга машҳур қилиш учун суратга олдиришибди, бироқ, айти пайтда, созни арзон-таровга пуллаб, тагин алданиб қолмайлик, деб экспертиза назаридан ҳам ўтказишмоқчи бўлиштилار. Шундан кейин, беҳосдан, бир кечаси ўша «экспертчилар» юзларига ниқоб кийиб олишиб ва тиш-тирноғигача қуролланишиб, В.нинг уйига бостириб киришибди-да, уй эгасининг оёқ-қўлини боғлаб омонхонага тиқишибди. Лекин скрипкадан булак... ҳеч вақога қўл уришмапти.

В. ва унинг оиласи, ҳуллас, антиқа создан келадиган беҳисоб давлат ўрнига кишини аллаовчи пирин хаёллар билан тапхо қолишаверишти.

Дунё жамоатчилиги фақат Салмон Рушдининг «Шайтон сураларигина Ислом ақидапарастларининг қаҳр-ғазабини кўзгаши мумкин, деб ишониб юрган эди. Лекин бу тасаввурининг юзакилиги аён бўлиб қолди. Яқинда «Барби» фирмаси томонидан чиқарилиб, дунёдаги кўпгина мамлакат болаларининг сеvimли овуноғига айланган қўтирчоқлар ҳам худди шундай қаҳр-ғазабга дуч келди. «Ньюсуик» (АҚШ) журналининг хабар қилишича, Қувайтдаги шариат қароргоҳи мазкур фирма қўтирчоқларининг мамлакатда сотилишини қатъиян тақиқловчи махсус

қарор чиқарди. Қарорда, жумладан, шундай дейилди: «Бу иблисона яратилмаларнинг тирноқлари бўялган ва иштонлари тиззадан баланда».

Панамадаги ҳиндулар орасида болаларга тантанавор жарангайдиган исм-шарифларни қўйиш расму таомилга кирипти. Бу одатта улар шу қадар берилишдики, ҳатто қўйилаётган номлар нима маънони англатишини ҳам астойдил ўйлаб кўрмаяптилар. Масалан, яқин бир якшанба кунинда, фуқаролик ҳолатининг содир бўлишини қайд этувчи дафтарларда ёзилишича, шу мамлакатнинг Бокас-де-Торо деб аталган қишлоғида Теодор Рузвельт, Симон Боливар, Адольф Гитлер исмли болалар тутилган. Панаманинг Гарбий ерларида яшовчи ҳиндуларнинг нгоба-бутле қабиласидан бўлган ота-оналар яқинда дунёга келган зурриётларини ана шундай номлар билан атаганлар.

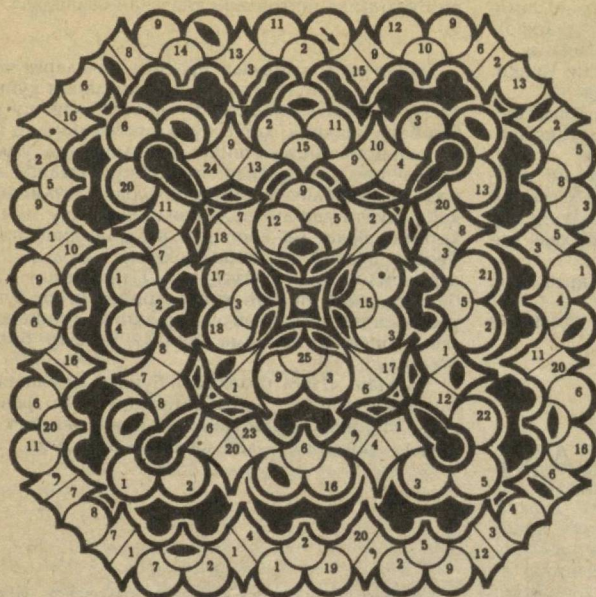
Улардан: «Нега болаларга бундай исм-шариф танлаётларинг?»— деб сўраганларга: «Бу фавқуллодда чиройли жарангайдиган номларни биз радиодан эшитдик»,— деб жавоб қилишди.

Свердловск вилоятига қарашли Волковское Шипачи қишлоғида бир кампир етти йилдан бери битта ўзи яшайди. Анча йиллар муқаддам бу қишлоқда 500 га яқин оила яшаган, шу кунларда эса бешта уй бўлиб, шулардан биттасида шу кампир яшайди, холос. 80 ёшн қоралаётган бу кампир «Ўз уйим — улан тўшагим» деб, ҳатто фарзандларининг уйда яшашни ҳам хоҳламапти. Кампир кундалик эҳтиёжлар учун зарур нарсаларни бир неча километр узоқликдаги қишлоқдан олиб келади.

Американинг Флорида штатидаги бир шаҳар шифохонасида антиқа воқеа юз берди. Улар шу шифохонага даволаниш учун келган беморнинг азоб бераётган чап оёғини операция йўли билан тиззадан пастини қирқиб ташлаш керак эди. Аммо улар чап оёқ қолиб, унинг ўрнига ўнг оёғни қирқиб ташладилар. Буни ҳатто ўзлари ҳам биладилар. Қачонки, бемор нарқоздан сўнг ҳушига келгач, бу хатоларини билишди. Одатда жарроҳлар беморнинг операция қилинадиган жойларини белгилаб қўйишар эди. Шу кунни нима сабабдан, уларнинг боши айланиб, кечирилмас хатога йўл қўйганлар.

ТИЛСИМ

Куйида таърифланган сўз ва номларни топиб очкични ҳал этинг.

Очкич:

1. Урта аср форс-тожик мутафаккир шоири Фариiddин Атторнинг ахлоқий-таълими мазмундаги асари — 15, 3, 1, 12, 1, 9, 18, 3.

2. Маълум бир уруғ авлодларининг келиб чиқиши ва қариндошлик даражаси рўйхати — 10, 3, 14, 3, 21, 3.

3. Ўзбекистондаги қадимий шаҳар — 11, 7, 24, 9, 21, 9.

4. Хайрли, савобли иш — 16, 19, 4, 7, 6, 2, 13.

5. Инсоннинг ўзгаларга бўлган самимий муҳаббати — 18, 22, 17, 21.

6. Босқинчиларга қарши курашган, қадимий афсонавий қаҳрамон аёл — 8, 20, 18, 3, 21, 2, 5.

7. Шамсия йил ҳисобидаги ой номи — 23, 3, 25, 5.

Жавоблар асосида шаклдаги рақамларни ҳарфлар билан алмаштиринг. Бунда хоразмлик машҳур рубойнавис, мумтоз шоир ҳикматини ўқийсиз.

Тузувчи: Фозилжон ОРИПОВ.

3-СОНДА ЧИҚҚАН ТИЛСИМНИНГ ЖАВОБИ

Ёйлар бўйича «запжир» ҳолида:

1. Шоҳизида. 2. Арк. 3. Калтаминор. 4. Равоқ. 5. Қалам. 6. Меъмор. 7. Ранг. 8. Гумбаз. 9. Заргар. 10. Расм. 11. Манзара. 12. Анжара. 13. Амударё. 14. Ёруғлик. 15. Кулол. 16. Лола. 17. Алғана. 18. Айвон. 19. Нақш. 20. Ширач. 21. Чамма. 22. Арча. 23. Алвон. 24. Нур. 25. Рассом. 26. Мискар. 27. Рух. 28. Хром. 29. Машқ. 30. Қонун. 31. Наққош.

Ёйлар бўйича унгла: 32. Ижод. 33. Олма. 34. Кўрк. 35. Амал. 36. Ўзақ. 37. «Алла». 38. Асар.

Ёйлар бўйича чалга: 32. Ипак. 33. Ойна. 34. Кино. 35. Атир. 36. Ўтов. 37. Аруз. 38. Анқо.

Тўлқин

4

1995

Учредитель:
Министерство по делам
культуры
Республики Узбекистан.

На узбекском языке

Набатчи муҳаррир
Музаффар АХМАД.
Рассом
А. САЛИМЖОНОВА.

Мусахҳиҳ
М. АБДУЛЛАЕВОВА.

Муҳарририят тураржойи:
700000, Тошкент — ГСП,
Матбуотчилар кўчаси, 32-уй.

Телефонлар:
Бош муҳаррир — 36-78-90.
Бош муҳаррир уринбосари —
33-07-94.
Маъсул котиб — 36-56-01.
Санъат ва маданият
назарияси — 33-07-94.
Мусиқа ва ҳаақ ижодиёти
— 36-58-69.
Маданий-маърифий
муассасалар — 36-58-69.
Тасвирий санъат — 36-58-69.
Рассом — 36-56-02.
Мусахҳиҳ — 36-56-02.

Теришга берилди 15.05.95 й.
Босишга рухсат этилди
19.07.95 й.
Қогоз ҳажми 60х84¹/₂,
Офсет босма.
Шартлаи босма тобоги 7,64.
Нашриёт ҳисоб тобоги 9,88.
Шартлаи буюқлаи нусха 18,5.
Буюртма № 3608
7960 нусхада чоп этилади.
Сотувда эркин нарх.

«ШАРҚ» нашриёт-матбаа
концернининг босмаҳонаси,
700083

Тошкент шаҳри,
Буюк Турон кўчаси, 41.

© «ГУЛИСТОН» 4, 1995.

"ЧАШМА" фольклор жамоалари республика курик-танловидан лавҳалар.

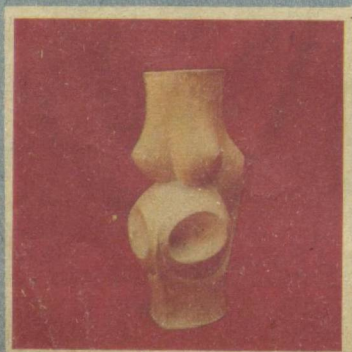
ИНДЕКС 75233.

Баҳоси: чакана савдода —
эркин нархда.

Тўлчиқ

Шеробод сопол заводи бош рассоми Қудрат АСРОРОВ.

РАССОМНИНГ
ИЖОДИЙ
ИШЛАРИДАН
НАМУНАЛАР.

